

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ALEVİLİK- BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

SOSYAL BÜTÜNLEŞME AÇISINDAN ALEVİLİK:
(ADİYAMAN ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet GÜLTEKİN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ

Temmuz-2025

Malatya

ETİK BEYANI

İnönü Üniversitesi Alevilik Araştırmaları Enstitüsünün **Tez Yazım Yönergesi Kurallarına** uygun şekilde oluşturduğum tez çalışmada:

- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Tezde yer alan çalışmanın özgün ve bana ait olduğunu beyan ederim. Beyanlarımın yanlış olduğu durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime oluşabilecek tüm hak kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim. .../.../2025.

Ahmet GÜLTEKİN

NOT: Tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

GÜLTEKİN, Ahmet. **Sosyal Bütünleşme Açısından Alevilik: Adıyaman Örneği** (Yüksek Lisans Tezi) Malatya, 2025.

Araştırma, Adıyaman'da Aleviliğin sosyolojik açıdan incelenmesini hedeflemektedir. Adıyaman Aleviliği hem ülke hem de Güneydoğu Anadolu Bölgesi açısından önemli bir yer tutmakta olup, çalışma, bölgedeki toplumsal hayatta Aleviliğin rolünü ve sosyal bütünleşme olgusunu ele almaktadır. Adıyaman'da Aleviliği yaşayan insanların inançları ve ibadet alışkanlıkları incelenmiş, Aleviliğin bölgenin sosyal yapısındaki etkisi vurgulanmıştır. Adıyaman bağlamında mevcut bir toplumsal olgu olarak sosyal bütünleşme, kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca, sekülerleşen aynı zamanda bireyselleşen bireylerin Alevilikle olan bağlarına ve inançlarına ne derece sadık kaldıkları araştırılmıştır. Adıyaman Aleviliği, dışarıdan geleneksel kapalı bir yapıyı andırırsa da gerçekte sosyal yaşamda nasıl şekillendiği ve toplumsal yapısının bilimsel bir bakış açısıyla belirtilmiştir. Araştırma, sosyolojik açıdan önemli bulgular sunarak, toplumsal alandaki verileri ortaya koymaktadır. Araştırmanın amacı, bölge ve ülke açısından büyük öneme sahip olan konuyu bilimsel bir temele dayandırarak sağlam bir şekilde açıklamaktır. Bu süreçte, toplumsal yapıyı tehdit etmeyen, aksine toplumun işleyişini pekiştiren bir dayanışma duygusu ve anlam dünyası etrafında birleşme sağlanır. Toplumlar, genellikle tarihsel ve kültürel olarak baskın yapılar etrafında bir bütünleşme süreci yaşar.

Sosyal bütünleşme, bireylerin toplumsal düzeni kabul etmeleri, toplumun değerlerine uyum göstermeleri ve toplum düzenini bozmayan bir tutum benimsemeleri anlamına gelir. Araştırma, nitel yöntemler kullanarak, mülakatlar ve dokümantasyon tekniğiyle yürütülmüştür. Araştırma bulguları, Adıyaman'daki yaşanan Aleviliğin ve sosyal bütünleşmenin güçlü olduğunu, Alevi kimliğinin toplumsal uyum üzerinde belirleyici bir etkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. İnsan farklılıkları, toplumu tehdit eden unsurlar olarak değil, Zenginlik kaynağı olarak farklı bir biçimde değerlendirilmektedir. Adıyaman toplumunun olumlu rolü sayesinde, farklılıklarla (Alevi-Sünni) birlikte yaşama anlayışı güç kazanmış ve uygulanması daha da kolaylaşmıştır. Başka alt kimliklerin sosyal çatışma yaratabilecek faktörler olarak görülse de toplum olumsuzlukları törpüleyerek sosyal bütünleşmeyi sağlamakta devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Adıyaman Aleviliği, sosyal bütünleşme

ABSTRACT

GÜLTEKİN, Ahmet. **Alevism in Terms of Social Integration: Adıyaman Example** (Master's Thesis) Malatya, 2025.

This research aims to examine Alevism in Adıyaman from a sociological perspective. Adıyaman Alevism holds a significant place in both the country and the Southeastern Anatolia Region, and the study examines the role of Alevism in social life and the phenomenon of social integration in the region. The beliefs and religious practices of the people of Adıyaman who practice Alevism are examined, emphasizing the influence of Alevism on the social structure of the region. Social integration, as a social phenomenon present in the context of Adıyaman, is comprehensively analyzed. Furthermore, the extent to which individuals, who are becoming both secular and individualized, remain faithful to their ties to Alevism and their beliefs is investigated. While Adıyaman Alevism may externally resemble a traditional, closed structure, its actual social structure and its social structure are scientifically explored. The research presents sociologically significant findings and reveals data from the social sphere. The aim of the research is to provide a solid, scientifically sound explanation of this issue, which is of great regional and national importance. This process fosters a sense of solidarity and a world of meaning that does not threaten social structure but rather reinforces its functioning. Societies often undergo a process of integration around historically and culturally dominant structures.

Social integration means that individuals accept the social order, adapt to societal values, and adopt an attitude that does not disrupt social order. The research was conducted using qualitative methods, interviews, and documentation. The research findings reveal the strength of Alevism and social integration in Adıyaman, and that the Alevi identity has a decisive impact on social harmony. Human differences are viewed differently, not as threats to society, but as sources of enrichment. Thanks to the positive role of Adıyaman society, the concept of coexistence with differences (Alevi-Sunni) has gained strength and become easier to implement. While other sub-identities are seen as factors that can create social conflict, society continues to achieve social integration by mitigating these negative aspects.

Key Words: Adıyaman Alevism, Alevism, social integration

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖNSÖZ	vii
1.GİRİŞ.....	1
1.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	3
1.2.ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
1.4.VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ	5
1.5.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	6
1.6.ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ LİTERATÜR	6
2.ARAŞTIRMA ALANIYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER	8
2.1.ADIYAMAN'IN GENEL COĞRAFİ KONUMU ÖZELLİKLERİ	8
2.2.ADIYAMAN'IN İLİNİN KISA TARİHÇESİ.....	9
2.3.ADIYAMAN İLİNİN DEMOGRAFİK YAPISI.....	12
2.4.ADIYAMAN ALEVİLİĞİ	14
2.5. ANADOLU'DA ALEVİLİK	23
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	31
3.1. TEMEL KAVRAMALAR	31
3.1.1.Alevilik	31
3.1.2.Bektaşilik.....	39
3.1.3.Kızılbaş.....	44
3.1.4.Rafızilik	48
3.1.5.Ehl-i Beyt.....	51
3.1.6.On İki İmam	55
3.1.7.Ocak.....	60
3.1.8.Dedelik.....	64
3.1.9.Cem.....	69
4.ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ	73
4.1.ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFÎ HAREKETLER	75

4.1.1. Yesevilik	79
4.1.2. Kalenderîlik	81
4.1.3. Mevlevîlik	83
4.2. ALEVİLİĞİN OLUŞUMUNDA VE GELİŞİMİNDE ROL OYNAYAN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER	86
4.2.1. Hz. Ali (Ali Bin Ebu Talib)	87
4.2.2. Hoca Ahmet Yesevi	92
4.2.3. Hacı Bektaş Veli	96
5. SOSYAL BÜTÜNLEŞME (TOPLUMSAL ENTEGRASYON)	100
5.1 SOSYAL BÜTÜNLEŞME KAVRAMI	100
5.2 SOSYAL BÜTÜNLEŞME TÜRLERİ	107
5.2.1. Normatif bütünleşme	108
5.2.2. İşlevsel (fonksiyonel) bütünleşme	110
5.2.3. Mana etrafında bütünleşme	114
5.2.4. Mecburi (Zorunlu) Bütünleşme	120
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	130
ÖZ GEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
K.K.	: Kaynak Kişi
k.s.	: kuddise sirruhu
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Sad	: Sadeleştiren
ss.	: sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Alevilik, geleneksel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bazı bölgesel farklılıklar bulunsa da temelde kendi içinde tutarlı bir inanç ve sosyal yapıyı ifade etmektedir. Bu yapının sürekliliğini sağlayan unsurların en önemlisi geleneksel inançlarını benimsenip uzun yıllar boyunca yaşatılmış olmasıdır. Ancak günümüzde Aleviliğin geleneksel yönlerinde bazı farklılıkların ortaya çıktığı bir dönemde yaşıyoruz. Aleviliğin inanç ve kurumsal yapısının temel bileşenleri, tarihsel kökenlerinden uzak bir şekilde ele alınmakta olup bu durum, alanda araştırma yapan akademisyenlerin karşılaştığı bazı zorluklara yol açmaktadır. Kavramlar ve yöntemler konusunda ortak bir görüş birliğinin olmaması, araştırmacıların ürettikleri bilgilerin kapsamı ve geçerliliği konusunda soru işaretleriyle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen, Alevilik üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar, alana önemli katkılarda bulunmaktadır. Literatür taraması yapılırken, karşımıza çıkan en belirgin konulardan biri de araştırmaların çoğunun geleneksel Aleviliğe ve kentleşme sürecinin etkilerine odaklanmış olmasıdır.

Alevilik, başlangıçta kırsal bölgelerde daha homojen bir şekilde yaşatılırken iken, özellikle şehirleşme (kentleşme) sürecinde 1950’den sonra Alevilik ile sol ideolojilerin birleşmesi, bu inanç sisteminin daha karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, Aleviliğin pek çok kurum ve uygulamasının tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Aleviliğin, geleneksel yapısını savunanlarla, değişimden yana olanlar arasında bir karşıtlık ortaya çıkmıştır. Bu durum, Alevilik içinde farklı grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hatta bazı kavramların anlamı zamanla değişmekte, Alevilerin inanç, ibadet ve dini ritüellerinin var olup olmayacağı tartışılmaktadır. Dolayısıyla, yüz yıl önceki veya daha önceki yüzyıllardaki Alevilik anlayışı ile günümüzdeki Alevilik anlayışı arasında büyük farklar olduğu, yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır. Alevilik anlam, mana ve uygulama bakımından giderek daha farklı unsurlar içermeye başlamıştır. Ayrıca, Alevi gençlerin Aleviliğe giderek daha fazla yabancılaşması, durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bir yanda Aleviliğin İslam’ın bir parçası olup olmadığı sorgulanırken, diğer yanda Alevilik, Kürt, Türk, Ermeni gibi etnik kimliklerle ilişkilendirilmeye başlandı. Bu durum, Alevilik kavramını tanımlamak ve sınıflandırmak için büyük bir belirsizlik yaratmıştır. Bazı Aleviler ise bu değişim sürecini, Aleviliğin inanç değerlerinin zayıflaması veya kaybolması riski taşıdığı endişesiyle karşılamaktadır.

Sosyolojik açıdan Adıyaman da yaşanan Aleviliğin sorunlarının çözüme kavuşturulabilmesi için, Aleviliğin ne olduğu, toplumsal yapısı, kurumları, inançları ve

ritüelleri üzerine derinlemesine bir araştırma yapılmalı, bu bilgilerin sadece Alevilere değil, Sünnîlere de sunulması sağlanmalıdır. Bu sayede, sosyal bütünleşmenin, toplumsal barışın ve dayanışmanın güçlenmesine katkı sunulacağına inanıyoruz.

Aleviliğin nasıl algılandığını etkileyen unsurları incelemek amacıyla, çeşitli disiplinlerden gelen araştırmacıların çalışmalarını gözden geçirdik. Hedeflerimize ulaşmak için özellikle son yıllarda yazılmış tezlere ve kitaplara odaklandık. Elde ettiğimiz bulguları karşılaştırarak kapsamlı bir değerlendirme yaptık. Bu çalışmada bana sürekli yanımda olan ve destek veren aileme minnettarım. Ayrıca, değerli katkıları ve sabrı için danışmanım Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ'a en içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

1.GİRİŞ

Alevilik, tarihsel, kültürel ve sosyolojik açıdan, sosyal bilimler için geniş bir araştırma alanı sunmaktadır. Edebî yönüyle, inançsal yapısıyla ve kurumsal boyutlarıyla kendine özgün bir yapıya sahip olan Alevilik, tarihte nadiren karşılaşılan bir çeşitlilik ve derinlik taşımaktadır. Bu alandaki çalışmalar, farklı dönem ve bölgeleri kapsadığı için oldukça çeşitlenmiş bilgi içeriklerine sahiptir. Araştırmaların sonuçları, genellikle araştırmacının eğitim aldığı disiplinden, başvuru kaynaklardan, incelenen dönemin özelliklerinden ve kişisel düşüncelerinden tercihlerinden etkilenmektedir. Aleviliğin diğer inançlarla olan ilişkileri, tarihsel süreçteki etkileşimleri ve günümüzde "Alevi" olarak bilinen toplulukların kimliklerine, inançlarına, kendi geleneksel yapılarına ve farklı yönlerine odaklanarak, disiplinler arası bir yaklaşım gerektiren derinlemesine bir inceleme beklemektedir. Yapılan çalışmalar bölgesel ve dönemsel araştırmalar olsa da Aleviliğin tamamını anlamak için daha fazla zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Alevilik, günümüzde artan farklı perspektif yorumlarla açıklanmakta ve giderek daha çeşitli şekillerde yaşanmaktadır. Hem ülkemiz içinde hem ülkemiz dışında yapılan çalışmaların çoğu, genellikle belirli bir bölge veya döneme odaklı olup, Aleviliğin inançsal temellerinden tanımına kadar farklı yorumlar ortaya çıkarmaktadır.

Ülkemizde Alevilik üzerine yapılan sosyolojik araştırmalar, özellikle katılımcı gözlem ve mülakat teknikleriyle yapılan çalışmalar açısından sınırlıdır. Mevcut literatürün büyük bir kısmı, Aleviliğin tarihsel gelişimi, inanç ve ibadet ritüellerine odaklanmaktadır. Bu nedenle, Alevilerin toplumsal yapısını, bir sosyal olgu olarak grup içi ve grup dışı etkileşimlerle ele alan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Alevilerin dünya görüşü, yaşam tarzları, değişim süreçlerinden nasıl etkilendikleri ve yaşadıkları sorunlar neler olduğu daha fazla araştırılması gereken önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşme, sekülerleşme, şehirleşmenin (kentleşme) Alevilik üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Şehir, sosyolojik açıdan incelendiğinde, nüfus yoğunluğu, demografik büyüklük, iş bölümü, uzmanlaşma ve toplumsal çeşitlilik gibi unsurlar öne çıkar. Bu açıdan şehirleşme süreci yalnızca nüfus artışıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumun ekonomik, sosyal ve inanç yapısındaki önemli dönüşümleri de içerir. Şehirleşme, geniş anlamda, şehirlerin büyümesiyle birlikte ortaya çıkan yaşam tarzı değişikliklerini ifade eder. Buna ek olarak, şehirdeki davranış biçimleri ve var olan değerler sistemi, geleneksel

toplumsal ilişkiler ve alışkanlıkların yerini alırken, insanların şehir yaşamına uyum sağlama süreci de şehirleşmenin bir parçasıdır.

1950’li yıllardan itibaren hız kazanan şehirleşme süreci, ülkemizdeki toplumsal yapıyı derinden etkilediği gibi, Alevi toplumu üzerinde de çok önemli ve sancılı değişimlere yol açmıştır. Özellikle kırsal bölgelerden şehirlere göç eden Aleviler, şehir hayatına uyum sağlamaya çalışırken, Aleviliğin geleneksel yaşam tarzını ve ritüellerini sürdürme çalışmışlardır. Ancak zamanla, şehirde yetişen yeni nesil Aleviler, geleneksel uygulamalara ve Alevi kurumlara karşı daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir.

Bu süreçte Alevilik, kişiden kişiye ya da gruptan gruba değişen bir biçimde algılanıp yaşanır hâle gelmiştir. Kırsal bölgelerde ise Aleviler, geleneksel yaşamlarını ve dini hayatlarını güçlü bir şekilde sürdürmektedirler. Kırsalda dedelerin varlığı, cem ayinleri, yapılan diğer dini ritüeller, kültürel kurumlar, Aleviliğin korunması ve nesiller arası aktarımını sağlamaktadır. Şehirleşme ile birlikte, toplumsal yapıda bireyselleşme ön plana çıkarken, 'biz' yerine 'ben' duygusu yani bencillik veya bireysellik etkili olmaya başlamıştır.

Bu durum, şehirde yaşayan Alevileri etkilemiş, böylece şehirde yetişen yeni kuşaklar, Aleviliği eski kuşaklardan farklı bir şekilde anlamış kuşaklar arası çatışması yaşanmaya başlamıştır. Şehirleşme süreciyle birlikte kırsal Aleviliğinden farklı olarak yeniden şekillendiği, tanımlanmaya başlandığı görülmüştür, ancak Aleviliğin ne olduğu henüz bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmalar, Aleviliğin bir inanç ritüeli, bir yaşam felsefesi, Anadolu medeniyetlerinin bir birleşimi, hümanist bir görüş, bir felsefi doktrin ya da eski Türk inançları ve İslami tasavvufun bir bileşimi olup olmadığına dair çok çeşitli görüşleri içermektedir. Bu fikirler hâlâ Alevi toplumu içinde ve araştırmacılar arasında savunulmakta ve tartışılmaktadır. Ayrıca, şehirleşme süreciyle birlikte Alevilikle ilişkili birçok kurumun ve uygulamanın nasıl şekilleneceği ile hangi işlevleri üstleneceği zaman içerisinde daha da belirginlik kazanacaktır. Bu kurumların başında ise dedelik kurumu, cemevleri ve cem ibadeti gelmektedir.

Alevilik, farklı topluluklar ve bireyler tarafından farklı şekillerde anlaşılmakta bu durum, Aleviliğin nasıl değerlendirildiği ve yaşandığı üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır. Alevilerin kimliklerini arayış içinde oldukları ve bu süreci inşa etme çabasıyla farklı söylemler geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu söylemler, sayısız akademik çalışmanın konusu olmakla birlikte, zamanla her birey veya grup kendi bakış açısından Aleviliği tanımlamaya yönelik farklı anlayışlar geliştirmeye başlamıştır. Kimlik

meseleleri ve ideolojik ayrılıklar, Aleviliğin tarihsel temellerine dair farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Alevilik üzerine yapılan çalışmaların çoğu, üniversitelerde uzmanlaşmış akademisyenler tarafından yürütülmemektedir.

Bu bağlamda, Aleviliği sosyal bilimler bağlamında inceleyen araştırmacıların karşılaştığı zorlukları artırmaktadır. Medya aracılığıyla, uzman olmayan kişilerin görüşlerinin daha fazla görünür hale gelmesi, bilimsel eserlerin yaygınlaşmasını ve tanınmasını zorlaştırmaktadır. Bilimsel bir yaklaşım benimsendiğinde ise, her disiplinin kendine özgü yöntemleri olduğu için, elde edilen bilgilerin kapsamı ve geçerliliği konusunda çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Aleviliğin bölgesel farklılıkları ve tarihsel süreçlerdeki değişimlerin yarattığı çeşitliliği daha iyi anlayabilmek için çok farklı bir yaklaşım gerekmektedir. Bu çalışma, Aleviliğin sosyal dönüşüm süreçlerini, farklı yorumlarını ve toplumsal bütünleşmeye katkısını incelemeyi amaçlamaktadır.

1.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu araştırma, Adıyaman'da yaşanan Aleviliği, sosyal bütünleşme açısından ele almayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan Alevi toplulukları arasında tam bir birlik sağlamak oldukça zordur. Adıyaman, Türkiye'nin en önemli Alevi merkezlerinden biri olmasına rağmen, burada Aleviliğin anlaşılması ve yaşam biçimi açısından sosyolojik olarak benzer bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle, Adıyaman'daki Alevilik, sosyolojik bakımdan farklı nitelikte bir özellik göstermektedir.

Türkiye genelindeki Aleviliğin çeşitlilik göstermesi, bu konuya yönelik araştırmalar yapmaya olan ilginin artmasına neden olmuştur. Özellikle Adıyaman'ın, Türkiye'nin sosyolojik açıdan önemli bir bölgesi olmasının yanı sıra, coğrafi ve tarihi olarak doğu ile batı arasında bir köprü işlevi görmesi nedeniyle, Alevilik açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Adıyaman'da Ocak zadelere bulunması, cem evlerinin var olması, dedelerin olması, dedelerin talipleri bulunması, cem ayini yapmaları ve dini ritüel toplantılara katılmaları, Adıyaman'daki Aleviliğin bölgesel düzeydeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Adıyaman'daki Alevilikle ilgili sosyolojik araştırma yapma arzumuzu güçlendiren bir diğer neden ise, burada yaşanan Aleviliğin bazı sosyolojik problemlere sahip olmasıdır. Bu problemler, Kırsalda yaşanan Alevilik ile kentte yaşanan Alevilik arasındaki farklılıklar olması, Aleviliğin kendine öz yapısı, birbirinden farklı Alevilik anlayışlarının yaygınlığı, gençler ile yaşlı kuşaklar arasındaki farklılıklar ve Alevilikten ne beklendiği

gibi konuları içermektedir. Bu tür sosyolojik unsurların tespiti, araştırmamızın önemli bir amacıdır.

Araştırmamız, Adıyaman'daki Aleviliğin kurumsal yapısını, geleneksel pratiklerini, inanç ritüelleri ve çeşitli uygulamalarını açıklamaya yönelik bir sosyolojik çözümleme sunmayı hedeflemektedir. Adıyaman'daki Aleviliğin sosyal bütünleşme açısından nasıl bir yapı oluşturduğunu ve bu yapının sosyolojik açıdan nasıl incelenebileceğini belirlemek temel amacımızdır. Ayrıca, Adıyaman Alevilerinin kendilerini nasıl tanımladıkları ve diğer grupları nasıl algıladıkları da araştırılmaktadır.

1.2.ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırmamız, Adıyaman ilindeki Alevi vatandaşların sosyal yapılarını, inanç sistemlerini ve ibadet ritüellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Adıyaman ve çevresinde zengin bir Alevi-Bektaşî inanç ve ibadet kültürü bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî kültürüne ait ritüelleri, inançları ayrıntılı bir şekilde araştırmayı hedeflemekteyiz. Bölgeye dair literatür taramasında, bu alandaki mevcut çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu sebeple, gerçekleştireceğimiz çalışma, Alevi-Bektaşî inancı ve ibadetleri konusunda Türk kültür tarihine önemli bir katkı sağlayacaktır. Bölgenin Alevi-Bektaşî inanç ve ibadet kültürünü gelecek nesillere aktarmak, aynı zamanda bu kültürün ve Türk kültürünün kaybolmasının önüne geçmek, bizim için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, Adıyaman'daki Alevi inanç ve kültür hayatına dair yapacağımız bu çalışma, gelecekteki araştırmalara sağlam bir temel oluşturacak ve önemli katkılar sunacaktır. Bu çalışmada belirlediğimiz üç ana amaç bulunmaktadır. Birincisi, Aleviliğin mevcut durumunu anlamak ve tanımlamak; ikincisi, Adıyaman'daki Alevilik inancının nasıl yaşandığını incelemek; üçüncüsü ise Adıyaman'da yaşanan Aleviliğin sosyal bütünleşmeye nasıl etki ettiğini tespit etmektir.

Ayrıca, Alevilik üzerine yürüttüğümüz çalışmanın temel varsayımlarını saha araştırmasıyla doğrulamak hedeflenmektedir. Bu amaçla, çeşitli araştırma teknikleri kullanılarak veriler toplanacak ve elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Alevi vatandaşların yaşadığı toplumla uyum içinde bir bütünlük sergilediğini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, araştırmamızın bulgularının, özellikle belirtilen bölgelerdeki Alevi topluluğunun yapısını anlamaya yönelik gelecekteki çalışmalar için değerli bir kaynak oluşturması beklenmektedir.

1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Günümüzde İlahiyat, kuralcı bir bilim dalı olarak belirli bir dini inceleme, yorumlama ve açıklama amacını taşır. Buna karşılık, din sosyolojisinin de içinde yer aldığı genel din bilimleri ise, dinlerin doğasını anlamaya yönelik bir çaba ortaya koyar. Yöntembilim açısından İlahiyat normatif bir yaklaşım benimserken, din sosyolojisi ise betimleyici bir yaklaşım esas alır. Din sosyolojisinin bu betimleyici niteliği nedeniyle, araştırmalarında genellikle mülakat ve katılımcı gözlem gibi veri toplama yöntemlerine başvurulur. Bu nedenle, din sosyolojisi çalışmaları, dini sadece sosyolojik bir açıdan, yani toplum üzerindeki etkileri bakımından ele almalıdır. Dini tecrübelerin anlatımı, inanç, ibadet, kardeşlik ve birlik gibi unsurlar ve bu grupların sembollerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, din sosyolojisinin esas konusudur. Ancak, mevcut grupların tasnifi ve farklı dini anlayışların ortaya çıkmasında etkili olan tarihsel arka plan göz önünde bulundurulmazsa, dinin yönlendirdiği gruplaşmaların doğru bir şekilde incelenmesi mümkün olmayacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve grupların doğru bir biçimde tasnif edilebilmesi için tarihsel sürecin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, katılımcılara önceden hazırlanmış sorular yöneltilmiş ve elde edilen yanıtlar çalışmamız kapsamında analiz edilmiştir. Sosyoloji, metodolojik açıdan betimleyici bir yaklaşım benimseyen bir disiplindir. Bu süreçte, mülakat ve katılımcı gözlem gibi yöntemler sıklıkla tercih edilmektedir. Bu bağlamda, çalışma sahamızda veri toplama yöntemi olarak mülakat tekniğinden yararlanılmıştır.

1.4.VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Bu tezdeki veriler, Adıyaman il sınırları içerisinde yaşayan Alevi bireylerle gerçekleştirilen görüşme ve mülakatlar yoluyla elde edilmiştir. Araştırma sürecinin başlangıcında, Adıyaman bölgesine yönelik kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve önceden ortaya konulan bilgi ve verilerden yararlanılmıştır. Sosyal bilimler disiplininde sıkça başvuru alan nitel veri toplama teknikleri tercih edilmiş; ayrıca, bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel, inançsal yapısını ve demografik yapısını inceleyen önceki araştırmalardan da faydalanılmıştır.

Görüşmeler sırasında, önceden hazırlanmış soru taslakları doğrultusunda yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlara başlamadan önce, katılımcıların izin ve onayları alınarak veri toplama sürecine geçilmiştir. Görüşmeler esnasında, katılımcılardan

elde edilen bilgiler anlık olarak not edilmiş ve çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca, görüşmecilerin kimlik gizliliğini korumak amacıyla, metinlerde yalnızca isim ve soyadlarının baş harfleri kullanılarak tanımlamalar yapılmıştır. Katılımcılara ait yaş, meslek, eğitim durumu ve ikametgâh gibi kişisel bilgiler ise, araştırmanın sonunda 'Sözlü Kaynaklar' başlığı altında tablo formatında ayrıntılı olarak sunulmuştur.

1.5.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, araştırma alanı bakımından yalnızca Adıyaman iliyle sınırlı tutulmuştur. Bu bölgeye yönelik daha önce gerçekleştirilen araştırmalar ve mevcut yazılı kaynaklar ise genellikle sosyoloji, din ve benzeri disiplinlerle ilişkilidir. Bu yüzden, bu çalışmaların sosyal bütünleşme ilgili bölümleri oldukça sınırlı ve yüzeysel kalmaktadır. Mevcut yazılı verilerin sınırlı olması ve belgelenmemesi bizi zorunlu olarak bu bölgede yaşayan insanlarla görüşmeye onlardan veri ve bilgi toplamaya zorlamıştır. Araştırmada, örneklem tamamen kendisini Alevi olarak tanımlayan bireylerden oluşturulacaktır. Bu nedenle, örneklem Adıyaman'da doğmuş ya da şehre göç etmiş Alevilerle sınırlı tutulacaktır. Araştırmanın temel amacı, toplumsal değişim unsurlarının etkilerini gözlemlemek ve araştırmanın sınırlılıklarını belirli bir çerçevede ortaya koymaktır. Bu bağlamda, araştırma yalnızca Adıyaman iliyle sınırlı bir örneklem üzerinden yürütülecektir.

1.6.ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Son yıllarda ülkemizde Alevilik üzerine çok sayıda eser yayımlanmış ve pek çok akademik çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar arasında özellikle yüksek lisans ve doktora düzeyindeki bazı tezlere ve Alevilik alanında önemli kabul edilen bazı eserlere değinilecektir. Elbette burada ele alınacak çalışmalar, bu alanda hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin, dergilerde yayımlanan makalelerin, özel sayıların, kitapların, gazete ve internet yazılarının yalnızca bir kısmını temsil etmektedir. Bu denli kapsamlı bir literatürü burada tam anlamıyla tanıtmak mümkün olmadığından, sınırlı imkânlar dâhilinde yalnızca bazı önemli çalışmaları özetlemeye çalıştık.

Fevzi Rençber, "Adıyaman'da Alevilik" başlıklı Doktora Tezini 2012 yılında İstanbul Üniversitesinde hazırlamıştır. Bu çalışmasında, Rençber, Adıyaman'daki geleneksel Alevilik ile günümüz Aleviliğini incelemek için anketler ve görüşmeler gerçekleştirmiştir. Tezinde, Aleviliğin ibadetlerini, kültürünü, inancını, demografik yapısını ve ahlaki esaslarını bilimsel bir perspektiften analiz etmiştir. Anadolu Aleviliğinin

içinde yer alan Adıyaman'daki Alevileri, tarihsel gelişim, inançlar, ibadetler, gelenekler, ahlâk kuralları, demografik özellikler ve coğrafi dağılımlar bağlamında incelemiştir.

Hamit Aktürk, 2013 yılında Erciyes Üniversitesinde "Toplumsal Değişme ve Alevi Dernekleri (Adıyaman Örneği)" başlıklı Doktora Tezini hazırlamıştır. Bu çalışmasında Aktürk, Adıyaman'daki yaşanan Aleviliği tanımak ve günümüz Aleviliğini daha iyi anlamak amacıyla bireysel görüşmeler ve mülakatlar gerçekleştirmiştir. Aktürk, Tezinde, Adıyaman Aleviliğinin tarihsel gelişimini, Aleviliğin oluşumunda etkili olan şahsiyetleri, Adıyaman'da var olan alevi örgütleri bilimsel bir yaklaşımla incelemiş ve araştırmıştır.

Mehmet Dönmez, "Sosyal Bütünleşme Sürecinde Alevilik (Malatya Örneği)" başlıklı Doktora Tezini 2013 yılında İnönü Üniversitesinde hazırlamıştır. Bu çalışmasında, Dönmez, Adıyaman ile çok güçlü bir bağı olan Malatya'daki Aleviliğinin yanında Anadolu'daki Aleviliğin oluşmasında etkili olan bazı temel şahsiyetler, Alevilikle ilgili bazı temel müesseselerin izahı ve idrak ediliş tarzına göre Aleviliği anlamlandırmak ve günümüz yaşanan Aleviliğini anlamak amacıyla mülakatlar gerçekleştirmiştir. Tezinde, Aleviliğin inanç, ibadet, kültür, ahlâk, demografik yapı ve coğrafi dağılımlarını sosyal bir grup olarak sosyal bütünleşme ilkelerini bilimsel bir yaklaşımla incelemiş ve araştırmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri" adlı eseriyle, Aleviliğin İslam'dan önceki kökenlerine dair yaygın bir kabul gören ve genel bir inanç halini almış görüşleri yeniden değerlendiriyor. Ocak, Aleviliğin Gök Tanrı inancını incelemiş, eski kültürler ve Türklerin İslam'dan önceki dönemde benimsemiş oldukları başka dinlerle olan ilişkisini detaylı bir biçimde incelemektedir. Ocak, Aleviliğin bu inanç sistemlerinin kökenlerine dair kapsamlı bir analiz sunarak konuyu derinlemesine ele almaktadır.

2.ARAŞTIRMA ALANIYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1.ADIYAMAN'IN GENEL COĞRAFI KONUMU ÖZELLİKLERİ

Alevilik, geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Bu bölgelerin biride Adıyaman'dır. Adıyaman ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve coğrafi konumları itibariyle önem arz eden önemli yerleşim alanıdır (Demir, 2004: 115). Adıyaman ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Güneydoğu Toroslarının güneyinde ve Orta Fırat Bölümü'nün kuzeyinde (Karadoğan, 2005: 1) bulunmaktadır. Adıyaman Ovası, güneyde Fırat Nehri ile Atatürk Barajı göleti kıyısına kadar uzanır. İl merkezi ve çevresinden birkaç kilometre kuzeye doğru çıkıldığında, yükselen dağlık bölgeler başlamaktadır. Bu dağlar, Güneydoğu Torosların bir parçası olup doğu-batı doğrultusunda yer alır. İl yüzölçümünün üçte birinden fazlasını kaplayan kuzeydeki bu dağlık kesimlerde yayla tipi iklim hâkimdir (Toprak, 2018: 9).

Adıyaman'ın güney kesimi düzlükler ve ovalarla kaplıyken, kuzey bölgesi tamamen dağlarla çevrilidir. Adıyaman Merkez ilçesi, doğusunda Kâhta, Gerger ve Sincik, batısında Besni, Tut ve Gölbaşı, kuzeyinde Çelikhhan ve güneyinde Samsat ilçeleriyle çevrilidir. Fırat Nehri'nin hemen kuzeyinde (Tunç, 2018:8) bulunan Adıyaman ilinin güneydoğu-güneybatı istikametini baştanbaşa Fırat Nehri ve Atatürk Barajı (Toprak, 2018:8) kapsamaktadır.

Adıyaman, 37 derece doğu boylamı ve 37 derece kuzey enlemi üzerinde konumlanmıştır. İlin toplam yüzölçümü 7.614 km² olup, Adıyaman şehir merkezi ise 1.507 km² büyüklüğündedir. Doğu tarafında Atatürk Barajı Gölü yer almaktadır. Adıyaman ili, Şanlıurfa'ya 112 km, Malatya'ya 109 km, Kahramanmaraş'a 147 km, Gaziantep'e 152 km ve Diyarbakır'a ise 205 km mesafededir (Demir, 2004: 116).

Adıyaman ili, Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde yer almaktadır. Kuzeyde bulunan Çelikhhan ve Gerger ilçelerinin bazı bölgeleri Doğu Anadolu Bölgesi'ne, batıdaki Gölbaşı ve Besni ilçelerinin bazı kısımları ise Akdeniz Bölgesi'ne dâhildir. İl, kuzeyde Malatya, batıda Kahramanmaraş, güneybatıda Gaziantep, güneydoğuda Şanlıurfa ve doğuda Diyarbakır illeriyle çevrilidir. Merkez ilçeyle birlikte toplam 9 ilçesi ve 406 köyü bulunmaktadır. Bu ilçeler; Merkez, Kâhta, Besni, Gölbaşı, Çelikhhan, Sincik, Gerger, Samsat ve Tut 'tur. Adıyaman, 37° 25' ile 38° 11' kuzey enlemleri ve 37° ile 39° doğu boylamları arasında yer almaktadır. İl yüzölçümü göllerle birlikte 7.871 km² olup, deniz seviyesinden yüksekliği 669 metredir. Türkiye'nin ortalama yüksekliği 1130 metre

civarındadır. Adıyaman ili ise orta seviyede yükseltilere sahip bir bölgedir. Bölgedeki yükseklikler 200 ile 1000 metre arasında değişirken, hipsografik eğri genellikle kuzeye doğru hafif bir eğim göstermektedir. Adıyaman, çevresine kıyasla daha alçak ve düz olan Adıyaman Ovası'nda yer almaktadır. Ancak, Adıyaman Ovası'nın kuzey kısmı dışında diğer yönleri daha düşük rakımlı alanlarla çevrilidir (Bulduk, 2011: 7).

Sonuç olarak, Adıyaman ili, sahip olduğu coğrafi konumu, iklim özellikleri, yer şekilleri ve komşu illerle olan bağlantılarıyla bölgesel anlamda önemli bir yerleşim merkezidir. Geniş yüzölçümü, farklı yükselti seviyeleri ve stratejik konumu sayesinde hem kültürel hem de doğal açıdan zengin bir yapıya sahiptir.

2.2.ADIYAMAN'IN İLİNİN KISA TARİHÇESİ

Adıyaman Anadolu'nun coğrafyasının güneydoğusunda, Anti Toros Dağları ve Fırat Nehri arasında, yaşamaya elverişli bir coğrafyada kurulmuş olan Hısnımansur'da tarih öncesinden itibaren (Toprak, 2018: 1) insanların burada yaşam sürdüğü bilinmektedir. Adıyaman'ın (Hısnımansur) (Sezen, 2017: 8) tarihi, zengin bir geçmişe sahip olup, birçok medeniyetin izlerini taşır. Anadolu'da pek çok farklı şehirde büyük medeniyetler ortaya çıkmıştır. Bu şehirlerinin birçoğunun eski geçmişleri vardır. Adıyaman da bu şehirlerden biridir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Adıyaman ili de bu önemli medeniyetlerin kurulduğu yerleşim yerlerinden biridir. Adıyaman ili, tarihte en eski yerleşim alanlarından biri olarak ele alınmaktadır. Adıyaman il merkezine 7 km uzaklıkta bulunan Palanlı Mağarasındaki duvar resimlerinden elde edilen bilgiler ışığında şehir tarihinin M.Ö. 40000'li yıllara kadar uzandığı ortaya çıkarılmıştır.¹

Adıyaman vilayetinin geçmişe ait belgeleri tarih öncesi dönem ve İlkçağ 'da Hititlere ait kalıntılara kadar gittiği tespit edilmiştir (Demir, 2004: 227-247). Adıyaman'daki arkeoloji kazıları genel olarak tarih öncesi dönemleri kapsamaktadır. Bu tarihlendirmeler M.Ö. 12.000'lere kadar (Dalmış, 2022: 408) uzanmaktadır. Adıyaman'ın bu günkü ilçesi olan Samsat-Şehremuz Tepe'deki tarihi bulgulardan M.Ö. 7.000 yılına kadar Paleolitik M.Ö. 5.000 yıllarına kadar Neolitik, M.Ö. 3.000 yıllarına kadar Kalkolitik ve M.Ö.3.000-1.200 yılları arasında da Tunç Çağı dönemlerinin yaşandığı anlaşılmıştır. Bu dönemde bölge, Hititlerle Mitannılar arasında el değiştirmiş ve Hitit Devletinin yıkılmasıyla (M.Ö. 1.200) karanlık bir dönem başlamıştır. M.Ö. 1.200'den Frig Devletinin kuruluşu olan M.Ö. 750 yılları arası dönemle ilgili olarak yazılı kaynağa rastlanmamıştır.

¹Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi>. (Erişim Tarihi: 08.10.2024)

Ancak; bu dönemde yöre, Asur etkisine girmeye başladığından, Samsat'ta bulunan Asur etkili mühürler ve Kâhta Eskitaş Köyünde bulunan Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış kitabeler, Anadolu'daki tarihi silsilenin ilde de aynen devam ettiğini göstermektedir. Bu dönemde, Adıyaman ve çevresinde Hitit Devletinin yıkılmasıyla ortaya çıkan Geç Hitit şehir devletlerinden biri olan Kummuh Devleti hüküm sürmüştür. Adıyaman M.Ö. 900-700 yılları arasında yöre Asur etkisinde kalmakla birlikte, Asurlular tam olarak egemen olamazlar. 6. yüzyılın başlarından itibaren yöreye Persler hâkim olur ve yöre Satrap'lar (Valiler) eliyle yönetilir. M.Ö. 334 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender'in Anadolu'ya girmesiyle Pers'ler hâkimiyetini kaybetmiş ve M.Ö. 1. Yüzyıla kadar yörede Makedonyalı Selev-kos Sülalesi hüküm sürmüştür. Bu sülalenin gücünün zayıfladığı sıralarda, Kral Mithradetes Kallinikos, Kommagene Krallığının bağımsızlığını ilan etmiştir.²

Kommagene Krallığı'nın başkenti Samsat (Samosota) olup, krallık M.S. 72 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra bölge Roma İmparatorluğu'nun kontrolüne geçerek, Adıyaman Roma'nın Suriye eyaletine ve 6. Lejyon'a bağlanmıştır. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla Adıyaman, Doğu Roma yönetimine dâhil edilmiştir. 643 yılında başlayan İslam akınları, bölgenin İslam egemenliğine girmesiyle sonuçlanmış ve 670 yılında Emeviler tarafından kontrol altına alınmıştır. 758 yılında ise bölge, II. Abbasi komutanı Mansur bin Cavene'nin yönetimine geçmiştir. 958'de bölge tekrar Bizanslıların eline geçerken, 1114-1181 yılları arasında Türk akınları gerçekleşmiştir. 1204-1298 yılları arasında Anadolu Selçukluları, Samsat ve çevresini ele geçirmiştir. 1230 ve 1250 yıllarında Moğol saldırıları yaşanmıştır. 1298 yılında bölge Memlüklerin hâkimiyetine girmiş, 1393'te ise Timurlenk tarafından yağmalanmıştır. Orta Çağ boyunca Adıyaman, Bizans, Emevi, Abbasi, Anadolu Selçuklu ve Dulkadiroğlu egemenlikleri arasında el değiştirmiş ve nihayet 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı döneminde Adıyaman, ilk olarak merkezi Samsat olan bir sancak olarak Maraş Beylerbeyliği'ne bağlı iken, Tanzimat sonrası Malatya'ya bağlı bir kaza haline gelmiştir (Bulduk, 2011: 4-5).

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Ma'mûretü'l-Aziz Vilayetinin Malatya Sancağına bağlı olan Adıyaman, tarihi boyunca önemli idari, ekonomik ve sosyo-kültürel değişimler yaşamıştır. Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce birçok uygarlığa beşiklik etmiş olan şehir bulunduğu coğrafya itibarıyla bir cazibe merkezi olma özelliğini tarih

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61345/tarihce.html>. (Erişim Tarihi: 10.10.2024)

boyunca korumuştur. Adıyaman'ın bereketli topraklara sahip olması da bu özelliğinin derecesini daha da arttırmıştır. Osmanlı fethinden sonra şehir, 1922'ye kadar bu devletin idaresinde kalmıştır (Göktaş, 2021: 225).

14 Haziran 1954'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen bir kanun tasarısı kabul edilerek, Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılıp il statüsü kazanması kararlaştırılmıştır. Tasarıda, Malatya'nın güneyinden uzanan dağ sırasının Adıyaman, Besni, Kâhta ve Gerger ilçelerinin vilayet merkezine ulaşımını zorlaştırdığı belirtilmiştir. Bu kanuna dayanarak, Adıyaman 1 Aralık 1954 tarihinde il (Toprak, 2015: 23) olarak kabul edilmiştir.

Adıyaman Valilik kaynaklarında Adıyaman'daki Medeniyetlerin tarihi gelişim kronolojisi;
“M.Ö. 40000- M.Ö. 7000 Paleolitik

M.Ö. 7000- M.Ö. 5000 Neolitik

M.Ö. 5000- M.Ö. 3000 Kalkolitik

M.Ö. 3000- M.Ö. 1200 Hititler

M.Ö. 1200- M.Ö. 750 Asurlular

M.Ö. 750- M.Ö. 600 Frigler

M.Ö. 600- M.Ö. 334 Persler

M.Ö. 334- M.Ö. 69 Makedonlar

M.Ö. 69- M.S. 72 Kommagene Krallığı

M.S. 72- 395 Roma İmparatorluğu

M.S. 395- 670 Doğu Roma (Bizans)

M.S. 670- 758 Emeviler

M.S. 758- 926 Abbasiler

M.S. 926- 958 Hamdaniler

M.S. 958 –1114 Bizanslılar

M.S. 1114 –1204 Eyyubiler

M.S. 1204 –1298 Anadolu Selçuklular

M.S. 1298 –1516 Memlûklular

M.S. 1516 –1923 Osmanlı İmparatorluğu”³

Adıyaman, tarihsel süreçte pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış önemli bir bölgedir. Özellikle Fırat Nehri'nin aktığı, bereketli topraklara ve uygun iklime sahip bir bölge olması, bu niteliğini daha da güçlendirmiştir. Taş devirlerinden itibaren sırasıyla Hitit, Urartu, Asur, Babil, Pers, İskender, Seloukos, Ermeni, Kommagene, Roma, Bizans,

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi>. (Erişim Tarihi: 25.10.2024)

Arap, Emevi, Abbasi, Hamdani, yeniden Bizans, Selçuklu, Artuklu, Haçlı, Zengi, Anadolu Selçuklu, Moğol, Memlûklü, Dulkadirli, Osmanlı devletlerinin hâkimiyetinde bulunmuş, (Dalyan, 2022: 21) ve devletlerin kültürel yapısı ve dokusundan izler taşımaktadır. Geçmişte pek çok uygarlığa yurt olmuş bu bölge, geçmişten günümüze önemini korumuştur. Günümüzde Adıyaman'da bu medeniyetlerin izlerini çeşitli kalıntı ve kültürel miras (Dalyan, 2021: 14) yansımaları gözlemleyebiliriz.

Tarih boyunca Adıyaman, farklı dönemlerde çeşitli kültürlerin, inanç sistemlerinin ve siyasi yapıların etkilerini bünyesinde barındırmış ve bu çok kültürlü yapısı sayesinde tarihi ve arkeolojik açıdan önemli bir merkez konumuna yükselmiştir. Günümüzde de bu zengin tarihi miras, bölgenin kimlik ve kültürel değerlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir.

2.3.ADIYAMAN İLİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

Adıyaman, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan bir ildir. Demografik yapısı, şehrin sosyal ve kültürel yapısını anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Adıyaman'da Türkler, Kürtler ve Araplar gibi farklı etnik gruplar bir arada yaşamaktadır. Ancak en büyük etnik grup Türkler olup, Kürt nüfusu da önemli bir yer tutmaktadır. İslam, Adıyaman'da baskın dindir ve nüfusun büyük bir kısmı Sünnî Müslüman'dır. Şehirdeki dini yapının bir parçası olarak, Alevi inancına sahip kişiler de bulunmaktadır. Adıyaman'da bir azınlık olarak Hristiyan ve Yahudi toplulukları da bulunmakla birlikte, bu gruplar sayıca oldukça azdır. Adıyaman'ın Nüfusu Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) hazırlamış olduğu 2023 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Adıyaman'ın nüfusu 604.978 kişidir.⁴

Adıyaman'ın nüfus dağılımına bakıldığında, tarım sektöründeki göreceli gerilemenin diğer sektörlerle kıyasla öne çıkması, ilin ekonomik gelişimi açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir (Bulduk, 2011: 11). Adıyaman, Ülkemizin güneydoğusunda yer alan ve farklı etnik grupların ile kültürel çeşitliliklerin bir arada bulunduğu bir ildir. Bu zengin demografik yapısı, bölgenin dikkat çeken özelliklerinden biridir. Adıyaman'ın demografik yapısı hakkında bazı bilgiler: Adıyaman'ın nüfusu, son yıllarda artış göstermiştir. Adıyaman, Türklerin yanı sıra Kürt, Arap ve Zazaların da yaşadığı bir il. Bu durum, bölgenin kültürel çeşitliliğini artırmaktadır. Resmi dil Türkçe olmakla birlikte, Kürtçe ve Arapça gibi diller de bölgedeki bazı topluluklar arasında

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.adiyaman.gov.tr/nufus-bilgileri>. (Erişim Tarihi: 09.11.2024)

yaygındır. Nüfusun büyük çoğunluğu Sünnî İslam'ı benimsemiştir. Bununla birlikte, farklı inanç ve mezheplere sahip bireyler de bulunmaktadır. Adıyaman hem kentsel hem de kırsal alanlarda yaşamı barındıran bir yapıya sahiptir. Adıyaman, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle de tanınan bir ildir. Bu demografik yapı, yerel kültürlerin ve geleneklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.⁵

Adıyaman, uzun yıllardır Aleviler, Sünnîler ve diğer dini toplulukların bir arada uyum içerisinde yaşadığı bir bölgedir. Aleviler ve Sünnîler, bölgede dayanışma, huzur ve birlik ruhuyla bir yaşam sürdürüyor. Bölgede eskiden ve günümüzde bir Alevi-Sünnî arasındaki anlaşmazlıklar yaşanmamıştır. Daha önce Sivas, Maraş, Gazi Mahallesi gibi yerlerde yaşanan olaylara benzer çatışmalar Adıyaman'da görülmemiştir. Aleviler ile Sünnîler arasında güçlü dostluk bağları kurulmuş; kirve olmuşlar, karşılıklı evlilikler gerçekleşmiş, aynı cenazelerde birlikte yer almış ve ortak düğünlerde halay çekmişlerdir (Rençber, 2012: 29-30). Adıyaman bölgesinde, İslam dinine inanan Alevi ve Sünnî toplulukların yanı sıra Hristiyan inancına bağlı kişiler de yaşamaktadır. Bahsi geçen tüm dini topluluklar, uzun yıllardır aynı bölgede dayanışma ve uyum içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tarih boyunca Adıyaman çevresinde Alevi ve Sünnîler arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır (Arı, 2020: 159).

Adıyaman il merkezi ile Besni, Çelikhan, Gölbaşı, Kâhta ve Tut ilçelerinde Alevi nüfus yaşamaktadır. Ancak Samsat, Sincik ve Gerger ilçelerinde Alevi yerleşimleri bulunmamaktadır (Rençber, 2012: 29-30). Adıyaman merkez ilçesinin nüfusu 296.316. Yöredeki Alevi nüfusunun büyük bölümü merkez ilçe ile ona bağlı mahalle ve köylerde yaşamaktadır. Alevi nüfusuyla ilgili veriler şu şekilde özetlenebilir: Merkez ilçeye bağlı 133 köy bulunmakta olup, toplamda 56 yerleşim biriminde Aleviler ikamet etmektedir. Alevi nüfusunun, merkez ilçenin toplam nüfusuna oranı yaklaşık %21,3'tür (Arı, 2020: 160-161). Adıyaman'da Alevi nüfusunun yaşadığı yerleşim birimlerinden 24'ünde Sünnî ve Alevi vatandaşlar bir arada yaşamaktadır; kalan yerlerde ise Sünnî nüfus bulunmamaktadır. Daha önce yapılmış çeşitli araştırmalarda, bölgedeki Alevi nüfusunun toplam nüfusa oranı farklı şekilde belirtilmiştir; Rıza Yürükoğlu %60, İlyas Üzümlü %20, Fevzi Rençber ise %11,8 oranını vermiştir. Bizim yaptığımız araştırmaya göre ise bu oran yaklaşık %12,95 olarak (Arı, 2020: 359-372) belirlenmiştir.

Adıyaman Aleviler çoğunlukla bir arada yaşarken, bazı bölgelerde ise Sünnîlerle iç içe bir yaşam sürmektedir. Adıyaman, Sünnî, Alevi, Türk, Kürt, Müslüman ve Hristiyan

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61344/cografya.html>. (Erişim Tarihi: 17.11.2024)

gibi farklı etnik kökenlere ve inançlara sahip insanların bir arada huzur içinde yaşadığı, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini en güzel şekilde yansıtan şehirlerden biridir (Rençber, 2014: 7-8). Adıyaman Merkezde Alevi, Sünnî, Süryani ve Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Alevi toplam nüfusunun merkez ilçe toplam nüfusuna oranı yaklaşık %20,6 olduğu (Rençber, 2014: 31-32) görülmektedir. Adıyaman'da Aleviler ait Boylanlı, Bezikan, Kavi, Rişvan (Reşi-Hıdırsor), Atmalı ve Belekyan gibi birden çok aşiret (Tanrıverdi, 2019: 75) mevcuttur.

Adıyaman, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle de tanınan bir il. Bu demografik yapı, yerel kültürlerin ve geleneklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu demografik yapı, Adıyaman'ın sosyal ve kültürel dinamiklerini şekillendiren önemli bir faktördür. Adıyaman, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle de tanınan bir il. Bu demografik yapı, yerel kültürlerin ve geleneklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Adıyaman, pitoresk manzaraları ve sıcakkanlı insanlarıyla sadece Türkiye'de haritada bir yer değil; benzersiz bir inanç ve gelenek dokusuna sahip Alevi topluluklarının bir merkezidir. Adıyaman'daki Alevi topluluklarının coğrafi dağılımı, bir bütünün tamamlayıcı öğeleri gibi birbirini tamamlayan unsurlar şeklinde ortaya çıkmakta ve bölgenin sosyo-kültürel dokusunda çok boyutlu ve renkli bir çeşitlilik mozaigi oluşturmaktadır. Adıyaman'daki Alevi nüfusunun demografik özellikleri, uzun yıllar boyunca topluluğu etkileyen zengin bir soyağacı, geleneklerin ve uygulamaların karışımını ortaya koyar.

Sonuç olarak, Adıyaman ili, farklı etnik kökenlerin ve inanç gruplarının uzun yıllardır barış ve hoşgörü içinde bir arada yaşadığı, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini yansıtan önemli şehirlerinden biridir. Nüfus yapısındaki bu çeşitlilik, ilin sosyal dokusunu zenginleştirmekte ve yerel kültürel etkileşimleri güçlendirmektedir. Özellikle Alevi ve Sünnî topluluklar arasındaki karşılıklı anlayış ve dayanışma, Adıyaman'ın toplumsal uyumunun (sosyal bütünleşmesinin) en dikkat çekici unsurlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

2.4.ADIYAMAN ALEVİLİĞİ

Alevi ve Bektaşî inanç ve kültürüne sahip bireylerin yaşadığı Adıyaman, araştırmanın temel konusu olmaktadır. Tarih boyunca Aleviler, farklı nedenlerden ötürü İslam dünyasının pek çok bölgesine dağılmışlardır. Bugün ise Alevilerin yaşadığı yerlerden biri Adıyaman'dır. Adıyaman'da yaşayan Alevilerin kökenlerinin, Orta Asya'dan

Anadolu'ya kadar uzandığı bilinmektedir. Horasan ve Erbil dolaylarından geldikleri; Bir kısım Alevilerin, Tunceli ve Sivas çevresinden Elazığ'a, oradan Malatya'ya ve son olarak Adıyaman bölgesine göç ederek yerleştikleri bilinmektedir. Tarihî kayıtlar, Babaîler isyanından önce bölgede Alevi Türkmenlerin yaşadığını ve bu Türkmenlerin isyana katıldığını ortaya koymaktadır. Orta Asya'dan gelen Türkmen Aleviler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmış (Rençber, 2012: 214-215) bu yerlerde yaşamlarını devam ettirmişleridir.

1066 yılında Türkmen grupları ile yürütülen fetihler neticesinde Adıyaman, Maraş ve Malatya bölgeleri yurt edinilmiştir. Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin yanı sıra, Horasan erenleri, babalar ve çeşitli tasavvuf grupları da Anadolu'nun pek çok yerine dağılmıştır. Ancak özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Samsat, Besni ve Maraş çevresinde yoğunlaşmış (Dalyan, 2022: 21) bu bölgelerin etraflarına yerleşmişlerdir.

Moğol saldırılarının ardından, Türkmen gruplarının Orta Asya, Horasan ve Maverâünnehirden Adıyaman ve çevresine göçü hızlanmış ve bu bölgeler Türkmen egemenliğine girmesini sağlamıştır. Selçuklular zamanında yaşanan Babailer ayaklanmasına Adıyaman'ın da bulunduğu bu bölge, Osmanlı dönemi boyunca çeşitli Türkmen aşiretlerine ev sahipliği yapmıştır. Bölgede Bozkoyunlu, Ekrad, Kayı, Döğer, Avşar, Bayındır, İğdir, Yıva, Heriklü, Dimleklü, Hardallu, Alişarlı, Beğmişlü, Tecirli, Çakallı, Hızıryanlı, Dulkadirli, Şambayadlı, Balasanlı, Boylanlı, Maraş Yörükleri, Kılıçlı, Rişvan, Bozulus, Atmalı, Eymir ve Beydili Türkmenleri yerleşmiştir. Adıyaman Alevileri Sivas, Tunceli, Elâzığ ve Malatya bölgelerinden Adıyaman'a gelip yerleşmişlerdir (Demir, 2022: 23). Alevilerin tarihsel süreçte Adıyaman ve çevresinde varlık göstermeleri, bu bölgenin Anadolu Aleviliği açısından daha fazla önem kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte Adıyaman (Hısn-ı Mansur) yöresi Türkmen Alevilerin önemli yerleşim merkezlerinden birisi (Rençber, 2012: 25) haline gelmiştir. Adıyaman'da yaşayan Alevi toplulukları, Selçuklu döneminde gerçekleşen Babai isyanlarından itibaren bölgedeki hayatlarını devam ettirmektedir. Adıyaman (Hısn-ı Mansur) çevresi, Aleviler için önemli yerleşim alanlarından biridir (Rençber, 2010: 397). Günümüzde Adıyaman'da ikamet eden Alevi yurttaşlarımız en çok Kürt kökenlidirler. Çok az bir grup Türk'tür. 11-12. yüzyılda İran, Irak ve Suriye'den Anadolu'ya gelen topluluklar farklı yörelere yerleşmişlerdir. Dolayısıyla bunların bir bölümü de Adıyaman'a yerleşmiştir. Tarihi kaynaklar Selçuklu Devleti'nin baskılarına karşı isyan eden Baba

İlyas'a, destek olmak için giden Baba İshak'ın Adıyaman (Hısn-ı Mansur) Samsat'tan gittiğini yazmaktadırlar (Demir, 2022: 24).

Anadolu Selçuklu tahtında, önceki hükümdarların aksine, iç ve dış siyasette daha pasif ve etkisiz bir lider olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev bulunmaktaydı. Moğolların baskıları, Anadolu ve çevresine süregelen göçler ile yaşanan kıtlıklar ve kaynak yetersizlikleri, özellikle Adıyaman olmak üzere bölgede yaşayan halk arasında huzursuzlukların artmasına yol açmıştır (Özlü, 2012: 249-250).

Bütün bu huzursuzluklar, Baba İlyas'ın Baba İshak adlı müridini Hısn-ı Mansur'a ve bu bölgedeki topluluklara göndererek kendine taraftar toplamasını sağlamıştır (Aras, 2017: 25). Halife Baba İshak'ın fiilen yönettiği bu isyan hareketi Esas olarak Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Maraş, Kefersüd, Malatya ve Elbistan'ı (Ocak, 2011: 117) kapsayan bölgede başlamıştı.

Babailer İsyanı, Anadolu Aleviliği ve Adıyaman Aleviliği için tarihsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu ayaklanma hem bölge hem de Alevi toplumu açısından kritik bir dönemeç olarak değerlendirilir. Bu olaya adını veren Baba İlyas Amasya'da, halifesi Baba İshak ise bugünkü Adıyaman ilini de içine alan Güneydoğu Anadolu bölgesinde faaliyetlerini yürütüyordu (Rençber, 2012: 22). Adıyaman'daki Alevi yerleşimlerinin, Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biri olduğu düşünülmektedir.

Rivayetlere göre Baba İshak, bir gün yaşadığı yer olan Adıyaman'ın Samsat ilçesinde ortadan kaybolmuş ve daha sonra Amasya'da çobanlık yaparken görülerek çeşitli kerametler gösterdiğine inanılmıştır. Bunun dışında, hayvanlara gösterdiği ilgi, dindarlığı, şefkati ve inziva hayatıyla bölgede yaşayan kadın ve erkeklerin büyük takdirini kazanmıştır. Ünü giderek yayılan ve halk arasında saygı gören Baba İshak, müritlerinin çoğalmasıyla birlikte köyü yakınlarında bir zaviyeye çekilmiş, burada yalnızca ibadete yönelmiştir. Samsat ve çevresinden ayrılmış olsa da bölgedeki Harezmliler ve Türkmenlerle olan ilişkisini devam ettirmiştir. Bir süre sonra Baba İshak, Türkmenleri ayaklanmaya çağırmıştır. Bu çağrıya uyan Türkmenler ve Ağaçeriler, mallarını satarak at ve silah edinmiş; ardından Samsat, Kâhta, Adıyaman ve Urfa bölgelerini yağmalamış ve karşı çıkanlara şiddet uygulamaya başlamışlardır (Dalyan, 2022: 24). Bu ayaklanmanın temel sebepleri arasında halkın maddi zorluklarla karşı karşıya kalması ve yönetimden kaynaklanan rahatsızlıklar öne çıkmaktadır. Toplum, yöneticilerin uygulamalarına karşı tepkilerini bu isyanla dile getirmiştir. Bu şartlar altında Baba İlyas mehdiliğini ilan etmiş ve geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştü. Halife Baba İshak'ın bizzat yönettiği

ayaklanma Güney Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya kadar yayılmış ve Baba İshak ise Malya ovasındaki savaşta isyancıların büyük bir bölümüyle birlikte öldürüldü. Bu savaştan sağ kurtulanlar Anadolu'nun her tarafına dağıldılar. Bu isyan Anadolu'da bulunan Türkmenleri birleştirmiş (Rençber, 2012: 22) ve Anadolu Aleviliği ve Bektaşiliğin ortaya doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Baba İshak İsyanı nedeniyle Amasya'ya doğru yola çıkan Adıyaman bölgesindeki şahısların bir kısmı tekrar memleketlerine dönmüşlerdir (Ertuğrul, 1987: 27). Adıyaman'daki Alevi topluluğunun oluşumu, büyük ölçüde Türkmen kökenli grupların etkisiyle şekillenmiştir. Baba İshak İsyanının yayıldığı Adıyaman, Elbistan, Malatya, Sivas, Amasya, Kırşehir, Çorum ve Nevşehir gibi bölgeler (ki o dönemde Sivas, Erzincan, Yozgat ve Tokat gibi geniş bir alanı kapsayan büyük bir eyaletti) ilerleyen dönemlerde, özellikle Osmanlı döneminde, Alevi yerleşimlerinin temel bölgeleri hâline gelmiştir (Dalyan, 2022: 26). Bu bölgelerden sonraki yıllarda Anadolu'nun diğer bölgelerine göçler gerçekleştirilmiş ve bu sayede yeni Alevi yerleşim bölgeleri oluşmuştur. Bölgede bulunan Aleviler, Babai isyanından itibaren Adıyaman çevresinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, buradaki Aleviler, Tunceli, Sivas, Gaziantep, Malatya gibi diğer illerdeki Alevi topluluklarıyla sürekli iletişim halinde olduklarını (Rençber, 2012: 397) göstermektedir.

Anadolu'da var olan Alevi-Bektaşî tarihi ve geleneği çerçevesinde Adıyaman Alevilerinin yaşam alanlarının Anadolu'nun en eski alanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır (Taşgın, 2007: 1201-1202). Alevi Türkmenler, Adıyaman'ın ilinin de içerisinde yer aldığı Dulkadirli topraklarında varlığını devam ettirmiştir. Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra bu bölgedeki Türkmenler ona intisap etmişlerdir (Dalyan, 2022: 28) ve kısa süre içinde bölgedeki Türkmen aşiretleri arasında Alevi-Bektaşî odaklı düşünceler yayılmaya başlamıştır. Günümüzde Adıyaman'a bağlı olan Besni ilçesi, Alevi-Bektaşî kültürünün yoğun olarak yaşandığı önemli yerlerden biridir. Osmanlı döneminde Besni'nin sınırları günümüzdeki sınırlarından çok daha geniştir; bugünkü Adıyaman, Malatya, Gaziantep ve Kahramanmaraş illerine bağlı birçok köy tarihsel olarak Besni sınırları içinde bulunmaktaydı. Tarih boyunca birçok Alevi-Bektaşî mezhebine mensup kişilerin yaşadığı Besni'ye, bu inançların Anadolu'ya gelen ilk mutasavvıflarla yayıldığı düşünülmektedir. Bugün ise Alevi-Bektaşî kültürünü sürdüren aileler çoğunlukla Kesmetepe, Şambayat kasabaları ile Köseceli, Tetirli, Akkuyu, Akpınar, Beşkoz, Burunçayır, Gümüşlü, Karalar, Konuklu, Çakallı (Çamlıca) ve Yukarısöğütlü köylerinde yaşamaktadır. 16. yüzyılda Besni'ye bağlı olan "Karkın" adlı bir yerleşim yeri de bulunmakta olup, bu ismin bölgeye

gelerek Türk-İslam düşüncesini yayan Dede Garkın dervişlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Özlü, 2012: 247) Kısa bir süre içinde bölgedeki Türkmen aşiretleri arasında Alevi-Bektaşî eksenli fikirler yayılmaya başlamıştır (Özlü, 2012: 249).

Adıyaman il sınırları içerisinde, Alevi nüfusunun fazla olduğu yerleşim alanlarında yaşayan aşiretlere bakıldığında. Bölgede Kavi, Boylanlı, Rişvan (Reşi-Hıdırsor), Bezikan, Atmalı ve Belekyan gibi birden çok aşiret vardır. Bölgede en büyük aşiret bu iki aşiret olmakla birlikte bölgesel olarak da birbirlerine zıt iki farklı coğrafyada mesken tutmuş olmalarıdır (Tanrıverdi, 2019: 74-75). Adıyaman Alevilerinin yaşadığı yerleşim yerlerindeki var olan aşiretlerin varlığı bölge Aleviliğinin çok eski olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretler, birçok kola ayrılmalarına rağmen Adıyaman ilinin Merkez ilçesi ile diğer ilçelerdeki köylerde yaşamaktadır. Son yıllarda ise, çoğu köy ile ilişkileri olmakla birlikte, Ayrıca, şehir ve ilçe merkezlerinde de yerleşim alanları bulunmaktadır. Adıyaman il sınırları içinde en çok bahsi geçen aşiretler arasında Kavi (Kowi), Balyan ve Hıdırsorani (Kızıl Hıdır) isimleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, bu aşiretlerden Şanlıurfa bölgesindeki İzol ile Adıyaman'daki Kavi (Kowi) ve Hıdırsorani (Hıdırsor) aşiretlerinin, 1577 yılında Adıyaman ve Elbistan'da gerçekleşen Şah İsmail isyanına katıldıkları iddia edilmektedir. Ekrad-ı Kavi olarak adlandırılan bu topluluğun, Boylanlı, Belivanlı, Helikanlı, Zengilanlı ve Salmayanlı aşiretleriyle de ilişkili olduğu düşünülmektedir (Tanrıverdi, 2019: 67).

Adıyaman'da Alevi nüfusun en yoğun yerleşim yerleri, öncelikle Adıyaman merkez ve merkeze bağlı bazı köyler olmak üzere, Gölbaşı, Besni ve Çelikhan ilçeleridir. Kâhta ilçesinde ise iki, Tut ilçesinde ise bir yerleşim biriminde Alevi toplulukları yaşamaktadır (Rençber, 2014: 15). Adıyaman ilinde yaşayan Alevi topluluklarının, diğer inanç gruplarıyla birlikte yerleşim alanları incelendiğinde, genel olarak bir arada yaşadıkları görülmekle birlikte, Sünnî ve Alevi nüfusun ortak yaşam alanlarını paylaştığı bazı köyler de bulunmaktadır. Örneğin, Merkez ilçeye bağlı Boğazözü, Bağdere, Kömür, Kaşköy, Esence ve Kuştepe gibi köyler, Sünnî ve Alevi yurttaşların birlikte yaşadığı yerler arasında yer almaktadır. Alevi nüfusun ve yerleşim alanlarının il ve ilçeler bazındaki dağılımına bakıldığında; genel olarak Merkez, Besni, Çelikhan, Gölbaşı, Kâhta ve Tut ilçelerinde Aleviler yaşarken, Samsat, Sincik ve Gerger ilçelerinde Alevi yerleşimi bulunmamaktadır (Rençber, 2014:7-8).

Garip Bozkurt Dede gibi bazı Alevi dedelerin görüşüne göre, günümüz Adıyaman halkının önemli bir kısmı başlangıçta Alevi iken sonradan Sünnîleşmiştir. Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda var olan Alevi aşiretleri büyük ölçüde varlıklarını sürdürmüştür. Bu kapsamda

Adıyaman'da başlıca üç Alevi aşireti bulunmaktadır: Hıdırsor, Balyan ve Kav aşiretleri. Diğer aşiretler ise bu üç ana aşiretin farklı kolları olarak değerlendirilmektedir (Dalyan, 2022: 30). Hıdırsor Aşireti, Adıyaman'da isminden dolayı doğrudan Alevilikle ilişkilendirilen tek aşirettir. İsmi kökeni hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, “Hızır Zor” veya “Hıdır Zor” ifadelerinden türemiş olabileceği düşünülmektedir (Dalyan, 2022: 30). Hıdırsor Aşireti, günümüz Adıyaman'da hala etkinliğini sürdürmektedir.

Adıyaman'ın genelinde yaşayan Sünnî, Alevi ve farklı inançlara mensup vatandaşların kültürlerinde ciddi bir farklılığın bulunmadığı ve kültür birliği içinde oldukları tespit edilmiştir (Gökalp, 2019: 107-108). Adıyaman bölgesinde cem ayini, genellikle ayda en az bir kez cuma geceleri ile Alevi inancında özel öneme sahip günlerde düzenlenmektedir. Muhipler, dededen izin alıp törenlere katılmak istediklerinde, bu ayinler Türkçe olarak yapılmakta, kurban kesilmekte ve lokmalar dağıtılmaktadır. Bölgede görgü ve diğer ritüeller de gülbang, deyiş ve nefesler eşliğinde Türkçe okunmaktadır. Adıyaman'ın farklı bölgelerindeki dedelerin düzenlediği ve katıldığımız cemlerin benzer uygulamalar (Rençber, 2013: 199) içerdiği görülmektedir.

Adıyaman şehir merkezinde iki tane cem evi vardır. Adıyaman'da bazı cem evlerinde perşembe geceleri ayin-i cemler yapılmaktadır. İl merkezi ile Besni, Kâhta, Çelikhan, Gölbaşı ve Tut ilçelerinde Alevi nüfus bulunurken, Samsat, Sincik ve Gerger ilçelerinde Alevi yerleşimleri yoktur. Bölgedeki Alevilerin bir kısmı beş vakit namazını kılarken, bazıları sadece cuma ve bayram namazlarına gitmektedir. Kurban Bayramı'nda kurban kesmek yaygın bir uygulamadır ve vefat edenlerin ardından mutlaka mevlit okutulmaktadır (Gökalp, 2019: 95).

Bugün Adıyaman bölgesinde hala varlığını sürdüren Alevi ocakları, tarihsel, kültürel ve güncel perspektiflerden incelemektedir. Araştırmalar sonucunda, 13. yüzyıldan başlayarak Adıyaman bölgesinde çok sayıda Alevi ocağının varlığı saptanmıştır (Rençber, 2013: 164). Adıyaman bölgesinde yaşayan Aleviler, altı farklı ocağa bağlıdır (Gökalp, 2019: 97). Bunlar arasında Ağu İçen, Kureyşan, Üryan Hızır, Seyyid Derviş Cemal, Derviş Gevr ve Şah Memi Hacıyan ocakları yer almakta olup, talip köyleriyle birlikte toplamda altı ocak varlığını sürdürmektedir (Tanrıverdi, 2017: 316).

Adıyaman'daki Aleviler ile diğer bölgelerdeki Aleviler arasında temel bir fark bulunmamaktadır. Bölgesel bazı ritüel farklılıklar mevcut olsa da Alevilik geleneğinin özü her yerde aynıdır (Rençber, 2012: 397). Adıyaman Aleviliği, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve Babaîler İsyanı gibi önemli tarihsel olaylarla

şekillenmiştir. Bölge, Dulkadirli topraklarında varlığını sürdüren Türkmen aşiretlerinin etkisiyle Alevi-Bektaşî kültürünün önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde ise Adıyaman Alevileri, çeşitli aşiretler ve altı farklı ocağa bağlı olarak yaşamlarını sürdürmekte, cem ayinleri ve geleneksel ritüellerle inançlarını canlı tutmaktadırlar.

Alevilik, kökenleri çok eski zamanlara, Mezopotamya ve Anadolu'nun derinliklerine kadar uzanan bir inanç sistemidir. İslam'ın bir parçası olarak özgün bir şekilde varlığını sürdüren Alevilik, kendine has bir yapıya sahiptir. Bu inanç, insan haklarına saygı, adalet, özgürlük ve sevgi gibi temel değerlere dayanmaktadır. Tarihsel süreç boyunca Aleviler, zulme karşı direnirken hoşgörüyü savunmuş ve toplumsal adalet için mücadele etmiştir. Aleviliğin tarihi, bu prensipler etrafında şekillenmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Adıyaman'a dair daha önce verdiğimiz bilgilere bakıldığında, bölgeye farklı etnik ve dini kimliklere sahip toplumların yerleştiği bu toplumların kendilerine özgü kültür ve dini geleneklerinin bölgeye etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu durum, Adıyaman'ı çok kültürlü bir yapıya kavuşturmuştur. Etnik olarak Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Süryaniler; dini açıdan ise Sünnî ve Alevi Müslümanlar ile Süryani toplumu, huzurlu ve hoşgörülü bir ortamda bir arada yaşamaktadır. Bu grupların kültürel ve dini geleneklerinin Adıyaman üzerindeki etkisi belirgindir. Bu durum, bölgeyi çok kültürlü bir yapıya büründürmüştür. Adıyaman Alevileri ve diğer toplulukları huzur içinde yaşadığı ve hoşgörünün egemen olduğu bir şehir olarak öne çıkmaktadır.

Adıyaman, Ülkemizin Güneydoğusunda bulunan bir il olarak, Alevilik açısından zengin bir sosyal ve kültürel yapıya sahiptir. Buradaki Alevi toplulukları, özellikle Kürt etnik grupları arasında yoğunlaşmaktadır ve Alevi inancı, il merkezinde, birçok köy ve kasabada canlı bir şekilde sürdürülmektedir. Aleviler, cem evlerinde bir araya gelerek dualar eder, ibadet ederler ve çeşitli ritüeller gerçekleştirirler. Cem, Adıyaman Aleviliğinde merkezi bir ibadet biçimidir. Adıyaman Aleviliğinde Dede (Alevi din adamı) liderliğinde düzenlenen cem törenleri hem sosyal hem de dini yaşamda önemli bir rol oynamaktadır. Cem etkinlikleri, dualar, müzik (saz çalınması) ve semah gibi kültürel unsurları bir araya getirir. Cem törenleri, sosyal dayanışmayı ve kültürel bağları güçlendirmede kritik bir öneme sahiptir. Yapılan Cemler Adıyaman'daki Alevi topluluğunun kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Adıyaman Alevilerinin manevi dünyasına, dini arayışlarına yol gösteriyor ve ışık tutuyor. Adıyaman'daki semah dönmeleri cem

evlerindeki toplu toplantılara kadar Alevi ibadet ritüelleri, inanç ve birliğin canlı ifadesidir. Alevi inanç ve ibadetlerin sürdürülmesi için bu gereklidir.

Adıyaman'daki Alevi toplulukları, toplumsal adalet, eşitlik ve hoşgörü gibi değerlere büyük bir değer vermektedir. Ancak tarih boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmışlar ve kimliklerini koruma ile sosyal kabul görme mücadelesi vermişlerdir. Son yıllarda, Alevilik hakkında farkındalığı artırmaya yönelik çalışmalar ve sosyal diyalog çabaları öne çıkmıştır. Bu girişimler, farklı inanç grupları arasında anlayış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Adıyaman'daki Alevilik, bölgenin kültürel ve sosyal dokusunun ayrılmaz bir parçasıdır. Alevi toplulukları, inançlarını ve geleneklerini yaşatmaya devam ederek, sosyal yaşamda aktif bir rol oynamaktadır. Adıyaman'daki Alevilik, bölgenin sosyal ve kültürel yapısında kayda değer bir yer tutmaktadır. Adıyaman, Alevilerin genellikle bir arada yaşadığı ve bazı bölgelerde Sünnîlerle birlikte yaşadıkları bir ildir. Bu yönüyle Adıyaman, Alevi-Sünnî gibi çeşitli dini grupların barış içinde bir arada yaşayabildiği, Türkiye'nin mozaik yapısının örneklerinden biri olarak Adıyaman Aleviliği öne çıkmaktadır.

Kendine özgü ritüelleri, inançları ve uygulamalarıyla İslam'ın özgün ve canlı bir kolu olan Alevilik, Adıyaman'ın kültürel dokusuna kök salmış zengin bir tarihe sahiptir. Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Adıyaman, yüzyıllar boyunca Alevi topluluklarının dini kimliklerini ve sosyal dinamiklerini şekillendiren önemli bir merkez olmuştur. Bölge gelişmeye ve kentleşmeye devam ettikçe Aleviler, daha geniş bir topluluğa aktif olarak katılırken, kimliklerini kendilerine özgü ortaya koyma fırsatıyla karşı karşıya kalıyor. Adıyaman'da düzenlenen sosyal ve kültürel etkinlikler, özellikle Aziz Dede (Apaziz) anma programları ve gelenekleri, Alevi kimliğinin canlı bir ifadesi olarak öne çıkmaktadır. Bu toplantı ve etkinlikler, yalnızca Aleviliğin zengin mirasını ve ritüellerini sergilemekle kalmıyor, aynı zamanda topluluk içinde kuşaklar arası etkileşim ve dayanışma için de önemli fırsatlar sunuyor. Aleviliğin Adıyaman'daki kalıcı varlığının, dayanıklılığının ve kültürel zenginliğin bir kanıtıdır. Bu dini geleneğin Alevi topluluğu, modern toplumun karmaşıklıklarıyla mücadele ederken, kendine özgü kimliğini korurken, Adıyaman'daki Aleviliğin geleceği, Alevi topluluğu, cem ayini, Aziz Dede anma etkinlikleri gibi miraslarını yaşatarak, iletişim içinde kalarak ve birlikteliği teşvik ederek gelişimini sürdürmekte; Adıyaman ve Anadolu kültürünün dokusuna önemli katkılarda bulunmaktadır.

Adıyaman'da Alevilik, manevi eşitliği ve kapsayıcılığı vurgulayan bir İslami anlayış biçimidir. Alevilik, Adıyaman bölgesinde güçlü bir varlığa sahip olan önemli bir inanç sistemidir. Bu manevi kadim gelenek, bölgedeki birçok birey için derin bir önem taşıyor ve onların kültürel uygulamalarını ve inançlarını şekillendiriyor. Adıyaman'daki Alevilik mensupları topluma, misafirperverliği, komşuluğu, hoşgörüyü, merhameti ve sosyal adalete olan bağlılıklarıyla tanınırlar. Alevilik öğretileri aracılığıyla tüm insanlar özelde Adıyamanlılar arasında birlik ve anlayış duygusunu geliştirmeye çalışırlar. Adıyaman'da Alevilik inancı yerel kültürün canlı ve ayrılmaz bir parçası olup, bu inanç ilkeleri benimseyenlerin hayatlarını zenginleştirmektedir. Adıyaman Aleviliği, Anadolu'nun tarihi coğrafyasında kültürel ve manevi öneme sahip zengin bir dokuya sahiptir.

Türkiye'nin güneydoğusunda kadim bir şehir olan Adıyaman, güçlü Alevi topluluğu ve canlı Alevi kültürüyle tanınıyor. Adıyaman'da Aleviliği ya da Adıyaman'daki Alevilik, bölgenin tarihine ve geleneklerine derinden bağlıdır. Adıyaman'da Alevilik, kapsayıcılık, adil olma ve sosyal adalete verilen önemle karakterize edilir. Din adamları ve âlimlerden oluşan hiyerarşik bir yapıya sahip olan Sünnî İslam'ın aksine Alevilik, kutsal metinlerin bireysel yorumlanmasına ve ilahi olanla kişisel bağlantıya değer verir. Cem evi olarak bilinen Alevi toplantıları cinsiyet, etnik köken ve sosyal statüye bakılmaksızın herkese açıktır. Bu kapsayıcılık Aleviliğin eşitlikçi ilkelerini yansıtmakta, toplum içinde birlik ve beraberliği teşvik etmektedir. Adıyaman'da yaşanan Alevilik sadece dini bir ibadet değil, sosyal, kültürel ve siyasi boyutları da kapsayan bir yaşam biçimidir. Adıyaman'da Alevilik sevgi, adalet ve hoşgörü ilkelerini öne çıkarıyor, mazluma yardım etmenin ve haksızlıklara karşı durmanın önemini vurguluyor. Adıyaman'daki Alevi toplulukları, miraslarını ve inançlarını gerçekleştiren çeşitli kültürel etkinliklere, cem ayini, kurban, türbe ziyaretleri vb. etkinliklere katılıyor. Adıyaman'da Alevilik, güçlü topluluk bağları ve sosyal adalete olan bağlılıkları sayesinde bölgede gelişmeye var olmaya devam ediyor.

Adıyaman'da Alevilik, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve kardeşlik içinde olmak da ön planda çıkıyor. Alevi toplulukları arasında yardımlaşma ve birlikte hareket etme kültürü oldukça güçlüdür. Bu birlik ve beraberlik sayesinde Adıyaman'daki Alevi toplulukları, zor zamanlarda birbirleriyle destek olur ve birlikte çözümler üretirler. Alevilik, yalnızca bireysel ibadetlerle sınırlandırılmamış, toplumsal sorumlulukları da önemser toplumsal huzur ve refah için çaba sarf eder. Adıyaman Aleviliği, sazların sözlerinden hayatın anlamına dair derin sohbetlerin olduğu samimi toplantıların yapıldığı

bir bölgedir. Adıyaman'da yapılan cem sadece dini bir ibadet değildir. Özellikle insanları soğuk bir kış akşamında sıcak bir kucaklaşma gibi bir araya getiren bir yaşam biçimidir.

Adıyaman'da Alevilik yüzyıllar boyunca zorluklara rağmen kimliğini şekillendirmiştir. Dedelerin, toplumsal önderlerin, zulme karşı direniş hikayelerine kadar Adıyaman Aleviliğinin tarihi, toplumun direncini ve ruhunu yansıtan zengin bir dokudur. Alevilik katı kurallar ve ritüellerden ibaret değildir; daha çok sevgiye, eşitliğe ve iç barışa odaklanan bir felsefeye de benzer. Alevi inancının temel ilkeleri herkese saygı, sosyal adalet ve ilahi olanla sınırları ve etiketleri aşan derin bir bağ etrafında şekillenir.

Aleviliğin Adıyaman'daki varlığı yalnızca benzersiz bir dini ve kültürel mirası yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda toplumun çeşitliliğini de vurguluyor. Coğrafi konumuyla önemli bir inanç, ticaret ve kültürel geçiş noktasıdır. Adıyaman, Alevilik geleneğinin önemli merkezlerinden biridir. Şehir, Alevi ibadet yerleri, ziyaret noktaları ve Alevi kültürünün yaşatıldığı mekânlarla sahiptir. Adıyaman'da Alevi topluluğuna ait geleneksel cem ritüelleri insanları bir araya getiren, dayanışmayı ve birliği pekiştiren önemli unsurlardır. Adıyaman, zengin kültürel dokusuyla yüzyıllardır canlı bir Alevi topluluğuna ev sahipliği yapıyor.

Bugün Adıyaman'daki Alevi toplumu şehrin değişen manzarasında varlığını sürdürüyor. Güçlü bir kimlik duygusuna ve kültürel miraslarına derin bir bağa sahip olan Adıyaman'daki Alevi bireyler, gelenek ve inançlarını koruma konusunda aktif olarak çalışmaktadır. Tarihi zorluklara ve kentleşmenin etkilerine rağmen geleneklerini koruyarak, Adıyaman'ın kültürel dokusuna ve sosyal bütünleşmesine katkıda bulunmaya devam ediyorlar.

2.5. ANADOLU'DA ALEVİLİK

Anadolu Aleviliği, Anadolu bölgesinde yaygın olan, derin bir dini ve kültürel kimlik olarak ortaya çıkan bir inanç sistemidir. Alevilik hem İslam'ın bir yorumu hem de Anadolu'ya özgün bir halk inançlarının ve öğretilerinin karışımını içerir. Alevilik, genellikle insanın ruhsal ve manevi gelişimini, toplumsal eşitliği ve hoşgörüyü vurgulayan bir inanç yoludur. Ancak, Alevilik sadece bir dini inanç değil, din değil bir yaşam biçimi (K.K.2) aynı zamanda bir yaşam felsefesi (K.K.2), (K.K.5) yaşam tarzı, ahlaki değerler ve toplumsal bir kimlik meselesidir. Alevilik Anadolu topraklarına yaşanmış halkların inançlarını yaşam pratiğine giydirmiş ve insan merkezli bir yaşam felsefesidir (K.K.9).

Aleviliğin kökenine baktığımızda, büyük ölçüde Hz. Muhammed'in vefatından sonra gerçekleşen olaylara dayanmaktadır. Diğer yandan, Anadolu Aleviliği araştırılırken, İslam öncesi ve sonrası döneme ait birçok dini ve kültürel öğeyi de dikkate almak büyük önem taşımaktadır. Anadolu Aleviliği, Aleviliğin tarihi ve düşünsel altyapısı açısından geniş bir araştırma konusudur; Dolayısıyla, burada yalnızca kısa bilgiler vereceğiz. Anadolu Aleviliğinin temelleri, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlere dayanmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte, iki farklı İslam anlayışı ortaya çıkmıştır. Bir kısmı şehirli olup ve Arapçayı bilen toplumun benimsediği kitapla belirlenen İslam; diğeri ise göçebe toplulukların kadim geleneksel dini inanışlarının etkisiyle şekillenen bir İslami anlayıştır. Anadolu'da yaygın olan Alevilik inancı, İslam'ın bu bölgeye girişi sırasında büyük etkiler almış ve Hoca Ahmet Yesevi, Kutb'üd-Dîn, Ebu'l Vefâ, Haydar, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Taptuk Emre, Yunus Emre ile Abdal Musa gibi önemli dini ve manevi liderlerin fikirleri doğrultusunda şekillenmiştir. Ayrıca Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesimi, İsmail Safevî (Hatai), Pir Sultan Abdal ve Hubyar Sultan gibi kişiler de Alevilikte çok önemli bir yere sahiptir. Şah İsmail Safevî, Aleviliğin Anadolu'da yayılmasında kritik bir görev üstlenmiştir. Aleviliğin, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli öncülüğünde ve Anadolu erenleri ile ozanlarının nefesleriyle yaşam bulduğu düşünülmektedir.

Anadolu'ya Aleviliği gelmesi Türklerin, İslam ile tanışmaları, Horasan'dan Anadolu'ya gelen Türkler aracılığıyla başlamıştır. 751 yılında, Araplarla iş birliği yaparak Çinlilere karşı kazandıkları zaferin ardından, Türkler İslamiyet ile tanışmış ve zamanla Müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Türkler, tarihsel olarak sahip oldukları "Tek Tanrı" inancı nedeniyle, İslam'ı benimsemekte zorluk çekmemişlerdir. Ancak, bu geçiş sürecinde, eski inançlarının ve kültürlerinin izlerini İslam'a taşımışlar, böylece İslam anlayışları zamanla kendi geleneksel öğeleriyle harmanlanmıştır. Türk kültüründe önemli bir zenginlik olarak değerlendirilebilecek bu kaynaşma, özellikle Alevi-Bektaşî geleneğine bağlı Türk toplumlarında belirgin şekilde görülmektedir (Yılmaz, 2014: 12).

Aslında Anadolu'da yaşanan Alevilik tarihi, İslamiyet'i benimsemeye başlayan ve İslam'dan önce bağlı oldukları inanç sistemlerinin atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü (Ocak, 2002: 61) gibi kadim Türklere ait inançları ile Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm gibi dinlerin gölgesinde yeni bir dini kabul etmeleri ve onu kısa sürede kendi kültürel özelliklerine adapta eden göçer yaşam süren Türk topluluklarının tarihidir. Anadolu Aleviliğinin tarihi, Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladığı 10. yüzyıldan itibaren

oluşmaya başlamıştır. Farklı siyasi ve toplumsal gelişmelerle şekillenerek günümüze ulaşan bin yıllık bir süreci içine alır. Aleviliğin tarihi, eski inanç sistemlerini yeni dinin gerektirdikleriyle sentezleyen Türklerin tarihidir (Üzüm, 1997: 4).

Orta Asya kökenli Yesevilik, Horasanlı Baba İlyas liderliğindeki Babailik, Fazlullah'ın Hurufiliği, Kutbeddin Haydar tarafından kurulan Haydarilik ve Şiilik, Bâtunilik, Rafizîlik gibi mezheplerin yanı sıra Şamanlık, Budizm ve Maniheizm gibi İslam öncesi inançların etkilerini ve özellikle Orta Asya Türk kültürel geleneklerini devam ettiren unsurlar içermektedir. Bektaşilik ise bu çeşitli etkilerin hepsini bünyesinde barındırmaktadır (İnançer, 1994: 129-131). Türklerin Müslüman olması ile birlikte başlayan bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Aleviliğin ortaya çıkışında Türklerin İslam dinini kabul etmeleri önemli bir etken olmuştur. (Turan-Yıldız, 2008: 12).

Malazgirt Zaferi'nin ardından, Anadolu'ya büyük bir Türk göçü başladı. Başlangıçta, Anadolu'ya gelen Türklerin sayısı oldukça azdı. Ancak zamanla, bu göçmenler yerli halkla kaynaşp, şehir yaşamına entegre oldular ve giderek yerleşik hayata uyum sağlamaya başladılar. Türklerin ikinci büyük göçü, 13. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Orta Asya'daki iktidar mücadeleleri nedeniyle birçok şehir yok olmuş ve halk, bu bölgelerden göç etmek zorunda kalmıştır. Moğolların Horasan'ı ele geçirmesiyle birlikte, bölgede yaşayan Türkmenlerin büyük bir kısmı batıya doğru kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Anadolu'ya bu iki dönemde göç eden göçebe ve yarı göçebe Türkmen toplulukları, 13. yüzyılda bölgenin toplumsal, dini, ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişiklikler ve ilerlemeler sağlamışlardır. İkinci dalga olarak gelen Türkmenler, eski dini ve inançlarını büyük oranda muhafaza etmişlerdir. Selçuklu yönetimi ise bu grupları Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkır bölgelerine küçük topluluklar halinde yerleştirmiştir (Bozkuş, 2001: 250-251). Anadolu'ya yerleşen Yesevi Türkmenleri buna örnek olarak gösterebiliriz. Bu Türkmenler, batıya doğru yapılan fetihlerle ilerleyerek çeşitli zaviyeler kurmuş ve yerleştikleri bölgeleri Müslümanlaştırma çabası içinde olmuşlardır (İnan, 2020: 22).

Türklerin bulunduğu bölgelerde, fetih hareketleri ile birlikte İslamiyet büyük özellikle şehirlerde hızla yayıldı, fakat kırsal bölgelerde bu değişim çok daha yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ahmet Yesevi, Arslan Baba ve Korkut Ata gibi Türkmen liderleri Türkler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Şehirlerde genellikle İslam'ın kitabi ve Sünnî yorumu yayginken, kırsal alanlarda göçebe ve yarı göçebe topluluklar arasında Alevi eğilimli dervişler ve babaların yürüttüğü faaliyetler sonucu Şiilik ve

Şiilikten etkilenmiş akımların yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkler İslam'ın birçok öğesini doğrudan Araplardan değil, daha çok Acemler aracılığıyla benimsemişlerdir (Turan-Yıldız, 2008: 14). Yine de buna rağmen bunların hiçbiri, Anadolu Aleviliği, Şia akımlarıyla tam olarak aynı şey değildir. Anadolu Aleviliğinde adı geçen Şia hareketleriyle sadece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e duyulan saygı ve sevgi bakımından benzerlik vardır. Ancak Anadolu Aleviliği esasen bir yaşam tarzını ifade eder. (Şener, 2010: 122).

Anadolu'da Yesevilik, Vefâilik, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi, Aleviliğin temelini oluşturan ilk akımların yarattığı bu düşünce biçimi, Orta Asya'da gelişen ve Türkmenlerin Anadolu'ya göçüyle Horasan ve İran üzerinden bu bölgeye ulaşan bir inançtı. Göçebe Türkmenler, kendi geleneklerinden tanıdıkları, sıra dışı kıyafetler giyen, dünyevi şeylere pek önem vermeyen ve çeşitli dini ritüeller gerçekleştiren bu kam benzeri kişileri, aralarında dolaşan ve onlara uygun şekilde dini öğretiler sunan Türkmen babalarında görmüşlerdir. Bu nedenle, onlara büyük bir sevgi ve saygı beslemişlerdir (Turan-Yıldız, 2008: 14-15). Orta Asya'daki Türklerin ana yurdundan Anadolu'ya taşınan bu kültürel miras, yeni topraklarda varlığını sürdürmüştür. 13. yüzyılın ortalarında, Babai İsyanı neticesinde çok büyük bir darbe almış. Daha sonra gerçekleşen isyan sonucu bir araya gelerek Babailik adı verilen bir hareketin ortaya çıkmasına sebep olurlar (Üzüm, 2017: 31). Moğol işgali sonrasında, özellikle Babaîler İsyanı ile başlayan yeni bir dönemde Anadolu'da, Türkmen Babaları ve 'İlk Bektaşiler' olarak bilinen Rum Abdallarının çalışmaları, bu sürece farklı bir yön katmıştır. Hurufi etkileri ve daha sonra da Safevî propagandası, inancın günümüzdeki biçim ve yapısına ulaşmasında önemli rol oynadı (Turan- Yıldız, 2008: 23-24). Babailer İsyanı, Anadolu'daki Türkmenler arasında birlik ve dayanışmanın güçlenmesine yol açmış, zamanla siyasi bir hareket olmaktan çıkarak dini ve mistik bir karakter kazanmıştır. Türkmenlerin kendi aralarında edindikleri dini ve mistik özellikler, Safeviyye hareketi etrafında birleşmelerine neden olmuştur (Rençber, 2014: 36). 13. yüzyılda derviş göçleri sırasında Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas Horasaniye intisap etmemiş ve isyana katılmamıştır. Nevşehir-Ürgüp bölgesindeki Hristiyanlarla yakın ilişkiler geliştiren Hacı Bektaş, onların İslam'a yönelmelerine yardımcı olmuş ve ayrıca Moğolların Müslümanlaşması için de aktif çalışmalar yapmıştır (Üzüm, 1997: 7).

Zaman içinde çeşitli bölgelerde görülen Aleviliğin görüldüğü en önemli coğrafyalardan biriside Anadolu coğrafyasıdır (Aydın, 2020: 132). Alevilik en yaygın şekilde görüldüğü yerlerden birisi Anadolu'dur (Aydın, 2020: 117). Alevilik, farklı

coğrafyalarda çeşitli şekilde adlandırılmaktadır. Anadolu Aleviliği tarihi süreçte genellikle Ehl-i Beyt esasına dayanan bu inanç biçimi Anadolu'da farklı adlarla anılmış; bazıları Bektaşilik, Kızılbaşlık, Tahtacılar ve Rafizîlik olarak isimlendirilmiştir. Anadolu'da ise Alevilik en çok Bektaşilik ile özdeşleştirilmiştir. (Aydın, 2020: 114-118). Anadolu Selçukluları döneminde gerçekleşen Babai ayaklanması, Osmanlı döneminde gerçekleşen Şeyh Bedrettin ve Şahkulu isyanları, Şah İsmail ile Yavuz Selim arasındaki mücadelenin ve Çaldıran Savaşı'nın sonuçları ile Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması, Anadolu Aleviliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Arslanoğlu, 2002: 134).

Günümüzde Anadolu'da ve Balkanlar'da yaşam süren Amucalı, Bedrettinli, Tahtacı, Çepni gibi farklı topluluklar genellikle Aleviler olarak tanımlanırlar. Anadolu Alevilik, tarihsel ve toplumsal süreçlerin etkisiyle oluşmuş; yazılı kaynaklardan çok sözlü aktarım yoluyla nesilden nesile geçen, İslam'ın biçimleri içinde varlığını sürdüren eski bir halk inancıdır. Günümüzde Anadolu'da en yoğun Alevi nüfusu Erzincan, Sivas, Tunceli, Tokat, Kahramanmaraş ve Malatya gibi illerde yaşamaktadır (Yaman, 1998: 14-15-17).

Anadolu Aleviliğinin geçmişi, Türklerin 10. yüzyılda İslamiyet'i benimsemeye başlamasından bu yana, çeşitli siyasi ve toplumsal gelişmelerle biçimlenmiş ve bugüne dek devam etmiş bin yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu tarihsel dönemde, Anadolu'da yaygın olan Yesevilik, Kalenderlik, Babailik, Haydarilik, Vefailik gibi birçok dini-tasavvufi hareket ile Şiilik gibi farklı inanç fırkalarının tesiri büyük önem arz eder. Anadolu'nun daha çok doğusunda hayat bulan Kızılbaş olan Türkmen boylarının Osmanlı devletine karşı hissettikleri direniş ve karşı duruş duygularının bir sonucu olarak gelişen bu karşıtlık duygusu, yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Bu topluluklar, giderek daha disiplinli bir sosyal ve dini kapalı yaşam biçimi benimsemişlerdir. Yaşadıkları coğrafi ve sosyal dışlanmışlık sebebiyle, Osmanlının medrese kültür yapılarına kapılarını kapamış olmaları Türkler, göçebe yaşam tarzına bağlı olarak, İslam'ın inanç ve ibadet esaslarını doğrudan kaynaklardan öğrenme imkânı bulamamışlar; medreselerin ve şehirli din âlimlerinin etkisinden uzak kaldıkları için dini bilgilerini sağlıklı biçimde edinememişlerdir.

Yüzyıllar öncesinden bu yana bağlı oldukları geleneksel yapıları koruyarak, göçebe ya da yarı göçebe toplulukların anlayışı olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir. Alevilik, Orta Asya'daki yönetim boşluğundan doğan kargaşa ortamından ve Moğolların zulmünden kaçan Türkmenlerin batıya göç yolunda ve Anadolu topraklarına yerleştikleri andan itibaren etkisinde kaldıkları dini-tasavvufi oluşumların faaliyetleri ve ardından Safevîlerin Şiilik propagandası, günümüz Anadolu Aleviliğinin temellerini oluşturmuştur.

Anadolu Aleviliğinin oluşum sürecinin sosyolojik boyutunu da gözden kaçırmamak gerekir. Yeni Müslüman olmuş bir toplumun, yüzyıllar boyu gelmiş gelenek ve göreneklerini bir anda unutup, yabancı olduğu bir kültürü benimsemesinin ne kadar zor olabileceği düşünüldüğünde bunun, hayatın tabiiyetine aykırı olmadığı görülecektir (İnan, 2020: 23). Yazılı kültürden ziyade, sözlü kültür geleneğinin daha baskın olduğu ve birçok inanç sistemi ile kültürün etkilerinin gözlemlendiği Anadolu Aleviliği, Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte dini ve politik süreçlerin içerisinde geçerek güncel şeklini almıştır (Turan- Yıldız, 2008: 12).

Anadolu Aleviliğinin tarihsel sürecini özetleyecek olursak. Alevilik Yazılı kültürden ziyade, anlatıya dayalı ve efsanelerle beslenen bir kültürel yapıya sahip konar-göçer topluluk ve yarı göçebe yaşam tarzını benimsemiş Türkmenlerin gruplarının bir bölümü; İslam'ı, medrese eğitim almamış, kitabi bir bilgiye sahip olmayan Haydari, Kalenderi, Yesevi ve Vefai dervişlerden öğrenmiş, bir kısmı da Şiilik anlayışını benimseyen dailer vasıtasıyla öğrenmiştir. İslam'la ilk temas ettiklerinde, Ehl-i Beyt'e yapılan haksızlıkların sürekli anlatılması, onların üzerinde güçlü bir etki bırakmış bu zümrelerin Şia düşüncesine yakınlık duymasını sağlamıştır. Ayrıca, Hz. Ali ile ilgili halk arasında anlatılan destansı hikâyeler, Müslüman olmadan önce Kam veya Şaman olarak adlandırılan; Müslüman olduktan sonra ise Baba veya Dede denilen dini liderler tarafından derinlemesine kabul görmüştür (Dalkıran, 2002: 108).

Din temelli hareketler, tarihsel süreçte insan, doğa ve diğer etmenlerle etkileşime girerek değişim ve dönüşümler geçirmiş, bu sayede varlıklarını sürdürebilmiştir. Aynı dinin inançları bile farklı yerlerde farklı şekillerde değişiklik gösterebilir. Bu dini topluluklar, bulundukları coğrafi koşullar, yönetim sistemleri, eski gelenekler ve şehirleşme gibi faktörlerle zaman içinde kendilerine özgü bir kimlik kazanabilir. İnsan bilimlerinde, dini grupları isim, şekil, sembol ve geçmişlerinden gelen izler üzerinden aynı kategoriye koymak, bazen yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Anadolu Aleviliği senkretik yapıya sahip bir dini harekettir. Bundan ötürü, Alevilik inancı, içinde fazlasıyla barındırdığı “Hz. Ali, Ehl-i Beyt, on iki imam, tevella ve teberra kerbela matemi” gibi dini, tarihi ve kültürel benzeşimleri, Anadolu Alevilerinin Cafer'i diye adlandırılmalarına ve Şia ile alakalı terim, sembol ve diğer ortak argümanları kullanmaları nedeniyle de yer yer Şia ile bir veya benzer görülmüş ve bu benzerlik üzerinden sorgulanmıştır (İnan, 2020: 1).

Anadolu Aleviliği, tarihsel süreç içinde varlığını sürdürerek günümüzdeki güncel şekline ve yapısına ulaşmıştır. Anadolu Aleviliğinin oluşması ve kurumlaşması Baba İshak

öncülüğündeki isyanın Adıyaman bölgesinde başlaması hem Anadolu Aleviliği hem de Adıyaman Aleviliği açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Alevilik, özellikle Anadolu'da yaşanan Aleviliği, mezheplerin ve tarikatların ötesinde inanç anlayışıdır. Bu inanç yalnızca dini yaşantıyı değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da şekillendirir; gündelik yaşamı ve insanlar arası ilişkileri düzenleyen kapsamlı bir inanç sistemidir. Bektaşilik ise, Anadolu Aleviliğinin tarikat boyutunda kurumsallaşmış hâlidir. Özünde ve inanç açısından Alevilik ile Bektaşilik arasında büyük fark yoktur; sadece Alevilikte kan bağı ilkesi dışarıda bırakılırsa, bir Alevi ile bir Bektaşî'nin yaşam tarzı, dünya görüşü, ahlak anlayışı ve insan bakışı hemen hemen aynıdır. Alevi ve Bektaşî ritüellerindeki biçimsel farklılıklar, bu genel benzerliği değiştirir (Özkırmı, 1996: 181).

Anadolu Aleviliği, halifelik meselesinde Hz. Ali'yi desteklese de inanç, itikat ve gelenek açısından hem İslam dünyasındaki diğer gruplardan (örneğin Şiilik) hem de karşıt İslami yorumlardan tamamen farklı ve özgün bir sosyal yapıya sahiptir. Bu benzersiz yapı; inanç, aile, hukuk, ahlak, siyaset, sanat ve edebiyat anlayışıyla mensuplarının sosyal ilişkilerini düzenleyen geniş kapsamlı bir sistem oluşturur (Yazıcı, 2011: 21).

Anadolu Aleviliği, bir Anadolu ereni felsefesi olarak karşımıza çıkar ve bu yönüyle vahiy temelli olmayan felsefi bir inançtır. Aleviliği vahiyli bir din veya inanç olarak nitelendirmek, onun özgün ve gerçek doğasını bozmak anlamına gelir. Alevilik, geleneksel dinlerde temel kabul edilen vahiy ikinci plana atarak onun yerine akli ön plana çıkarmış; düşünme ve akıl yürütmeyi temel alan bir felsefeyi benimseyerek aslında akla dayalı bir dini anlayış geliştirmiştir (Korkmaz, 2000: 10-23).

Anadolu'da var olan Alevilik, kendine has bir yaşam tarzıdır. Anadolu'da var olan Alevilik, kültürel bir olgu olarak varlık gösterir. Bu, dini ya da etnik bir özellikten ziyade, toplumsal bir hareket ve kimlik meselesidir. Aynı zamanda kendine özgü bir yaşam felsefesidir. Anadolu Aleviliği, Ali ve Ehlibeyte duyulan sevgiyle birlikte insan sevgisini, kardeşliği, adil paylaşımı, eşitliği ve toplumsal adaletsizliklere karşı durmayı temel değerler olarak benimseyen bir dünya anlayışıdır (Şener, 2010: 122-123).

Anadolu Aleviliğinin kurumlaşmasını, dönemde yaşanan Babai Ayaklanmasıyla ilişkilendiren ve bu isyanı Aleviliğin Anadolu'daki şekillenme biçimi olarak görmektedir. Baba İshak liderliğindeki bu isyanın Adıyaman bölgesinde ortaya çıkması hem Anadolu Aleviliği hem de Adıyaman Aleviliği açısından özel bir öneme sahiptir. Anadolu Aleviliğinin, kökenleri binlerce yıl öncesine uzanan ve Mezopotamya ile Anadolu'nun derinliklerine yayılan bir inanç sistemidir. İslam'ın içinde kendine özgü bir yer edinen

Alevilik, benzersiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Tarihsel süreçte Aleviler, zulme karşı durarak hakkı savunmuş ve toplumsal adalet için mücadele vermişlerdir. Aleviliğin tarihi, bu ilkeler etrafında şekillenmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Sonuç olarak, Anadolu Aleviliği; tarihsel süreç boyunca çeşitli inançlardan, kültürel geleneklerden ve toplumsal olaylardan etkilenecek şekilde şekillenmiş, derin bir inanç sistemi ve yaşam felsefesi olarak günümüze ulaşmıştır. İslam öncesi Türk inançlarıyla İslam'ın harmanlandığı bu yapı, yalnızca bir dini kimlik değil, aynı zamanda Anadolu'nun toplumsal, kültürel ve inançsal dokusunun da önemli bir parçasıdır. Anadolu Aleviliği, bugün de insan hakları, eşitlik, adalet ve hoşgörü gibi evrensel değerleri savunarak varlığını sürdürmektedir.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. TEMEL KAVRAMALAR

Bu çalışmada ele alınan konu başlıklarının tarihsel, sosyolojik ve inançsal yönleri dikkate alındığında, sağlam ve tutarlı bir kavramsal çerçevenin inşa edilmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimler alanında kavramlar ve bu kavramlara yüklenen tanımlar, düşünsel üretimin temel yapı taşlarını oluşturur. Bireyler düşüncelerini büyük ölçüde kavramlar aracılığıyla inşa eder; bu düşünceleri yazılı forma aktarırken de yine kavramsal çerçevelerden faydalanırlar. Ancak, kavramların anlamlarının yitirilmesi ya da belirsizleşmesi durumunda anlam belirsizliği gibi bir olgu ortaya çıkar. Bu durum, aynı kavramın farklı kişi ve gruplar tarafından değişik biçimlerde yorumlanmasına neden olarak, hem toplumsal düzeyde bir anlam karmaşası yaratmakta hem de entelektüeller ile halk arasında iletişimsel kopukluklara zemin hazırlamaktadır.

Alevilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, Rafizîlik, Ehl-i Beyt'e duyulan bağlılık, On İki İmam öğretisi, ocak sistemi, dedelik kurumu ve cem ritüeli gibi temel kavramlar, yalnızca bireyin inanç dünyasını şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda bir topluluğun kimliğini, aidiyet duygusunu ve kültürel belleğini de yapılandıran unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu kavramlar, dini bir bağlamın ötesinde; tarihsel süreç içerisinde toplumsal dönüşümler, siyasal ilişkiler ve kültürel aktarım biçimleriyle iç içe geçmiş, çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde, söz konusu kavramların kökenlerine inilerek tarihsel bağlamda nasıl evirildikleri, hangi kuramsal temellere dayandıkları ve aralarındaki etkileşim ağları detaylı biçimde incelenecektir. Böyle bir analiz, yalnızca çalışmanın teorik zeminini güçlendirmekle kalmayacak; aynı zamanda incelenen inanç yapısının dinamik, çoğulcu ve katmanlı doğasının daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

3.1.1.Alevilik

Alevilik, günümüzde hem sözlü hem de yazılı kaynaklar aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Sözlü gelenek, bilgi ve uygulamaların nesilden nesile aktarılmasını ve dedelerin günümüze taşıdığı öğretileri kapsar. Aleviler, inanç ve kültürel değerlerini büyük ölçüde bu gelenek yoluyla güncel tutmuşlardır. Sözlü geleneğin belirleyici rolüne karşın, sınırlı sayıda yazılı kaynak da mevcuttur. Bu kavramları mevcut eserler üzerinden incelemeyi amaçlayacağız.

Sosyal bilimlerde kavramların ve tanımların önemi oldukça fazladır. İnsanlar düşüncelerini kavramlar aracılığıyla oluşturur ve bu düşünceleri yazılı hale getirirken de kavramlardan yararlanırlar. Kavramların anlamı kaybolduğunda veya belirsiz hale geldiğinde, kavram anarşisi ortaya çıkar. Bu durum, aynı kavramların farklı şekillerde yorumlanmasına yol açar ve hem toplumda karışıklığa hem de aydınlarla halk arasında mesafelerin açılmasına sebep olur. Türkiye'deki kavram kargaşasından Alevilik de etkilenmektedir. Eğer bu farklılıklar büyük uçurumlar oluşturmazsa, sorun olmayabilir; hatta bazı durumlarda bu farklılıklar arzu edilebilir. Ancak herkes kendi anlayışına göre bir Alevilik tanımı yapmakta ve diğer tanımlara karşı sert bir tutum sergilemektedir.

Yaptığımız incelemeler, elde ettiğimiz veriler ve okuduklarımız doğrultusunda, neredeyse, Aleviliğin tarih boyunca çeşitli şekillerde yorumlandığını, zamanla bu yorumların toplumlar arasında farklı anlayışlara yol açtığını ve günümüzde Alevilikle ilgili araştırmaların bu çeşitliliği ortaya koyan çok fazla yayınlar olduğunu fark ettik. Bazılarına göre Alevilik, Şiiliğin bir parçasıdır; bazılarına göre ise Şiilikle hiçbir bağı yoktur. Bazıları Aleviliği, Şiiliğin bir devamı olarak kabul ederken, diğerleri Aleviliği, Orta Asya'daki Türklerin inançları olan Şamanizm'e dayandırmaktadır. Özetle, Aleviliğin tanımı, kökeni, yayılması, ritüel, uygulamaları, ibadet anlayışı ve inançları hakkında bugüne kadar pek çok şey yazılmış ve ifade edilmiştir. Bu bölümde, derlediğimiz kaynaklardan yola çıkarak Aleviliğin tanımına ve tarihsel kökenlerine dair kısa bir açıklama yapacağız. Ancak, Aleviliğin kavramsal olarak çeşitli farklılıklar gösterdiğini de unutmamak gerekir.

Aleviliğin geleneksel anlayışında "Alevi" terimi, sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade ederken, zamanla bu kavramın anlamı değişmiş ve artık Hz. Ali'nin izinden yürüyenler için de kullanılmaya başlanmıştır (Aydın, 2020: 131). 'Ali'ye mensup, Ali'ye ait' anlamlarına gelen 'Alevi' kavramının bilim adamlarınca, Hz. Ali'ye taraftar olma, onun yolundan gitme sözlük anlamına göre Alevi 'Hz. Ali'ye bağlı ve ondan yana olan kimse' demektir (Yaman, 2004: 49-50).

Kelimenin çoğul biçimleri Aleviyye ve Aleviyyûn'dur ve mezhep tarihi ile tasavvuf edebiyatında Hz. Ali'yi sevme, sayma ve ona bağlı olma anlamlarını taşımaktadır. Bu nedenle, Hz. Ali'ye sevgi ve bağlılık gösteren kişilere 'Alevi' denir (Dalkıran, 2002: 96-97). Sözlük anlamı Hazreti Ali'ye intisabı olan kimse (Develioğlu, 2010: 32) demek, kelime olarak Arapçada, 'Ali'ye mensup', 'Ali'ye ait' anlamlarına gelen Alevi (Fığlalı, 1996:7), İslam'ın Peygamberi Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali'den yana olanlar (Hançerlioğlu, 1984: 21) ve Hz. Ali'yi sevenlere 'Alevi' denmiştir. Bu sevgi,

makul ve normal sınırlar içinde olabildiği gibi, bazen hastalıklı bir boyuta vararak Hz. Ali'yi tanrısal bir konuma yükseltme şeklinde de görülmüştür ve halen de vardır. Ayrıca, bu sevgi ve saygı çoğu zaman 'Ehl-i Bey'te olan sevgi ve saygı ile birlikte ifade edilmektedir (Eröz, 1990: 33).

Alevi demek Arapça Aliye mensup olan demektir. Ali'yi sevip sayan herkese alevi diyoruz. (K.K.14) Alevilik deyince Hz. Ali demektir ve onun yolunda gitmektir (K.K.4). Hz. Ali'ye bağlılık duyanlar veya sevenler temel olarak iki ana grupta toplanır; Hasbî ve samimî taraftarlar ve siyasî taraftarlar. Bunlardan birincisi, O'na (Hz. Ali) Allah için muhabbet göstermişlerdir (Kırkinci, 2008: 2). Ebu Talip'in oğlu Hazret-i Ali ile Resulullah'ın kızı Fatmatü'z-Zehra'nın soyundan gelen sadat ve şürefa, Alevi olarak tanımlanmıştır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Hz. Ali'yi Müslümanların lideri (halife) olarak görmek isteyen, onu imam kabul eden ve nihayetinde Şii-Bâtîni inançlarına yönelen toplulukların tamamı bu kapsama girenlere (Sami, 1999: 949) genel olarak Alevi denilmiştir.

Alevi terimi, sözlük anlamının dışında, Hz. Ali'yi en üstün sahabe olarak gören ve Hz. Muhammed'den sonra onun liderliğini destekleyen kimseler için kullanılır. Ayrıca, Allah ve Hz. Peygamber'in takdiriyle halife olması gerektiğini kabul edenler için de "Şia" ile aynı anlamda kullanılmıştır. Alevilik, sadece Şii mezhepleriyle sınırlı kalmayıp, Şia'dan daha geniş bir anlayışa sahip bir kavram değil, bütün Bâtîni mezhep ve tarikatların da girdiğini belirtmektedir (Özkırmı, 1996: 38). Karmaşıklığa yol açan temel etkenlerden biri, isim meselesidir, dense mübalağa edilmemiş olur. Her konuda Hz. Ali'ye bağlı olan ve onun halife olması gerektiğini savunan bu gruplar, sadece sevgi ve bağlılıkla kalmayıp, aynı zamanda Hz. Ali ve soyunun adıyla ayrı bir siyasi grup oluşumunun temsilciliğini de yapmışlardır (Fığlalı, 1996: 7).

Alevilik, yalnızca dini bir ayrılığın sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Aleviliğin oluşumunda, siyasi çatışmalar da rol oynamıştır. Buna karşın, Balcıoğlu Anadolu'daki Alevi topluluklarının, Aleviliğin Şiilikle ilişkili olduğu görüşünü kesin bir şekilde reddettiğini ve şeriata bağlılık açısından Şiiliğin Sünnîliğe daha yakın olduğunu savunduklarını ifade eder (Balcıoğlu, 2003: 213). Hz. Ali'yi lider kabul edip onun yanında yer alan ve onu diğer sahabeler den üstün gören, ayrıca Ali'nin izinden giderek ona bağlı olmaktan gurur duyan kişilere Alevi denildiği ifade edilmektedir. Aleviliğin, ilk başta bir siyasal hareket olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Alevi kelimesi tıpkı Abbasoğlularına Abbasi, Haşimoğlularına Haşim'i denilmesi gibi Alioğluları anlamında

kullanılmış, ancak zamanla anlamı genişleyerek Ali'yi destekleyenleri de içine almıştır (Özkırımlı, 1996: 10).

Son zamanlarda, geleneksel yapının dini elitlerin bir kısım üyeleri, Aleviliği hakiki İslam olarak ifade etmişlerdir. Bu kişiler, peygamberin amcaoğlu ve Aleviliğin dini öğretilerinin temel figürü olan Hz. Ali'nin İslam'ın beş temel şartını tam olarak yerine getirdiğini vurgulayarak, Alevilerin de aynı şekilde bu şartları yerine getirmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu görüşü savunanlar, Ortodoks bir İslâm anlayışına yaklaşırken, İslâm'ın Sünnî mi yoksa Şii yolunu mu seçecekleri konusunda zor bir kararla karşı karşıya kaldılar. Aleviliğin dini mirası içinde Şiilikle paylaşılan bazı temel semboller bulunmasına rağmen, bu kişiler aslında doğru yol olarak Şiiliği benimsemeye daha çok eğilimliydi. Ancak, Türk-İran arasındaki geleneksel siyasi rekabet nedeniyle karşılaştıkları dezavantajlar sonucunda, sonunda Sünniliği tercih ettikleri anlaşılmaktadır (Çamuroğlu, 2005: 6).

Batılılar için, 'Alevi' terimi, inanç ve ritüelleri belirgin şekilde farklı olan Heterodoks toplulukları tanımlayan geniş bir kavramdır. Dil açısından bakıldığında dört farklı grup olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Kars'ın doğusunda yaşayan ve Azeri Türkçesi konuşan, Alevilikleri ise İran'daki "Ortodoks" On İki İmam Şiiliğine çok benzeyen Alevilerdir. Türkiye'nin güneyinde, özellikle Hatay ve Adana'da yaşayan ve Arapça konuşan Alevi topluluğu ise Suriye Alevileri (Nusayriler) ile bağlantılı olup, diğer Alevi gruplarıyla tarihsel bir bağı yoktur. Aleviler genellikle Safevilerle yakın dini ilişki kurmuş isyancı aşiretlerin soyundan gelir. Bir ölçüde İslamlaşmış olan bu Alevilerin dini, Sünnî İslam'dan oldukça farklıdır. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler birçok Alevi için alışılmadık uygulamalardır. Bunların yerine, kalıtsal ruhban sınıfına dahil "kutsal kişiler" yani dedeler tarafından yönetilen cem törenleri yapılır; bu törenlerde Türkçe dini şiirler (nefes) okunur ve (en az bazı Alevi topluluklarında) erkeklerle kadınlar tören dansları (semah) yaparlar. Diğer bazı Şii gruplar gibi, Ali ve Safevi Şah İsmail tanrısalları ya da üstün kişiler olarak görülür. İslam öncesi Türk ve İran dinlerinin birçok unsuru, Sünnî Müslümanlara kıyasla Alevilikte çok daha yaygındır; özellikle kutsal pınarlara ve dağlara yapılan ziyaretler buna örnektir. Aleviler şeriata bağlılık yerine, daha çok bir dizi ahlak kuralına bağlıdırlar ve dinin dış görünüşündeki taleplerden çok, içsel anlamlarına uygun yaşamayı benimserler (Bruinessen, 1999: 81-82).

Alevi kelimesi, İslam'dan önce ve sonra kültürleri ile inançları harmanlayarak kendine has bir biçimde ortaya koyan özgün bir terimdir. Alevilik, İslami inanç ve kültürün

bir parçasıdır ve esasen tasavvufi bir özellik taşır. (Balcıoğlu, 2003: 212). Alevi terimi, İslam tarihi ve tasavvuf literatüründe, Hz. Ali'yi en üstün sahabe olarak görmek ve Peygamberden sonra Allah'ın ve Hz. Peygamber'in tayini ile halife olması gerektiği inancı şeklinde (Fırlıklı, 1996: 7) benimsenmiştir. Tüm tasavvufi akımlar, aynı inanç ve amaç doğrultusunda Allah'a ulaşmayı hedefler. Genellikle tarikatların amacı, 'nefsini ıslah etmiş, olgunlaşmış bireyler yetiştirmektir. Bektaşilik ve Alevilik de bu yolların en önemli kollarındandır.

Osmanlılar, siyasi açıdan en büyük rakipleri olan Safevîlerle olan çekişmeleri ve dini açıdan, Selçuklular döneminden beri benimsedikleri Sünnîliğe Kızılbaşlığın uzak düşmesi nedeniyle, Kızılbaşlara karşı olumsuz bir tutum sergilemiş; bu yaklaşım, uzun süre boyunca "Kızılbaş" ifadesini küçültücü bir anlamda kullanmalarına yol açmıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan siyasi ve sosyal değişiklikler nedeniyle, Kızılbaş adı büyük oranda yerini Alevi terimine bırakmıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında, Aleviler ve diğer gruplar neredeyse hiç Kızılbaş kelimesini kullanmamışlardır. Bu süreçte, Bektaşilikten ayırt etmek için "Alevilik ve Bektaşilik" ifadeleri tercih edilirken, son zamanlarda "ve" bağlacı kaldırılmış, araya tire konmuş ya da Bektaşilik kelimesi tamamen çıkarılarak her iki kesimi kapsayan tek bir terim olarak sadece "Alevilik" kullanılmaya başlanmıştır (Üzüm, 2022: 546-547).

"Alevi" terimine dönmek gerekirse, tarih boyunca Aleviler Kızılbaş olarak adlandırılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda, ilk Safavîler olan Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail'in öncülüğündeki Türkmen boyları, kırmızı başlık taktıkları için Kızılbaş olarak bilinmişlerdir. Ancak zamanla "Kızılbaş" ifadesi küçültücü bir anlam kazanmış ve Celali isyanları gibi dini ve sosyal ayaklanmalar nedeniyle "dinsiz asi" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden Kızılbaş isminin yerini Alevi terimine bırakması bu sebeple olmuştur (Melikoff, 1993: 33). 1800'lü yılların sonlarından itibaren Kızılbaşlık terimi yavaş yavaş yerini Alevilik ifadesine bırakmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin politikaları doğrultusunda, Kızılbaş yerine Alevilik kullanımı yaygınlaşmıştır. 19. yüzyılda Alevilik, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni, Bektaş gibi farklı toplulukları kapsayan bir şemsiye kavram haline gelmiş; bu durum bazı avantajlar sağlarken aynı zamanda önemli sorunlara da yol açmıştır (Balcıoğlu, 2003: 212). 19. yüzyıldan önce, "Alevi" deyimine rastlanmamaktadır.

Alevilik ifadesi, özellikle Anadolu'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hz. Ali merkezli bir anlamda kullanılmaya başlamıştır (Aydın, 2020: 117). Alevilik kavramı, tarih

boyunca farklı isimler altında varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ‘Alevi’ ya da ‘Alevilik’ terimleri, 19.yüzyıldan sonra belirli bir topluluğu tanımlamak için kullanılmaktadır. 19.yüzyıldan önce küçültücü zındık, Rafîzi, mülhit ve Kızılbaş gibi anlam barındıran ifadeler kullanılmıştır (Melikoff, 1993: 25).

Bu olumsuz anlamlar yüklenen tanımlamalardan etkilenen topluluk, artık bu tanımları benimsemekten vazgeçmiş ve kendilerini tanımlamak için "Alevi" terimini kullanmaya başlamıştır. Alevi kelimesi, kökeni itibarıyla Hz. Ali’nin soyundan geldiğini belirtmesine rağmen, bu şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Aleviler, Aleviliğin “Hz. Ali’nin soyundan gelen” anlamına geldiğini, hoşgörü, başka insanların düşüncelerine ve inançlara saygılı, törelerine, geleneklerine sahip çıkan, insanı merkeze alan bir bakış açısı, bu bakış açısı “Eline, diline, beline sahip olmak” ile oluştuğunu söylemişlerdir. Alevi topluluklarında, “Otur izzet ile dinle hürmet ile söyle edep ile” biçiminde nizama sahip olduğunu, bu anlayışa uymayanların sözlerinin ve sohbetlerinin ciddiye alınmadığını da ifade etmiştir. Adıyaman bölgesinde Aleviler, lider olarak Hz. Ali’yi ve pir olarak Hacı Bektaş Veli’yi kabul ediyorlar. Aleviliğin kendi içerisinde bir bütünlük taşıması ve sistematik bir teoloji bulunmaması, onun konumunun belirlenmesi güçleştirmektedir. Bu nedenle, günümüzde, Alevilik hakkında ‘Heterodoks İslam’, ‘İslam’ın özü, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e bağlılık gösteren bir tarikat’, ‘İslam’dan ayrı bir din’, ‘İslam’ın Anadolu yorumu’, ‘bir kültür’, ‘İslam dini içerisinde ayrı bir mezhep’ gibi birbiri ile çelişen görüşler ortaya çıkmıştır (Sinanoğlu, 2008: 114).

Alevilikle ilgili tanımlarda, tanımlı yapan grupların bakış açıları önemli rol oynar. Geleneksel yaklaşımla Aleviliği ele alan grupların yanı sıra, Alevilik ideolojik bir perspektifle değerlendirilen ve folklorik unsurlarla desteklenen “laik bir inanç” olarak tanımlanan bir yaklaşım da bulunmaktadır. Bu yaklaşımda, “Allah Muhammed-Ali” üçlemesine dayanan geleneksel Alevilik, batıl inançlarla ilişkilendirilmekte ve bu inançlardan arındırılması amaçlanmaktadır. Böylece, Alevilik daha çok dinsel çerçevelerin dışına çıkarak etnik ve siyasi bir kimlik olarak görülür. Günümüzde Alevilik, çağdaş, modern ve geleneksel çevrelerin oluşturduğu bir koalisyonun birleşimidir. Bu çevreler, Aleviliğin özgünlüğünü ve heterodoks, senkretik yapısını korumaya çalışırlar. Bu nedenle, Aleviliği ya laik bir inanç ya da gerçek İslam olarak tanımlayan farklı görüşlere karşı tarafsız kalırlar (Çamuroğlu, 2005: 7).

Alevilik üzerine çalışan araştırmacıların karşılaştığı önemli sorunlardan biri, "Alevi" kelimesine yüklenen yanlış ve kalıplaşmış anlamlardır. Genel kanının aksine,

“Alevi” ifadesi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarlarını tanımlamak için ortaya çıkmamıştır. Bu terim, Ali isminden türemiş ve Ali yanlılarını belirtmek amacıyla oluşturulmuş bir kelime değildir. “Alevi” kelimesinin gerçek anlamını doğru şekilde anlayabilmek için, öncelikle dil bilimi ve Türkçe dil kuralları çerçevesinde, herhangi bir önyargı olmadan incelenmesi gerekir. Alevi sözcüğü, kökenini “alev” kelimesinden alan bir terimdir. Türkçe dil yapısına göre, Ali’den türeyen böyle bir sözcük oluşturmak mümkün değildir. Eğer Ali’den türeyen bir terim olsaydı, Osman-Osmanlı, Selçuk-Selçuklu ya da Atatürk-Atatürkçü gibi örneklerde olduğu gibi “Ali-Alili” veya “Ali-Alici” biçiminde olurdu. Alevi kelimesi, tarih boyunca “ışık”, “alev” ile ilgili veya “alevden, ışıktan gelen” anlamında kullanılmıştır. İbadetlerinde Türkçe dışında bir dil kullanmayan Aleviler’in, Türkçe dil kurallarına uymayan bir kelimeyi kimlik olarak benimsemesi mümkün değildir. Alevi kelimesi, Türkçe kullanımında yaygınlaştığı 16. yüzyılda Anadolu’nun en eski uygarlıklarından gelen köklere sahiptir. Alevi kelimesinin Ali’den türediğini kanıtlamaya çalışan birkaç dayatmanın dışında, Alevilik üzerine yapılan çalışmalarda “Alevi” terimi ve kökenindeki “alev” kelimesinin etimolojik kökeni genellikle detaylıca ele alınmamıştır (Çınar, 2020: 27-28). Şu ana dek bu sözcüğün kökenlerinin incelenmesine duyulan ihtiyaç bile büyük ölçüde görmezden gelinmiştir.

Alevilik, sadece eski Bâtını inançların devamı değildir; aynı zamanda Hacı Bektaş Veli aracılığıyla Yesevilik, Kalenderilik, Hayderi Ahi’lik gibi Türk tasavvuf gelenekleri ile vahdet-i vücud (varlık birliği) anlayışının ve eski Türk kültürlerinin harmanlanmasıyla oluşmuştur. Bu inanç, Türk görenekleri, halk şiiri ve halk sazlarıyla iç içe yaşayan hem mümin hem de Müslüman bir toplumdur (Noyan, 1995: 17-18).

Alevilik tarihi, İslamiyet’i kabul eden göçebe Türklerin geçmişini inceler. Bu süreçte, bu Türkler daha önceki inanç sistemleri olan Gök Tanrı Kültü, doğa ve atalar kültürleri ile birlikte Budizm, Zerdüştlük, Şamanizm ve Maniheizm gibi dinlerden etkilenerek yeni bir inanç şekli geliştirmişlerdir. Kısa süre içinde bu yeni inanç, onların kültürel yapısına entegre olmuştur.

Alevilik, İslam’ın unsurlarını yerel geleneklerle birleştiren bir inanç sistemidir. Başta Türkiye (Anadolu) olmak üzere çok çeşitli insan grupları tarafından uygulanmaktadır. Kısaca özetlenecek olursa, Aleviliğe yönelik yapılan tanımların hepsinde onu tamamlayan özelliklerin bulunduğu inkâr edilemez. Terim olarak, siyasi, inançsal ve tasavvufi açıdan Alevilikle ilgili tanımlar, bu inanç sisteminin sadece bir yönünü yansıtır. Aleviler ise bu geniş yapıyı kabul eder ve kendilerini dar bir mezhep ya da grup kalıbına

sokmak yerine, 'yol bir, süre bin bir' anlayışıyla inançlarının öğretisini bu şekilde dile getirirler. Bir öğreti olarak kapsamlı bir yapıya sahip olan Alevilik, pratikte ise ritüellere dayalı özgün bir sistem oluşturmuştur. Aleviliğin tarihi, eski inanç biçimlerini yeni dinin gerekleriyle harmanlayan Türklerin tarihine dayanmaktadır. Bugün gelinen noktada, tarihsel ve sosyolojik açıdan Alevilik ile Bektaşiliği birbirinden tamamen ayrı değerlendirmek doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu iki terimin “Alevi-Bektaşî” şeklinde birbiriyle bütünleşmiş bir şekilde ve yer yer birbirinin yerine de kullanıldığı (Yıldız, 2003: 12) anlaşılmaktadır.

Aleviliğin ve Alevi dedeliğinin soya dayalı olmasıdır. Yani, Alevilik doğuştan gelen bir kimliktir; sonradan Alevi olunmaz. Alevilik, tarihsel olarak, Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında çeşitli zorluklarla karşılaşmış bir inanç sistemidir. Aleviler, çoğunlukla Sünnî İslam'ın egemen olduğu toplumlarda dini inançları nedeniyle marjinalleşmiş veya dışlanmışlardır. Bu inanç sistemi, kültürel, toplumsal ve dini açıdan oldukça zengin ve çeşitli geleneklere sahip olup, insan haklarına, eşitliğe, hoşgörüye ve adalete dayalı bir yaşam tarzı önerir.

Mülakatlarda görüştüğümüz kişiler kendi düşüncelerine göre Aleviliği şu şekilde tanımlamışlardır. Alevilik, bir din değil; bir yaşam biçimi ve yaşam tarzıdır (K.K.16). Aleviliğin özünde insanlara her şeyden önce insan oldukları için onlara değer vermek, sevmek ve saygı göstermektir. Alevi olmak demek haktan yana hukuktan yana ve adaletten yana olmak demektir. Her şeyden önce iyi bir insan olmaktır (K.K.1), (K.K.5). Alevilik şekilcilikten uzak kalpten samimiyet gönülden yaşanılan bir yaşam biçimidir. İnsanın öncelikle iyi bir insan olmasıdır (K.K.8). Alevilik Anadolu topraklarına yaşanmış halkların inançlarını yaşam pratiğine giydirmiş ve insan merkezli bir yaşam felsefesidir (K.K.9), (K.K.2). Alevilik haktan yana olan doğru ve iyiliğe giden bir yoldur (K.K.10).

Alevilik kavram olarak Hz.li ile ilgili olup onun yaşam biçimi ve dünyaya bakış açısını kendisine rol model olarak kabul eden Hz. Muhammed'i ve kuranı kendisine rehber edine Allah kelamı yolunda yaşamını sürdürmeye çalışanların oluşturduğu topluluktur. En önemli şiarı 72 bir milleti bir nazarda görürüz bu insanlar arasında he hangi bir ayırım yapmadan koşulsuz insan sevgisi üzerine inşa edilmiş bir inanç sistemidir. Alevilik bir çatı kavramıdır özünde Allah sevgisine bağlı olarak insanları yatardan ötürü sevmesiyle ilgilidir. Allaha ulaşmanın yolu sevgiden geçtiğine inanılır (K.K.12). Aleviliği kuran içinde bir hoş görü yoludur (K.K.7), (K.K.3). Alevilik özünde iyi ve doğru insan olmaktır (K.K.15), (K.K.17). Alevilik rasyonel düşünme pozitif bilimlere değer verme özü ve

sözüyle bir olmak. Dürüst adaletli olmayı ve dini inançları ile ahlaki değerleri pratikte yaşamak ve mazlumun yanında yer almaktır (K.K.18), (K.K.14). Alevilik bizim için Türkiye'nin özelde Adıyaman'ın aydınlık bir yüzü olduğuna inanıyorum (K.K.3).

Sonuç olarak, Alevilik; tarih boyunca farklı coğrafyalarda, inanç sistemlerinde ve toplumsal yapılar içinde çeşitli yorumlara uğramış hem dini hem de kültürel bir kimlik olarak şekillenmiştir. Temelinde insan sevgisi, adalet, hoşgörü, eşitlik ve ahlaki değerlere dayanan Alevilik, bir yaşam biçimi ve hayat felsefesi olarak öne çıkmaktadır. Anadolu'nun kadim kültürleriyle yoğrulan bu inanç sistemi, tarihsel süreçte marjinalleşse de bugün hâlâ güçlü bir toplumsal, kültürel ve inançsal yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

3.1.2.Bektaşilik

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir. Hacı Bektaş Velinin Anadolu'ya geldiği zaman, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve ekonomik açıdan güç kaybettiği, aynı zamanda bölünmelerin görüldüğü bir döneme rastlar. Hacı Bektaş Veli, Anadolu'yu dolaşarak yerel kültür, gelenek ve görenekler hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirmiş ve bu bilgi birikimiyle yeni bir bilim ya da öğretinin temellerini atan bir ekol oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynamış, sahip olduğu bilgi ve tecrübe ile birçok kişiyi yetiştirmiştir. Kırşehir'de hayata veda etmesine rağmen, naaşı Nevşehir'e defnedilmiştir. Kurduğu Bektaşilik tarikatı, öğrencileri tarafından sürdürülmüş ve bu tarikat, Yeniçeri Ocağı'nın düşünsel temelini oluşturmuştur. Eğitim süreci içinde Alevilikteki dört kapı anlayışı şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapılarına bir de beşinci kapıları ekleyerek 'Dört Kapı Kırk Makam' adlı bir tarikatın kuruculuğunu üstlenmiştir. Tasavvufi yolların hepsi, çeşitli yöntemler ve öğretilerle aynı hedefe, yani Allah'a ulaşmaya yöneliktir. Tüm tarikatların amacı, nefsin terbiye etmiş, olgun ve kâmil bir birey yetiştirmektir. Bu tasavvufi yollar arasında Bektaşilik ve Alevilik, en önemli ve etkili olanlardan biridir.

Hacı Bektaş Veli, Horasan bölgesinde yetişmiş gönül erlerinden biridir ve Nişabur şehrinde doğmuştur. Soyu Hz. Muhammed'e kadar uzanır. Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlatan velâyetnamelerde, onun Horasan'daki çocukluğu, gösterdiği kerametler, Şeyh Lokman-ı Perende ve Hoca Ahmet Yesevi'ye bağlılığı detaylı şekilde aktarılır. Bazı rivayetlere göre, Hoca Ahmet Yesevi doğrudan Hacı Bektaş Veli'nin mürşidi olmamış, onun hocası Yesevi'nin öğrencisi Lokman Perende olmuştur. Bektaş Veli'nin henüz on iki

yaşındayken kazandığı manevi mertebeyi fark eden mürşidi tarafından yetiştirildiği söylenir (Eröz, 1990: 52-53) ve ona çok büyük bir saygı göstermektedir.

Bektaşî terimi, inançsal olarak birçok benzerlik taşımasına rağmen tarihsel süreç içinde Alevi kavramından çeşitli açılardan ayrılmıştır. Temel olarak, Bektaşî ifadesi, Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilerek, bu tarikatın yapısını vurgulamak için kullanılmaktadır. Bektaşilik, 13. yüzyılda Kalenderli'lik içerisinde oluşmaya başlayan, 15. yüzyılın sonunda Hacı Bektaş Veli öğretileri çevresinde Anadolu'da ortaya çıkan (Ocak, 1987: 373) Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan bir tarikattır (Ayverdi, 2010: 129). Bektaşilik, kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin ismiyle anılan ve İslam kültürü içinde yer alan on iki ana tarikattan biridir. Bu tarikat, Hz. Muhammed'i mürşit, Hz. Ali'yi rehber, Hacı Bektaş Veli'yi ise pir olarak kabul eder (Fırlıklı, 1990: 133).

Bektaşilik bir tasavvuf yolu olduğundan, bu yolda yürüyen herkes Bektaşî sayılabilir; ama Alevilik soya bağlıdır ve ancak anası ve bilhassa babası Alevi olanlar Alevi olabilir (Fırlıklı, 1996: 9). Bektaşî tarikatının usul ve erkânına göre yaşayan, Hacı Bektaş'ı pir kabul eden, Ehli Beyti seven, tevella ve teberra inancına sahip olan Bektaşilere Alevi denilebilir; ancak her Bektaşî Alevi olduğu halde, her alevi Bektaşî değildir. Bu nedenle Bektaşiler, Köy Bektaşî'si ve Şehir Bektaşî'si olarak ikiye ayrılır. Köy Bektaşilerine 'Alevi', Şehir Bektaşileri'ne ise 'Bektaşî' denilmektedir (Eröz, 1990: 52).

Günümüz Türkiye'sindeki Aleviler; 'Alevi' ve 'Bektaşiler' olarak iki kesimdir. Fuat Köprülü, bu ayrımı 'Köy Bektaşileri' (Aleviler) ve 'Kent Bektaşileri' (Bektaşiler), olarak adlandırır. İnanç bakımından benzerlik gösterirken, toplumsal olarak farklılaşan Alevilik köy halkına, Bektaşilik ise şehirli topluluklara özgü olarak kabul edilmiştir (Öz, 1996: 227). Her Kızılbaş, Bektaşî'dir; fakat her Bektaşî, Kızılbaş değildir (Melikoff, 1993: 117). Köy Bektaşileri Hurufiliği bilmedikleri gibi, müritperestliği de bilmezler. Onlar İmam Ali'yi severler, kutsarlar. Hacı Bektaş Veli'yi Pir ve mürşit bilirler (Atalay, 1991: 72).

Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri, köklerini eski Türk kültüründen alan ve Şeyh Ahmet Yesevi'nin yolunun devamı niteliğindedir (Korkmaz, 2011: 120). Hacı Bektaş Veli'nin öğretisini diğer tasavvufi anlayışlardan ayıran en belirgin özelliklerden biri, onun eski Türk kültüründen izler taşımasıdır. Bu durum, özellikle Hacı Bektaş öğretisinin kökeni olarak Yesevi geleneğinin devamı olmasına bağlanmaktadır (Korkmaz, 2011: 126). Hacı Bektaş genellikle Türkçeyi kullanmayı tercih etmiştir ve yayımlanan eserlerinin büyük kısmı bunu göstermektedir. Öğretisi, sevgi, dostluk ve barış gibi temel değerler üzerine

kuruludur ve bu öğreti içerisinde savaş ve çatışmaya yer yoktur (Korkmaz, 2011: 121). Eskiçağ Anadolu inançlarından kaynaklanan Bektaşilik, özellikle halk arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu başarının temelinde, tarikatın düşünce yapısının yerel olmasına bağlı olması yatmaktadır. Bektaşi inançlarında korkudan çok sevgi ön plandadır ve koruyucu bir karakter taşır (Eyüboğlu, 1987: 46).

Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinin temelinde İslam inançları ve özellikle Kur'an kaynakları bulunmaktadır. Bu öğretinin dinsizlik ya da başka bir din yaratmak gibi bir amacı yoktur. Tevhit, nübüvvet ve meâd gibi İslam'ın temel esasları, tartışmaya yer bırakmadan açık bir şekilde bu öğretilerde kendini göstermektedir. Hacı Bektaş'ın eserlerinde bulunan örnekler, onun tasavvufi yapısının Yeseviliğin bir devamı olduğunu doğrular niteliktedir (Korkmaz, 2011: 129-130) etmektedir. Bektaşilik de diğer tarikatlar gibi bir tarikat olup, yalnız öbür tarikatların birçoklarında bulunan usul izlenmesi (tabi olunacak bir disiplin) Bektaşilikte yoktur. Anadolu'daki Bektaşiler (Aleviler), aslında Caferi mezhebine bağlı olduklarını açıkça ifade ederler. Mezhepte Caferi, tarikatlarda ise Bektaşi ve Alevi kimliklerini taşıdıklarını kabul ederler (Atalay, 1991: 13). Bu durumu özellikle Anadolu'daki Bektaşiler (Aleviler) dile getirirler. Kendi kimliklerini ifade ederken daha çok Bektaşi yerine Alevi ya da Caferi terimlerini kullanmayı tercih ederler (Atalay, 1991: 16). Bektaşi; Hacı Bektaş'ı Pir kabul edip, onun yolundan gidenlere verilen isimdir. Ancak her Bektaşi Alevi olduğu gibi, her Alevi Bektaşi değildir. Bunun için "Şehir Bektaşileri" ve "Köy Bektaşileri" diye bir ayrıma tabi tutulmuşlardır. Her Alevi Hacı Bektaş'ı "Horasan Eren'i" kabul eder. (Eröz, 1990: 52).

Bektaşilik, Anadolu'da yaşanan Aleviliğinin tarikat çerçevesinde şekillenmiş ve kurumsal bir yapı kazanmış bir anlayıştır. Özünde ve inanç açısından Alevilik ile Bektaşilik arasında büyük bir fark bulunmamaktadır; sadece Alevilikteki kan bağı kuralı bir kenara bırakılırsa, bir Alevi ile bir Bektaşi'nin yaşam tarzı, dünya görüşü, ahlak anlayışı ve insanlara bakışı hemen hemen aynıdır. Alevi ve Bektaşi erkânındaki küçük farklılıklar ya da törelerin uygulanışındaki biçimsel benzerlikler, bu temel benzerliği değiştirmez (Özkırımlı, 1996: 181). Alevi ve Bektaşilerin inançlarını ve ibadetlerini araştırdığımızda, İslamiyet'ten bağımsız bir inanç sisteminin değil, yalnızca İslamiyet'in farklı bir yorumu olduğuna dair bir izlenim oluşmaktadır. Bu yolun temelinde Allah'a duyulan sevgi, hoşgörü ve insan sevgisi yer alır. En belirgin özelliği ise köklerini Orta Asya Türk kültür ve inançlarından almasıdır. Bu nedenle Alevi-Bektaşiler, aynı zamanda önemli birer kültür taşıyıcısı olarak önemli bir görev üstlenmişlerdir (Aydın, 2020:132).

Alevi-Kızılbaş topluluklarında, köydeki veya cemaatteki herkes Alevi olarak kabul edilir. Alevi-Kızılbaş toplumlarında, çocuklar doğdukları andan itibaren Alevi sayılır. Bektaşilikte, bir derneğe üye olmak ya da dışarıdan katılmak gibi belirli bir intisap süreci vardır. Belirli kurallar ve şartlar yerine getirilip, bir Baha'dan 'Nasip' alındıktan sonra isteyen kişi Bektaşî olabilir. Ancak, anne ve babası Alevi olmayan biri Alevi-Kızılbaş olamazken, Bektaşî olabilmesi mümkündür (Eröz, 1990: 67).

Hacı Bektaş Veli'nin etrafında 13. yüzyılda ortaya çıkan kült, 15. yüzyılda Balım Sultan ile birlikte Sünnî olmayan bir tarikat yapısına kavuşmuştur. Bektaşilik, Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde devlet desteği görmüş ve Sünnî olmayan tek resmi tarikat olarak kabul edilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin yaşam serüveni, Ölümünün ardından daha fazla saygı ve ilgi görmüştür. 14.yüzyılda, Yeniçeri Ocağı'nın kurulması sırasında Hacı Bektaş Veli'nin ismi geçmiş bu ocağın piri ve manevi bir önder olarak kabul edilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatının ardından, Bektaşilik öğretisinin etkisi hızla yayılmaya başlamıştır. Bu öğretinin erken dönemlerine dair bilgiler ile sonraki süreçteki gelişmelerin yazılı kaynaklara aktarılması, ilerleyen yüzyıllar içerisinde gerçekleşmiştir. Bektaşiliğin en sistematik ve etkili dönemleri ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bu inancın resmi olarak kabul gördüğü yıllar olarak dikkat çekmektedir. Açıkça görülmektedir ki, Bektaşilik tamamen Bâtini bir tarikat olup, Caferi mezhebiyle bağlantısı sadece yüzeysel ve iddialardan ibarettir (Gölpınarlı, 1969: 277).

Alevilik ve Bektaşilik, tarihsel ve kültürel açıdan birbirine yakın inanç sistemleri olarak birbirleriyle iç içe geçmiş ve zamanla ortak öğretilerle şekillenmiştir. Aleviliğin temelini oluşturan Ehl-i Beyt olan sevgi özellikle İslam'ın kutsal şahsiyetleri: Hz. Muhammed, Hz. Ali, kızı Hz. Fatıma ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin Alevilerin inançlarının merkezine yerleşmiştir. Aleviler, bu kutsal şahsiyetleri sadece dini figürler olarak değil, aynı zamanda adalet, eşitlik ve insanlık değerlerinin simgeleri olarak kabul ederler. Ayrıca Hz. Ali ve dostlarına duyulan sevgi, Tevella ve Teberra anlayışıyla pekişir; yani Ali'yi sevenlerden yana olmak ve Ali'yi sevmeyenlerden uzak durmak gerekliliği, Alevi inancının ayrılmaz bir parçasıdır.

Alevilik ve Bektaşilikte, On İki İmamlara duyulan sevgi de büyük bir yer tutar ve bu sevgi, dört kapı kırk makam anlayışıyla birleşir. Bu öğreti, bireyin manevi yolculuğunda, insanın içsel gelişimi için izlenecek adımları ve ulaşılabilecek mertebeleri ifade eder. Aleviliğin temel felsefesi olan elini, belini, dilini doğru tutma (yani insanın

düşüncelerini, davranışlarını ve sözlerini denetleme) anlayışı, bireyin hem ahlaki hem de manevi sorumluluklarını vurgular.

Alevilik ve Bektaşilik arasındaki bu yakın ilişki, özellikle Hacı Bektaş Veli'nin öğretileriyle belirginleşir. Hacı Bektaş Veli, Hz. Ali'nin öğretilerini ve Aleviliği, Anadolu'nun kültürel dokusuna ve dönemin gereksinimlerine uyum sağlayacak şekilde harmanlamış, böylece bu inanç sistemi daha geniş bir halk kitlesine yayılabilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin pir olarak kabul edilmesi, Bektaşilikle Aleviliğin nasıl iç içe geçtiğini ve birbirini tamamladığını gösteren önemli bir örnektir.

Bektaşilik, Osmanlı tarihinin önemli bir parçası olarak Yeniçeri Ocağı ile olan ilişkisi nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Osmanlı Devleti tarafından 16. yüzyıldan itibaren resmen tanınan, Sünnilik dışındaki tarikatlardan biri Bektaşilik, bu dönemde Osmanlı toplumu ve devletiyle yakın bir ilişki kurmuş ve bu etkileşim, Bektaşiliğin tarihsel olarak güçlü bir konumda kalmasını sağlamıştır. Bugün dahi Bektaşilik, Türkiye'nin dini ve kültürel tarihinde önemli bir yer tutmakta uzun süre bu konumunu koruyacak gibi görünmektedir. Bektaşiliğin bu güçlü etkisi, geleneksel inançlar ile toplumsal yapılar arasındaki dengeyi sağlayan bir öğreti olarak devam etmektedir.

Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özellikle Türkiye'de önemli bir inanç ve tarikat hareketidir. Adını, 13. yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektaş Veli'den alır. Bektaşilik, özellikle Alevilikle yakın ilişkileri olan bir inanç sistemine sahiptir ve halk arasında genellikle Alevi inançlarının bir yorumu olarak kabul edilir, ancak kendi içindeki derin felsefi, ritüel ve manevi öğretileri ile özgün bir tarikat olarak varlığını sürdürmüştür. Bektaşiler genellikle Osmanlı yönetimiyle uyum içinde olsalar da aynı zamanda halk arasında "eğitimli" ve "yükselen" bir tabaka olarak kabul edilirdi. Bektaşiler, özellikle dönemin önemli bilim insanları, edebiyatçılar ve tasavvuf önderlerinden pek çok kişiyi etkilemişlerdir. Bektaşilik hem bir tasavvuf öğretisi hem de bir tarikat olarak, derin manevi öğretilere sahip bir inanç sistemidir. Toplumsal eşitlik, sevgi, hoşgörü ve insan haklarına verdiği önemle hem tarihsel hem de kültürel olarak Türkiye'nin ve daha geniş bir alanda İslam dünyasının önemli bir parçasıdır. Hem Alevilikle hem de diğer tasavvuf gelenekleriyle pek çok ortak noktası olsa da Bektaşilik kendine has bir kimlik taşır.

Bektaşilik ile Alevilik ikisi de aynı şeydir (K.K.2), (K.K.1), (K.K.10). Bektaşilik ve Alevilik aynı kaynaktan akan iki çeşme gibidir (K.K.1). Bektaşilik ile Alevilik birbirinden çok farklı yönleri olmamak ile beraber ikisinde özü hoş görü ve insan merkezli bir hayat felsefesidir (K.K.3). Bektaşilik Türk Aleviliği olarak görülmektedir (K.K.5), (K.K.18).

Bektaşilik bir Türk inanç felsefesidir (K.K.6). Bektaşiler Adıyaman da yok, Bektaşilik temel olarak Alevilikle aynı görüşte olmakla beraber Hacı Bektaş Veli bizler içinde bir pirdir (K.K.7). Anadolu'daki Aleviliğin çatı ismi olarak söyleyebilirim Bektaşilik bir tarikat iken Alevilik bir inanç sistemidir. Çerçevesi Bektaşiliğe göre esnek ve geniştir (K.K.12). Bektaşilik herkese açık olan bir tarikattır Hz. Ali'nin soyundan olmaya önem veren bir kimliktir. Alevilik gizliliği (sır) olarak alırken Bektaşilik herkese açıktır (K.K.14). Bektaşilik düstur bir yoldur hem dini anlamda hayata yol göstericidir. İnsan özüne dayanan bir düsturdur (K.K.15).

Bektaşilik; Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri doğrultusunda şekillenmiş, Anadolu Aleviliği ile köklü bir bağa sahip, hoşgörü, insan sevgisi ve ahlaki değerlere dayanan bir inanç ve tarikat sistemidir. Alevilik ve Bektaşilik tarih boyunca iç içe geçerek benzer ritüel ve felsefeleri paylaşmış; ancak Bektaşilik daha kurumsal ve tarikat yapısıyla, Alevilik ise daha çok toplumsal bir inanç sistemi olarak farklı yönleriyle varlığını sürdürmüştür. Her iki yol da insan merkezli bir yaşam felsefesi etrafında birleşmektedir.

3.1.3.Kızılbaş

Kızılbaş terimi, geleneksel dini inançlarını ve eski kültürel öğelerini, kendilerine özgü bir İslâmî perspektifle birleştirerek devam ettiren Türkmen topluluklarının Bâtını-Şii görüşleri kabul eden, bu tür dini ve sosyal yapıya bağlı kişi veya topluluk anlamına gelen bir terimdir (Üzüm, 2022: 546). Tarih incelendiğinde hem Sünnî hem de Alevi Türkmen aşiretlerinin çoğunun kızıl börk giydiği görülmektedir (Gökbel, 2019: 508-510). Kırmızı başlık ya da börk takan kimseler tarih boyunca “Kızılbaş” olarak adlandırılmıştır. Eskiden hem Sünnî hem de Alevi Türkmen kabileleri kırmızı börk giymekteydi. Ancak zamanla Sünnîler bu gelenekten vazgeçince, kırmızı börk sadece Alevi topluluklarının simgesi haline gelmiştir. Bu nedenle, başlıklarına atfen Alevilere “Kızılbaş” denilmeye başlanmıştır (Eröz, 1990: 80-81).

Bir rivayete göre Hz. Muhammed, Uhud Harbinde Mekkeliler tarafından yaralanmıştır. Hz. Peygamber'in başından akan kanlar, O'nun başını (kızıl bir baş) haline getirmiştir. Hz. Ali de bundan böyle başında kırmızı bir taç ile savaflara iştirak etmiştir. Bu sebeple Kızılbaş isminin bu olaydan geldiğine inanılmaktadır (Şapolyo, 1964: 254). Şeyh Haydar döneminde, takipçilerinin Türkmen başlığını bırakıp, yerine çevresine kırmızı kaftan sarılmış 12 dilimli, yüksek ve konik bir başlık giymeleri sağlanmıştır. Anadolu'daki Alevi köylüler için kullanılan “Kızılbaş” terimi de buradan türemiştir (Birge, 1991: 73).

Kızılbaş ve Kızılbaşlık terimlerinin Türk kültüründeki yeri ve anlamı incelendiğinde, karşımıza pek çok kaynak çıkmakta ve bu kavramların farklı şekillerdeki uygulamalarına da rastlanmaktadır. Öncelikle, Türklerin kırmızı rengin anlamını bilmesinin, bu kavramı anlamada fayda sağlayacağını düşünüyoruz. Kırmızı, Türkler için özel bir renktir (Eberhard, 1996: 68).

Yukarıda kısaca sunduğumuz bilgiler, Kızılbaş ve Kızılbaşlık terimlerinin ortaya çıkışının sebeplerini ve anlamını bizlere göstermektedir. İslamiyet'in gelişimi ile paralel olarak izahedilmektedir. Böylece Kızılbaşlık, İslâm'ın gelişiminde önemli rol oynayan ve temelini atan İslâm'ın Peygamberi ile O'nun dizinin dibinde yetişip, ilim şehrinin kapısı olan Hz. Ali'yle ilişkilendirilmiştir. Neticede Kızılbaş-Kızılbaşlık kavramına İslâmî bir muhteva yüklenmiş ve kavrama kutsiyet atfedilmiştir. "Kızılbaş" ifadesi Türkçe kökenlidir; ayrıca Ayin-i Cem törenlerinde, Aleviler ister Türk ister Kürt olsun, kullandıkları niyaz dili Türkçedir. Bu örnekler, olayların nasıl birbirini takip ettiğini ve kültürel mirasların bu alanlarda nasıl üst üste biriktiğini göstermeye yeterlidir (Melikoff, 2010: 24).

Kızılbaş kavramı, Türklerin geçmiş dönemleriyle bağlantı kuran bir anlam taşımaktadır. Kızılbaş sözü, “kazak” sözünün anlamıyla yakın bir anlam taşımaktadır. Kazak terimi, siyasi amaçlarla gerçekleşen ayaklanmalar sonrasında, çoğunlukla ailesinden ayrı ya da bazen ailesiyle birlikte topluluktan uzaklaşıp kırsal alanlara çekilen kişiler için kullanılmıştır. Eski Türkler arasında ise “kızgın” ve toplumun genel kurallarına uymayan anlamlarını taşımaktadır. Yoksa Safevilerce kavramın kullanışı iddia edildiği gibi ilk değildir. Ancak Safeviler bu kavramı yeniden uyandırmışlardır ve bu kavrama “tarafdar olma” anlamında da siyasi bir anlam yüklemişlerdir (Dönmez, 2019: 24-27).

Eski Türklerde kızıl kavramının kullanımı o kadar yaygındır ki, “kızıl” adıyla ünlenen bir sürü kişi ve oymak adı vardır. Bunlara coğrafya adı da eklenebilir. Mesela, son Selçuklu Sultanı Tuğrul, Kızıl Aslan Bey'le savaşmıştır. 1370 yılında Bozok'ta (Yozgat) Kızıl Koçak oymağı yaşardı. Oğuzların, Selçuklular dışındaki küçük obalarından birinin adı Kızıllar'dır (Birdoğan, 2013: 415).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, kurucular kırmızı kadifeden “Börk-i Horasanî” giyiyorlardı. Göçebe Türk unsurunun en ünlü beylerinden biri olan Uşak-Denizli bölgesindeki kalabalık Türkmenlerin beyi Mehmet Bey'e gelinceye kadar, Türkmenler başlarına kızıl börk giyerlerdi (Birdoğan, 2013: 415). Kızılbaş terimini ise Şah İsmail'in babası, 1460'da doğan ve 1488'de öldürülmüş bulunan Şeyh Haydar zamanında ortaya (Melikoff, 1993: 54) çıkmıştır. Şah İsmail ikinci Bayezid ile bir anlaşma yaparak,

askerlerini Anadolu'dan Suriye'ye geçirdi, bu askerlerin başlarında kırmızı takkeler vardı (Şapolyo, 1964: 254). Kırmızı takkelerinden dolayı Kızılbaşlık ile isnat edilmeleri sonucu kanlı mezhep savaşlarına ve katliamlara neden olundu. Anadolu Alevileri de Sünnî Türkleri Yezid taraflısı diye “Yezid”lik ile itham ettiler. Aslında bu ikilik, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in Emevi Halifesi Yezid'e biat etmesi için zorlanması ve susuz bırakılarak Kerbela'da akrabaları ile birlikte şehit edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 1993: 10-11).

Başlangıçta Sünnî olan Erdebil'i tarikatı Hoca zamanında, siyasî bir yapı kazanarak bir Şii hareketi haline gelmiş, tesirleri Anadolu'da hissedilmiş ve bu tarikata bağlı olanlar on iki dilimli kızıl bir başlık (Haydarî Taç) kullandıklarından, Kızılbaş diye anılmaya başlamışlardır (Uludağ, 1193: 530). Osmanlı'nın ikinci padişahı Orhan Gazi, babası Osman Gazi gibi kırmızı börk takıyor ve aynı şekilde askerlerine de bu başlığı giydirdiyordu (Eröz, 1990: 84). Türkmen aşiretleri ve kabileleri, genellikle ‘kızıl börk’ takarlardı ve bu gelenek Anadolu'ya da taşındı. Osmanlı'nın kuruluş döneminde, Orhan Gazi'ye kardeşi Alaattin Bey, Osmanlı askerlerinin kıyafetlerinin belirlenmesi ve Anadolu'daki aşiret askerlerinin ‘kızıl börk’ünden farklılaşması amacıyla ‘ak börk’ giymesini tavsiye etti (Erdoğan, 1993: 10). Kızılbaşlığın yalnızca Anadolu'ya özgü bir olgu olarak görülmesi doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü Türkiye'den başka İran, Irak, Türkistan, Afganistan özellikle Kâbil ve Herat'ta Kızılbaşlar vardır. Bunların hepsi Türk'tür ve Türkmen'dir. Türkçe konuşurlar (Noyan, 1995: 16).

Osmanlılar 1500'lü yıllara doğru Doğu Anadolu'yu topraklarına katmak istediklerinde Kızılbaşlarla çarpıştılar. Doğu Anadolu'daki Kızılbaşlar Türkçe konuşan Azerbaycan Erdebil tekkesinden kontrol ediliyordu. Kısacası, Kızılbaşlar İran-Pers derviş tarikatlarına bağlı değillerdi. İbadetlerini Türkçe yapıyor ve dinsel şiirlerini de Türkçe kaleme alıyorlardı (Dierl, 1991: 60). Kızılbaşlar başlarına kırmızı bir serpuş takarlardı ve bu yüzden onlara Kızılbaş denirdi. Ancak zamanla bu terim küçültücü bir anlam kazanmış, özellikle Celali isyanları olarak bilinen dini ve sosyal ayaklanmalar nedeniyle ‘dinsiz isyancı’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Melikoff, 1993: 33).

Osmanlı merkezi yönetimi ile Alevi çevreleri arasındaki karşılıklı olumsuz tutumların bir sonucu olarak, Osmanlı, Alevileri dışlamak ve küçümsemek amacıyla, özellikle Alevi yerine Kızılbaş terimi kullanılmıştır (Zelyut, 1992: 165). Kızılbaş ifadesi, özellikle 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından Alevileri tanımlamak ve olumsuz bir anlam yüklemek için yaygın şekilde kullanılmıştır (Zelyut, 1992: 83). Osmanlı idaresi altındaki

Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan Kızılbaş-Alevi toplulukları 16. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı muhtelif kereler ayaklanmış, ancak tüm bu ayaklanmalar sert bir şekilde bastırılmıştır (Karakaya, 2015: 80-81).

19. yüzyıla kadar, Kızılbaşlar olarak tanınan topluluklar Alevi olarak adlandırılmazdı. O döneme kadar "Alevi" terimi, genellikle Hz. Ali soyundan gelen ve çoğunluğu Sünnî olan kişiler ya da Hz. Ali'ye bağlı bir tarikat kolundaki mensuplar için kullanılırdı (Gökbel, 2019: 508-510). Son dönemlerdeki isimlendirmeleriyle Aleviler, bu kişiler Kızılbaşlardan gelmektedir. Ancak Alevi adı da Kızılbaş teriminin zamanla kazandığı 'asi' ve 'sapmış' anlamındaki olumsuz çağrışımlardan tamamen kurtulamamıştır (Melikoff, 2010: 16).

Kızılbaşlık, Alevilik ile ilişkili olan ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Alevi inancını benimseyen toplulukların kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir terimdir. Fakat Kızılbaşlık ifadesi yalnızca bir inanç sistemi olmanın ötesinde, ayrıca kimlik ve tarihsel olguyu da temsil eder. Genellikle Aleviliğin bazı toplumsal, kültürel ve dini öğelerini yansıtan bir kavramdır. Ayrıca, Alevi topluluğunun kendisini diğer inanç gruplarından ayıran bir simge olarak kabul edilmiştir.

Kızılbaşlık, Hz. Ali'ye duyulan bağlılık ve onun soyunun izinden gidenler aracılığıyla destek görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Kızılbaşlar dışlanmamış devlet asli unsurları içinde yer almıştır. Osmanlının ilerleyen yıllarında Kızılbaş toplulukları çoğu zaman Sünnî Osmanlı yönetimi tarafından dışlanmış ve marjinalleştirilmiştir. Bu dönemde Kızılbaşlar, Hz. Ali'nin yolunda gidenlerin temsilcileri olarak görülürler ve bu nedenle, dönemin Sünnî otoriteleri ile sorunlar yaşanmış ve ötekileştirilmişlerdir.

Kızılbaşlık, sadece bir giyim tarzı ya da sembolik bir başlık değil, aynı zamanda derin bir dini anlam, kültürel ve toplumsal kimlik taşır. Kızılbaşlık, Alevi inanç sisteminde Ali ve Ehl-i Beyt sevgisiyle özdeşleşmiştir. Terim, özellikle Osmanlı döneminde Alevi topluluklarına atfedilen bir kimlik olmuştur ve Osmanlı'daki Sünnî yönetimin, Alevi topluluklarına yönelik olumsuz bir bakışıyla şekillenmiştir. Kızılbaşlar, bu dönemde Sünnî otorite (Osmanlı Devleti) tarafından "sapkın" ya da "düşman" olarak görülen bir grup olarak görülmüştür. Alevilikle Kızılbaşlık arasındaki ilişki, tarihsel olarak daha belirgin hale gelmiştir. Kızılbaşlık, özellikle 17. yüzyılda ve sonrasında Osmanlı'daki Bektaşî ve Alevi toplulukları arasında daha yaygın hale gelmiştir. Bu dönemde Celali isyanları gibi büyük sosyal hareketlerin içinde yer alan Kızılbaşlar, aynı zamanda Sünnî egemenliğe

karşı mücadele sembolü olmuştur. Kızılbaşlar, bu başlıkları takarak hem Hz. Ali'ye olan taraftarlığını ve bağlılıklarını simgelerler, hem de toplumsal ayrımcılığa karşı bir direniş sergilerler. Osmanlı'nın bu dönemde Kızılbaşlara uyguladığı baskılar, zaman zaman kitlesel sürgünler şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak, bu dönemde Kızılbaşlar, kendi yaşam biçimini ve kültürünü savunmaya devam etmiş, kendi dini kimliklerini başlıkları ve ritüelleri aracılığıyla var olmaya çalışmışlardır.

Kızılbaşlık, Aleviliğin tarihsel bir parçası olup bir diğer önemli simgesi Hz. Ali'nin kutsallığı ve Ehl-i Beyt'in öğretisi olup onların ahlaki değerlerini, özellikle adalet, hak ve cesaret gibi temel değerleri savunur. Kızılbaşlık, Aleviliğin bir alt kimliği ve özüdür. Alevi toplulukları arasında kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir terim olmuştur. Aleviliğin kültürel ve toplumsal öğretileriyle birleştirmişlerdir.

Bu bağlamda, Kızılbaşlık; tarihsel süreçte Alevilikle iç içe geçmiş, yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda bir kimlik ve direniş sembolü haline gelmiş güçlü bir kavramdır. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi etrafında şekillenen Kızılbaşlık, Osmanlı döneminde marjinalleşen toplulukların inançlarını ve kültürel değerlerini korumak adına önemli bir sığınak olmuştur. Kızılbaşlık, Alevi toplumu için hem tarihsel bir kök hem de toplumsal bir duruşun ifadesi olarak varlığını sürdürmüştür.

3.1.4.Rafizîlik

Rafizîlik terimi, Arapça 'da "terk etmek" ya da "ayrılmak" anlamına gelen rafz kökünden gelir ve "bir düşünce ya da gruptan ayrılan kişi veya topluluk" anlamındadır. Terim olarak, Zeyd bin Ali'nin Emeviler'e karşı başlattığı isyan sırasında, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i meşru halife olarak kabul ettiği için kendisini terk eden ilk İmamiler'i, ardından ilk üç halifenin hilafetini reddeden tüm Şii gruplarını ve daha sonra Şii unsurlar taşıyan bazı Bâtîni toplulukları tanımlar (Zanco, 2019: 6). Zamanla Alevi topluluklarını tanımlamak için farklı terimler kullanılmaktadır. Alevi, Bektaşî, Kızılbaş ve Rafizî gibi terimler, çeşitli coğrafyalarda farklı şekillerde kullanılmıştır (Gökalp, 2019: 2).

Anadolu'daki dini hareketler iki ana noktada belirginleşti: ilk olarak Rumeli'de Bektaşîlik, daha sonra Anadolu'da Rafizîlik. Osmanlı yönetimi Bektaşîliğe onay verdi, bu hareket desteklendi ve yüceltildi. Ancak Rafizîlik, İran (Acem) karşıtlığı nedeniyle hoş karşılanmadı; yayılması engellendi ve sürekli şiddetle bastırıldı (Refik, 1994: 13).

Rafizilik, Osmanlıları devirmek amacıyla İran Şahlarının dini bir aracı olarak kullanılıyordu. Türkler ise bu tehdidi ortadan kaldırmak ve doğu bölgelerini İran işgalinden korumak için kendi topraklarında Rafizîliğe karşı mücadele ediyorlardı (Refik, 1994: 22). Anadolu’da Hz. Ali’ye derin sevgi ve bağlılık besleyen bir topluluk vardı. Doğu eyaletlerinde yaşayan ve İran’ın dini ve siyasi etkilerine bağlı olan Rafizîler, gerektiğinde Acemleri Türk topraklarına “bilgisizlikten” dolayı getirmeyi Allah’a en büyük iyilik olarak görüyordu. Şah İsmail’in ortaya çıkması, Rafizîliğin tutum ve tarafgirliğini açıkça ortaya koydu (Refik, 1994: 22).

Rafizilik, İslami mezhepler çerçevesinde ilk üç halifenin hilafetini kabul etmemesi nedeniyle tüm Şii gruplarını kapsayan bir terimdir ve 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından Kızılbaş kelimesiyle eşanlamli olarak da kullanılmıştır (Üzüm, 2022: 547). Rafizî terimi, Osmanlı döneminde İran’ın dini ve siyasi amaçlarına hizmet ettiği gerekçesiyle, Anadolu’daki Sünnî olmayan toplulukları kötülemek amacıyla siyasi bir etiket olarak kullanılmıştır (Keskin, 2004: 41). Osmanlı belgelerinde aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılan bir diğer terim de Rafizî (Fığlalı, 1996: 13) dir. Osmanlı resmî belgelerinde, devlet yönetimine ve sosyo-ekonomik düzenlemelere karşı çıkan, Müslüman toplum içinde farklı fikirler savunan kişiler genellikle Rafizî-Kızılbaş olarak tanımlanmıştır (Zanco, 2019: 7). Sünnî kaynakların Rafizî’yi olumsuz anlamda kullanmalarına karşın Şia kaynakların olumlu anlamda kullandığı görülmektedir (Koçoğlu, 2012: 220).

Bölgede anlatılan Aç Kurtlar Menkıbesinde, Adıyaman’ın Sincik ilçesine bağlı Yedioluk köyünden geçen biri, yanındaki iki arkadaşıyla sohbet ederken, “Bu köyde Aziz Dede adında biri var. Gelin elini öpelim, duasını alalım ve öyle devam edelim” der. Ancak arkadaşları, “O Rafizî, duasını ne alacağız, haydi gidelim” diyerek küçümserler. Bunun üzerine o kişi, “O sizin gözünüzde Rafizî olabilir ama benim için bir Ehl-i Beyt’tir, ben sizin gibi düşünmüyorum, duasını almaya gideceğim” der. Arkadaşları ise “Biz yavaş yavaş gidiyoruz, sen işin bittikten sonra bize yetişirsin” diye yanıt verirler. Sincikli kişi Aziz Dede’nin elini öper ancak Aziz Dede onun hemen ayrılmasına izin vermez (Kılıç, 2019: 82).

Adıyaman bölgesinde "Rafizî" terimi, "bizden olmayanlar" anlamında kullanılmaktadır. Aleviler veya Sünnîler olsun, bu ifadeyi birbirlerine karşılıklı bir biçimde kullanırlar; ancak genellikle Sünnî grup Alevileri dışlayıcı bir şekilde kullanması söz konusudur. Tarihsel olarak, Kerbela’da Yezidi’n uyguladığı zulme karşı Sünnîlerin destek

vermesi, Alevilerin Sünnîlere ‘Yezit’ ve ‘Muaviye’ demesine neden olmuştur. Bu durum, Sünnîlerin de Aleviler için ‘Rafizî’ ifadesini kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Günümüzde ise Adıyaman bölgesinde bu terimin kullanımı azalmakta ve yok olma aşamasına gelmiştir.

Rafizîlik, İslam tarihinin ilk dönemlerine, özellikle Ali’nin halifeliği meselesine dayanan bir terimdir. İslam’ın ilk yıllarında, Ali’nin halifeliğini ve yönetimini kabul etmeyen bazı gruplar ortaya çıkmış ve bu gruplar, Ali’yi destekleyenlere ‘Rafizî’ olarak adlandırılmıştır. ‘Rafizî’ kelimesi, ‘reddeden’ veya ‘terk eden’ anlamına gelir; yani Ali’nin halifeliğini reddedenler, halife olarak Ali’yi tanımayan gruplar, bu isyanı başlatanlar olarak görülmüşlerdir. Bu terim, genellikle Sünnî İslamcı eleştirmenler tarafından, Ali’yi ve onun soyunu (Ehl-i Beyt’i) aşırı derecede destekleyenlere yönelik küçümseyici bir ifade olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Rafizîlik, aslında bir zamanlar düşmanlarınca kullanılan bir etiket haline gelmiş, ancak daha sonra Ali’nin soyunu ve onlara duyulan sevgiyi savunanlar tarafından olumlu bir şekilde kabul edilmiştir.

Aleviliğin inanç sistemi, sadece Hz. Ali’nin sevgisine ve taraftarlığına dayanan bir öğreti değildir; aynı zamanda İslam bazı öğretilerine karşı bir eleştiri ve başkaldırıya dayalı bir öğreti olarak da kendini gösterir. Rafizîlik, özellikle Sünnî İslam’ın Hz. Ali’yi dışlaması ve onu halifelik noktasındaki yaşanan olaylar konusunda bir eleştiridir. Özellikle Hz. Ali’nin halifeliğini (taraftarlığını) savunan bir yaklaşımı ifade ettiği için, Aleviler de kendilerini bu bağlamda Rafizî olarak tanımlayabilirler. Ancak Alevilik, sadece tarihsel bir siyasal duruş olmaktan çok daha fazlasını ifade eder.

Alevilikte Rafizîlik terimi, tarihsel ve dini bağlamda oldukça önemli bir kavramdır. Rafizîlik, özellikle Alevilik gibi bazı dini hareketler ve topluluklar tarafından sahiplenilmiş veya onlarla ilişkilendirilmiştir. Ancak bu terimin içeriği ve kullanımı, zamanla farklı anlamlar kazanmış ve çeşitli topluluklar arasında farklı şekillerde anlaşılmaya başlanmıştır. Alevilikte Rafizîlik, genellikle tarihsel bir kavram olarak anılmakla birlikte, bazı özellikleri ve öğretileriyle Alevi inancıyla örtüşen noktalar bulundurur.

Adıyaman’da yaşayan aleviler kendilerini ayrılıkçı görmek yerine tam tersi toplumun bütünleştiren unsur olarak lanse etmekte. Adıyaman’da yaşanan sosyal hayat bu gerçeği doğrulamaktadır. Adıyaman’da aleviler kendilerini güncel tutmaya daha fazla çaba sarf ettiklerinden dolayı toplumsal uyuma olumlu katkı sağlamaktalar (K.K.12). Adıyaman’da ki Aleviler bütünleştiricidir ve ayrılıkçı değildir (K.K.15). Sünnî kesim alevi toplumundan bir şeyler öğreniyor. Adıyaman da toplumsal uyuma renk katıyorlar (K.K.8).

Aleviler Adıyaman için son derece önemli ve toplumun yapı taşı olduğu düşünüyorum. Adıyaman'a bir renk huzur katmakta ve kısacası her alanda katkı sağlamakta (K.K.5). Alevilik insan öncelliği çok önem verdiğiinden dolayı toplumsal katkısı çok büyüktür kesinlikle bir ayrılıkçılık yoktur (K.K.4).

Rafızilik tarih boyunca kimi zaman dışlayıcı bir terim olarak kullanılsa da özellikle Alevi inanç sistemiyle tarihsel bağları nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Adıyaman özelinde ise Aleviler, bu tür terimlerin ayrıştırıcı etkisine karşı toplumsal uyumu önceleyen, barışçıl ve bütünleştirici bir rol üstlenmektedir. Günümüzde Adıyaman'daki Alevi toplumu, sosyal yaşamda önemli bir denge unsuru olarak öne çıkmakta ve sosyal bütünleşme kültürüne önemli katkılar sunmaktadır.

3.1.5.Ehl-i Beyt

Ehl-i Beytlik terimi, 'Ehl' sözcüğü Arapça kökenli olup, genellikle akrabalık ya da aile bağı anlamında kullanılır. Bu kelimenin ardından gelen 'Beyt' ise yine Arapça bir kelimedir ve 'ev' ya da 'hane' anlamına gelmektedir (Gülşan, 2004: 16). Ehl-i Beyt ifadesi kelime olarak 'ev halkı' anlamına gelir. Bu ifadeyle kastedilen kişiler ise Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan aile bireyleridir. (Yaman, 2007: 206). Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ehlini; onun eşleri, kızları ve damatlarının yer aldığı ailesi, yaşadığı ev ve kurduğu hane oluşturmaktadır. Ehl-i Beyt; Hz. Muhammed, Hz. Hatice, Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den meydana gelmektedir. Bu kavram, yalnızca belirli bir dönemle sınırlı kalmayıp, sonrasında da kan bağıyla süregelen bir akrabalık bağıını ifade eden bir anlam kazanmıştır (Menekşe, 2006: 11).

Ehl-i Beyt içerisinde Hz. Peygamber ile birlikte Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin yer almaktadır (Karaman, 2010: 137). Ehl-i Beyt deyince tam olarak Hz. Muhammed'e kan bağı ile bağlı olan akrabaları ve terim anlamından açıklayacak olursak ev ahalisi anlamına geliyor buradaki ev de peygamberimizin evidir (K.K.12). Ehl-i Beyt Peygamber soyundan gelen kişilerdir (K.K.11), (K.K.7), (K.K.8), (K.K.10), (K.K.14), (K.K.15).

İslam inancında Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları ve torunlarını içine alan bir kavramdır. Ancak Şiiğin ortaya çıkışıyla birlikte bu kavram daha özel ve kendine özgü bir anlam kazanmıştır. Nitekim İslam tarihinin erken dönemlerine bakıldığında, özellikle Hz. Hüseyin'in şehadetine kadar olan süreçte Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi ve saygının sürdüğü ve onların görüşlerine değer verildiği görülmektedir. Şii düşüncesine

göre başlangıçta Ehl-i Beyt, “Pençe-i Âl-i Abâ” ya da “Hamse-i Âl-i Abâ” olarak anılan beş kişiden oluşmaktadır: Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin. Bu anlayışta, Peygamber Efendimizin eşleri, Fâtıma dışında kalan çocukları ile Hz. Ali’nin Hasan ve Hüseyin dışındaki torunları Ehl-i Beyt kapsamına dâhil edilmemektedir (Öz, 2022: 272).

İslam tarihinde "Abbasiler" ya da "Abbasoğluları" olarak bilinenler, Hz. Muhammed’in amcası Abbas’ın neslinden gelen kimselerdir. Bu nedenle Abbasiler, Ehl-i Beyt soyuna mensup kabul edilirler (Şener, 2010: 57). Peygamber Efendimizin soyunu, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin sürdürmüştür. Hz. Hasan’ın soyundan gelenler "Eş-Şerif", Hz. Hüseyin’in soyundan gelenler ise "Es-Seyyid" olarak adlandırılmıştır. Günümüzde yaşadığımız bölgede Alevi düşüncesinin temelini, Ehl-i Beyt’e ve özellikle Hz. Ali’ye duyulan sevgi oluşturur. Alevi inancında Ehl-i Beyt’in sözleri ve davranışları birer buyruk gibi kabul edilir; Hz. Ali ile onun soyundan gelen On İki İmam ise hem dini hem de siyasi anlamda en yüksek otorite olarak görülür (Gökalp, 2019: 4).

Anadolu’da şekillenen Alevilik inancı, Hz. Ali’ye duyulan derin sevginin yanı sıra, onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen Ehl-i Beyt’e bağlılıkla da öne çıkar. Ehl-i Beyt ifadesi, kelime anlamı olarak "ev halkı" demektir; burada kastedilen ev ise Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hanesi, ailesi ve ocağıdır. Hz. Ali’yi seven kimselere "Alevi" denmiştir. Bu sevgi zaman zaman ölçülü ve doğal bir bağlılık olarak sürmüştür, ancak bazı uç yorumlarda Hz. Ali’yi ilahî bir konuma yükseltecek kadar aşırıya kaçan görüşler de ortaya çıkmıştır. Genellikle bu sevgi, Ehl-i Beyt’e duyulan saygı ve muhabbetle birlikte yürütülmüştür (Eröz, 1990: 33).

Alevilik, Anadolu’da Ehl-i Beyt sevgisi etrafında şekillenmiş, doğal, toplumsal ve siyasal etkenlerin etkisiyle oluşan özgün bir inanç ve yaşam biçimidir (Yazıcı, 2011: 79). Bu inanç sistemi; Hz. Ali’ye ve Ehl-i Beyt’e duyulan sevgiyle birlikte, kardeşliği, adil paylaşımı, eşitliği ve her türlü toplumsal adaletsizliğe karşı durmayı temel ilkeleri arasında sayan bir dünya görüşünü yansıtır. Anadolu’da Alevilik, kendine has bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkar. Burada Alevilik, sadece bir kültürel olgu değil, aynı zamanda bir kimlik meselesidir. Dini veya etnik boyutlarının ötesinde, toplumsal bir hareket olarak görülür ve özgün bir hayat anlayışını temsil eder (Şener, 2010: 122-123).

Günümüzde Şiilik hem İran’da hem de Ortadoğu ile Arap ülkelerinde varlığını sürdürmektedir. Ancak bu Şii mezheplerin hiçbiri Anadolu Aleviliği ile tamamen aynı şeyi ifade etmez. Anadolu Aleviliği, bu Şii hareketlerle sadece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e duyulan

sevgi ve saygı noktasında benzerlik gösterir; başka ortak yönleri bulunmamaktadır. Anadolu Aleviliği; Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e duyulan sevgiyle birlikte, insan sevgisini, kardeşliği, adaleti ve her türlü sosyal adaletsizliğe karşı durmayı temel alan bir anlayıştır. Başlangıçta toplumsal kökenli ve dini temelli bir karşı duruş olan Alevilik, Anadolu'da zamanla daha çok toplumsal yönü öne çıkan bir hayat görüşüne ve siyasal muhalefet biçimine dönüşmüştür. Alevilik, İslam'ın ilk dönemlerine dayanan köklere sahip olmakla birlikte zamanla kendine özgü bir inanç ve kültürel kimlik kazanmış bir topluluktur. Aleviler, Hz. Muhammed'e ve onun ailesi olan Ehl-i Beyt'e derin bir saygı ve bağlılık gösterirler. Kerbela Vakası, On İki İmam, On Dört Masum-u Pâk ve On Yedi Kemerbest gibi kutsal figürler ve olaylar, Alevi inancının temel yapı taşlarını oluşturur. Hızır gibi semboller de Aleviler için önemli bir yere sahiptir. Bu inançlar hem geleneksel hem de menkıbevi öğeler içerir; Alevilik hem siyasal hem teolojik hem de mistik bir yapıya sahiptir. "Alevi" kelimesi, Hz. Ali'ye bağlı olan ve onun yolundan giden kişi anlamına gelir. Genel anlamda ise Alevilik, Hz. Ali'yi sevmek ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt'in izinden gitmek şeklinde tanımlanabilir (Paslı, 2014: 73).

Adıyaman Aleviliğinde Ehl-i Beyt anlayışı bağlamında, Hz. Ali velilerin ulusu olarak kabul edilir. Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik makamının ardından imamet ve velayet dönemi başlamıştır. Hz. Ali'nin velayetiyle birlikte imamet devam etmiş ve bu süreç On İki İmam dönemini kapsamıştır. Hz. Ali, On İki İmam'ın ilk ve atasıdır. Adıyaman Alevileri için Hz. Ali, pirdir, rehberdir, veli olarak yüce ve yardımsever biridir. Adıyaman dışındaki diğer Alevi topluluklarının Hz. Ali'ye bakış açısı ile Adıyaman Alevilerinin bakışı arasında bir fark yoktur (Rençber, 2010: 400).

Adıyaman Alevilerine göre Allah'ı sevmek, Hz. Muhammed'i sevmekle mümkün olur; Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ise Ehl-i Beyt'e bağlılıktan geçer. Bu nedenle Ehl-i Beyt'e olan sevgi büyük önem taşır. Dualarda ve yapılan her türlü ibadette Ehl-i Beyt'in isimleri anılır ve onlara olan muhabbet her fırsatta ifade edilir. Allah'a en güzel şekilde kulluk etmenin, Ehl-i Beyt'in yaşamını örnek almaktan geçtiğine ve böylelikle Allah'ın rızasını kazanarak cennete ulaşılacağına inanırlar. Bu inanç, Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi Adıyaman Alevileri arasında da önemli bir yere sahiptir.

Geleneksel Alevi inancının temelinde Allah'a inanmak, Hz. Muhammed'e bağlılık ve Hz. Ali ile Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi yer almaktadır (Dönmez, 2019: 47) Ehl-i Beyt denince Aleviliğin özü anlaşılıyor (K.K.2). Alevilikte, Ehl-i Beyt'e olsun ve özellikle Hz. Ali'ye karşı duyulan güçlü bir bağlılık ve sevgi, inancın temel taşlarından biridir. Bu inanç,

Aleviliğin öğretisiyle örtüşen bir şekilde dedelerin talipleri üzerindeki etkisini şekillendirir. Aleviler için Ehl-i Beyt, yani Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, inançlarının odak noktasını oluşturur. Alevilikte, Hz. Ali ve dostlarına duyulan sevgi çok önemlidir; ayrıca, onları sevmeyenlere karşı mesafe koymak da inanç sisteminin bir parçasıdır. Ayrıca, Ehl-i Beyt saygı göstermek, dört kapı ve kırk makamın felsefesine inanmak ve kişisel davranışlarda (el, bel, dil) olgunluğu hedeflemek Aleviliğin esaslarındandır.

Alevilikte Ehl-i Beyt, İslam'daki Ehli Beyt kavramından daha derin bir anlam taşır ve Alevi inancının merkezinde yer alan bir öğedir. 'Ehl-i Beyt' terimi, kelime olarak 'Ev halkı' ya da 'Aile fertleri' anlamına gelir, ancak Alevilikte bu terim özel bir manevi anlam yüklenmiştir. Alevilikte Ehl-i Beyt, özellikle Hz. Ali ve onun soyundan gelen kişileri ifade eder, ancak bu kavramın kapsamı, sadece Ali'nin ailesiyle sınırlı değildir. Aleviliğe göre Ehl-i Beyt, sadece maddi bir aile ya da soy değil, bununla birlikte manevi bir topluluktur. Ayrıca derin bir öğretinin taşıyıcılarıdır.

Adıyaman Alevilerinde Ehl-i Beyt demek Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Hz. Ali, peygamberin kızı Hz. Fatma ve torunları olan İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in soyundan gelenlere verilen isimdir (K.K.16). Alevilikte, İmam Ali'nin neslinden gelen On İki İmamlar da Ehl-i Beyt'in bir parçası olarak kabul edilir. Bu imamlar, sadece dini liderler değil, aynı zamanda manevi yol göstericilerdir. İmamların öğretileri, Alevilikteki manevi yolculuğun temelini oluşturur.

Alevilikte Ehl-i Beyt, yalnızca bir aile ya da soy bağı ile tanımlanmaz. Aleviler için Ehl-i Beyt, adaletin, eşitliğin ve aşkın kaynağıdır. Ali ve Ehl-i Beyt'in öğretileri, Alevilerin günlük yaşamlarına, ibadetlerine ve ahlaki değerlerine derinden nüfuz etmiştir. Onlar, sadece maddi dünyada değil, manevi dünyada da yol göstericidirler. Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi ve saygı, Alevi ibadetlerinin temel unsurlarından biridir. Aleviler, özellikle 'Güzel Sözler' veya 'Hakkın Sözü' olarak kabul edilen Ali'nin sözlerini ve öğretilerini sıkça dile getirir ve bu öğretileri hayatlarında uygularlar.

Aleviler, Ehl-i Beyt'in sadece dini liderler olmadığını, aynı zamanda manevi öğretmenler ve yol göstericiler olduğunu kabul ederler. Hz. Ali ve diğer İmamlar, Alevilere doğru yolu göstermek için hem ruhsal hem de toplumsal değerler açısından bir rehberdir. Alevilikte, yapılan Cem ibadetlerde, Ehl-i Beyt'in isimleri anılır ve onlara dua edilir. İcra edilen cem ibadetlerinde, dini toplantılarda, Hz. Ali, eşi Hz. Fatıma, çocukları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer Ehl-i Beyt'in isimleri geçer ve onların hayatlarından

çıkarılacak dersler vurgulanır. Alevilerin inançlarında, özellikle Ali'nin öğretileri çok önemlidir. Bu kapı, insanın manevi olarak doğru yola ulaşabileceği bir geçittir. Alevilikte Ehl-i Beyt, hem tarihi hem de manevi bir anlam taşır. Ali ve onun soyundan gelen Ehli Beyt'in, Alevilerin inançlarının temelini oluşturan öğretilerin kaynağıdır. Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi ve saygı, Alevilerin hayatındaki değerleri, ahlaki prensipleri ve toplumsal ilişkileri şekillendirir. Aleviliğin özündeki adalet, eşitlik, hoşgörü ve kardeşlik gibi temel ilkeler, Ehl-i Beyt'in öğretileriyle güçlü bir şekilde bağlantılıdır.

Adıyaman Alevileri Ehl-i Beyt soyundan gelenlere çok büyük ehemmiyet verirler. Ehli Beyt onlar için kutsaldır (K.K.5) ve onları kutsamışlardır. Adıyaman'da yaşayan Alevileri, yüce Allah'ı sevmenin yolunun Hz. Muhammed'e ve Hz. Muhammed'i sevmenin de Ehl-i Beyt'e bağlı olduğuna inanmaktadırlar. Bu inançları nedeniyle, Ehl-i Beyt sevgisi büyük bir öneme sahiptir. Dua ve yaptıkları zaman Ehl-i Beyt'in isimlerini anarlar ve onlara duyulan sevgi, her durumda dile getirilir. Ehl-i Beyt kavramı Hz. Âlinin yoludur sevgi ve saygı hakka bağlılık demektir (K.K.6). Adıyaman Alevileri Ehl-i Beyt yolu insanların sevgi saygı yolu demektir (K.K.1). Ehlibeyt kavramını alevi ve Sünniliğin ortak değeri olup sadece Alevilere ait bir kavram değildir (K.K.3). Adıyaman Alevileri, tıpkı Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi, yüce Allah'a teslim olmanın en doğru yolunun Ehl-i Beyt'in yaşam biçimine uygun şekilde yaşamak olduğuna inanırlar. Bu şekilde Allah'ın rızasını kazanıp cennete ulaşılacağına dair bir inançları vardır.

Dolayısıyla, Ehl-i Beyt sevgisi, Alevilik inancının temel direklerinden biridir ve Adıyaman Alevileri için de büyük bir önem taşır. Ehl-i Beyt, sadece soy bağı değil, aynı zamanda adalet, eşitlik, sevgi ve ahlaki değerlere dayalı bir manevi yolun simgesidir. Adıyaman Alevileri, tıpkı Anadolu'daki diğer Alevi toplulukları gibi, Ehl-i Beyt'in öğretilerine bağlılığı hem inançlarının hem de günlük yaşamlarının merkezine alarak toplumsal uyuma katkı sağlamaktadır.

3.1.6.On İki İmam

Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin ile birlikte, özellikle Hüseyin'in soyundan gelen ve imam olarak kabul edilen dokuz kişi, On İki İmam olarak adlandırılır. Aleviler, Hz. Muhammed'den sonra rehber olarak gördükleri bu On İki İmam'ı, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın soyundan gelen, Ehl-i Beyt'in devamı olarak kabul ederler (Yaman, 2007: 206). Tarih boyunca bir inanç sistemine dönüşen On İki İmam anlayışı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan halifelik mücadelesiyle birlikte, Peygamber'in soyundan

gelenlerin toplumdaki yeri ve görevleri üzerine yapılan tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2011: 322). Aleviliğin temelinde Hz. Ali'ye, Ehl-i Beyt'e ve On İki İmam'a duyulan derin sevgi ve bağlılık yer alır. On iki imamlar Alevilerin Hz. Muhammed'den sonra önde arkada hazreti Ali ve Hz. Fatma'nın soyundan gelen kişilerdir (Yaman, 1998: 97-98).

İmam, yüksek erdemlere sahip, Allah'a yakın bir kişidir; olağanüstü güçleri ve yetkileri bulunur, görevi sadece toplumu yönetmek değil, aynı zamanda insanlar ile Allah arasında bir bağ kurmaktır; gerçekleştirdiği tüm işler Allah'ın rızası içindir ve bu nedenle masum kabul edilir, yani eylemlerinden sorumlu tutulmaz, Ölümsüzdür, yücedir, uludur. İmamın buyruklarını yerine getirmek, onun izinden ayrılmamak bir inancın gereğidir. Alevilik-Bektaşılık inancının temelinde, bağlılık duyulan On İki İmam anlayışı yer alır; bu imamların ilki ve en yüce olanı Hz. Ali'dir (Korkmaz, 1994: 185-186).

Alevi inancında On İki İmamlar, yüksek değerlerle donatılmış ve kutsal kabul edilen şahsiyetlerdir. Onların misyonu, insanlığa yol göstermek, erdemli bir yaşam ve doğru davranışların sembolü olmaktır. Alevi-Bektaşî inancında On İki İmam'a olan bağlılık, değişmez bir inanç olarak günümüze kadar gelmiş ve edebiyatta sıkça işlenmiştir. '12 imamlı' kavramı, birçok İslam öncesi inanç sisteminde (Çin, Hint, Mısır, Sümer, Hitit) olduğu gibi Yahudilik ve Hristiyanlıkta da görülmektedir. On İki İmam'ın neredeyse tamamı ve onların nesilleri, sosyal ve dini sebeplerle hâkim sınıflar tarafından, İslam anlayışına karşı çıktıkları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir (Dabf, 2008: 35).

İmam, takip edilen ve liderlik eden kişi anlamına gelir ve daha geniş bir bakışla, dini konularda Müslümanların itaat ettiği kişidir. İmam, üstün ve kutsal vasıflara sahip, Allah'a yakın bir şahıstır. Görevi, insanlara örnek teşkil etmek, olgunluk ve yüceliğin yolunu göstermek ve onları Allah'ın belirttiği doğru yola yönlendirmektir. İmamın tüm işleri ilahi niteliktedir; yaptığı şeylerden sorumlu tutulmaz ve yücedir. İmamların emirlerine uymak dinî bir görev olarak kabul edilir; onlara samimi bir kalple inanılır, kabul edilir ve iman edilir (Yaman, 2007: 286). Her inanan, yaşadığı çağdaki imama uymak ve onun önderliğini kabul etmek zorundadır (Yazıcı, 2011:324).

Alevilere göre, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların önderliğini üstlenmesi gereken kişilerin Ehlibeyt soyundan olması gerekmektedir. Bu inanç, Kuran'ın Ahzab Suresi'ndeki 33. ayete dayandırılır. Bu ayette, 'Ey Peygamberin ev halkı! (Ehl-i Beyt) Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.' ifadesi geçmektedir. Bu, Ehl-i Beyt'in doğuştan temiz olduğuna ve imamlık hakkının onların

soyundan gelenlere ait olduğuna işaret eder. Ehlibeyt, Peygamberin ailesini ve soyunu ifade eder; bu soy Hz. Ali aracılığıyla devam etmiştir. Dolayısıyla, liderlik hakkı Hz. Ali ve onun çocuklarına aittir (Yaman, 2007: 288).

On İki İmamların isimleri şu şekildedir:

1. İmam Ali,
2. İmam Hasan,
3. İmam Hüseyin,
4. İmam Zeynel Abidin,
5. İmam Muhammed Bakır,
6. İmam Cafer-i Sadık,
7. İmam Musa Kazım,
8. İmam Ali Rıza,
9. İmam Muhammed Taki,
10. İmam Ali Naki,
11. İmam Hasan Askeri,
12. İmam Muhammed Mehdi'dir (Arı, 2011: 37).

On İki İmam Aleviliği, tarihi, dini ve kültürel bileşenleriyle zengin bir inanç sistemidir. Bu inanç hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli etkiler yaratmıştır. Alevilik, tarih boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmış, ancak kendine özgü kimliğini ve pratiğini korumayı başarmıştır. On İki İmamlar, Alevilikte son derece önemli bir yere sahiptir. Aleviler ibadet yaparken bu imamların isimlerini anarak onlara bağlılıklarını ifade ederler. Kısacası, On İki İmamlar Aleviliğin temel taşlarını oluşturur. Bu inanç sistemi, özellikle İslam tarihindeki on iki imamın kutsal ve dini liderliğine dayanır.

Aleviliğin temel inançları ve pratikleri, bu on iki imamın hayatları ve onların öğretileri üzerinden şekillenir. On İki İmam Aleviliği üzerinde genellikle Alevi-Bektaşî inancının bir alt kolu olarak tanımlanmış ve özellikle İran ve Anadolu'da yaygın olan bir dini inançtır. Bu anlamda, On İki İmam Alevilik kavramının kökenleri, inançları, ritüelleri, öğretileri ve toplumsal yapısı ele alınabilir. Tarihçe ve kökenlerine odaklanarak güncel durumu ve değişen durumları değerlendireceğiz. Ayrıca, İki İmam Aleviliğinin ilerlemesi ve gelişimi süreci de incelenecek, bu dini çeşitliliğin ve derinliğinin kapsamına katkısı sağlanacaktır. On İki İmam Aleviliği, İslamiyet'in ilk zamanlarında ve Hz. Muhammed'in ölümünden meydana gelen siyasi ve dini çekişmelerle başlar. Özellikle, Hz.

Ali'nin halifeliği ve onun soyunu devam ettirenlerin liderliği konusunda yaşanan tartışmalar, Aleviliğin temelini oluşturur.

Aleviler, Hz. Ali'yi İslam'ın ilk gerçek halifesi olarak görürler ve onu takip eden on bir imamı da ilahi bir seçkinlik ve bilgiye sahip liderler olarak kabul ederler. Bu on iki imam, Alevilikte manevi rehberlik ve dini otorite olarak önemli bir yere sahiptir. Alevilik, yalnızca bir inanç sistemi değil, bir yandan da bir yaşam anlayışıdır ve ahlaki duruşu da içerir. Adalet, hak, mücadele ve toplumsal dayanışma gibi kavramlar, Alevilikte merkezi bir yer tutar. Alevilik, Anadolu, İran ve Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde farklı kültürel unsurlarla etkileşime girmiştir. Bu da Alevilikte farklı ritüeller, gelenekler ve inanç pratiklerinin gelişmesine yol açmıştır.

Alevilikte "On İki İmam" kavramı, genellikle Alevi inancının temel öğelerinden biri olarak kabul edilir. Alevilik, azda olsa Şii inançlarını benimseyen bir dini ve kültürel öğretiye sahiptir, ancak Alevilik daha geniş bir anlayışa sahip olup, kendine has ritüel ve öğretileri de barındırır. Bu bağlamda, Alevilikte "On İki İmam" inancı, Şiilik ile bazı yönleriyle ortak bir paydada buluşur, fakat Alevilikte bu imamlar özel bir yere sahiptir ve onların öğretileri, Alevi öğretisinin temel taşlarından biridir. Alevilikte, On İki İmamlar çok büyük bir saygı ile anılır. Alevilikte de Ali'nin soyundan gelen bu imamlar, sadece dini liderler değil, aynı zamanda manevi rehberler ve halkı doğru yola ileten önderler olarak kabul edilir. On İki İmamların her birinin Alevilikteki yeri farklıdır ve onların öğretileri, Alevi toplumu için rehberlik etmektedir. Aleviler, bu imamların hayatlarından ve öğretilerinden ilham alır, onların adalet, haktan yana olma, haksızlığa karşı durma gibi evrensel değerlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Alevi inancına göre, bu imamlar sadece maddi bir yönüyle değil, manevi bir rehberlik rolüyle de önemli kabul edilir. Alevilikte, Ali'nin soyundan gelen imamlar, halkı doğru yola yönlendiren kişiler olarak kabul edilir. Bunun dışında, Alevilikte "Hz. Ali'nin İlmin Kapısı" olarak bilinen öğreti de mevcuttur. Hz. Ali'nin ilmin kapısı, doğru bilgiye ve yola giden manevi bir yol olarak kabul edilir. Alevilikte, ibadetlerde ve çeşitli ritüellerde İmam Ali ve diğer On İki İmamlar sıkça anılır. Cem evlerinde yapılan ibadetlerde, İmamların isimleri anılır, yaşam öğretileri tekrarlanır ve Alevi toplumu öğretileri yaşamlarına uymaya çalışır. Alevilikte On İki İmamlar, sadece bir tarihsel soy sıralaması değildir; onlar aynı zamanda Alevi inancının özünü, öğretilerinin temelini ve toplumun manevi yol gösteren temsilcileridir. Bu imamların yaşamları ve öğretileri, Alevilerin

günlük yaşamlarında ve inanç pratiklerinde derin izler bırakmış, onları hayatın her alanında adalet, haktan yana olma gibi değerler ile yönlendirmiştir.

Adıyaman'da yaşayan Alevilerin On İki İmam inancına derin bir bağlılık gösterdikleri, ancak On İki İmam'ın isimlerini sırasıyla sayabilenlerin sayısının sınırlı olduğu dikkat çekmiştir. Adıyaman Alevilerine göre doğru yol, On İki İmam'ın izinden gitmekten geçer. Bu yolda kararlılıkla yürüyen her Alevi kişi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış olur. On İki İmam, onların yolunda ilerleyenlere ahirette şefaatçi olarak görülür. Adıyaman Alevileri, dualarında On İki İmam'ın isimlerini anarak onlara dua ederler. Ayrıca çocuklarına, bu önemli şahsiyetlerin adlarını verirler. On İki İmam inancı, hem Adıyaman Alevilerinde ve diğer Alevi toplulukları arasında çok büyük bir anlam taşır.

632 yılında Hz. Muhammed'in vefatından sonra, İslam dininin tebliğ görevini tamamlamış olup ve bundan sonra yapılanlar, öncekilerin yorumlanmasından ibarettir. Bu yorumlama görevi, sıradan insanlar tarafından değil, ancak Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişiler tarafından yapılabilirdi. Alevilik inancının yayılmasını sağlayan kişilerdir (K.K.16). On iki imam Hz. Ali ve onu soyundan olanlar olarak bilmekte. Alevilik öğretisini oluşturduklarından dolayı biz aleviler tarafından çok büyük saygı görmektedir (K.K.3). Bu kişileri, İmam olarak kabul edilen kimselerdir. On İki İmam inancının temelini oluşturduğu kabul edilen ayetler şunlardır. 'Biz Onları, emrinizle halkı hidayete çağıran imamlar (önderler) kıldık.' (Enbiya,73) Bu ayet nedeniyle, On İki İmam inancı Adıyaman Alevileri ve diğer Alevi toplulukları için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Adıyaman yaşayan Alevilerine göre, Hz. Muhammed, vefat etmeden önce Hz. Ali'yi İmam(halife) olarak atamıştır. Bu nedenle, Hz. Ali'nin neslinden gelenler İmam olarak anılmaktadır. Onlara görüşüne göre, Hz. Muhammed ve Hz. Ali arasındaki fark, Hz. Muhammed'in peygamberlik nuruna, Hz. Ali ise bu mesajın topluma aktarılmasında manevi önderlik rolünü üstlenmiştir. Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişilerdir ve dedelerimizde o soydan gelmişlerdir. On iki imamlar aynı soydan gelmiş ve aynı yolu sürdüren saygın kutsal zatlardır (K.K.8).

On iki imam aslında bir Alevilik yoludur (K.K.7). On iki imam ehlibeyttir. İslamiyet'in korunması ve yayılması için çaba gösteren tarihi kutsal kişileridir. Ehlibeyt peygamber soyundan gelip peygamberin yaşantısını kendilerine örnek alıp bu şekilde hayatlarını sürdüren zatlardır (K.K.12). Adıyaman'daki Aleviler, neredeyse her dualarında On İki İmam'ın adlarını anarak onlara yakarıшта bulunurlar. Ayrıca, çocuklarına da bu imamların isimlerini vermeyi tercih ederler. Adıyaman Alevileri ziyaret yerlerinde cem

törenlerinde aleviler tarafından yâd edilirler (K.K.2). Adıyaman'daki Alevi toplumu, On İki İmam inancına derin bir bağlılık göstermektedir. On İki İmam inancı, Alevilik inancının temel taşlarından birini oluşturur. Adıyaman'daki Aleviler başta olmak üzere, tüm Alevi topluluklarında On İki İmam'a büyük bir sevgi ve saygı beslenmektedir. Her ne kadar imamların isimlerini eksiksiz bilenlerin sayısı azalsa da onların manevi rehberlikleri, dualarda ve yaşam felsefelerinde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Alevilikte adalet, hak ve doğruluk yolu, On İki İmamların izinden gitmek olarak kabul edilir.

3.1.7.Ocak

Türkçede "ocak" kelimesi birçok farklı anlama sahiptir. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü 'ne göre, bu kelime ateş yakmak, pişirmek, ısıtmak veya ısınmak gibi amaçlarla kullanılan yer, ısıveren ve maddeleri pişiren ya da eriten araç veya gereç anlamlarına gelir. Ayrıca "ocak" kelimesi ev, aile, soy ve bazı hastalıkları iyileştirdiğine inanılan aile anlamında da kullanılır (Töret, 2019: 128). Mecazi olarak ise, ocak kelimesi "ısınma, pişirme için ateş yakılan yer" anlamının yanı sıra soy, boy, kök ve toplumsal düzen anlamlarını da taşır. İnsanlar, ateşi kontrol altında tutmak ve sönmesini engellemek amacıyla ilk ocakları oluşturmuşlardır (Uhri, 2003: 27). Zaman içinde ocak, evin temel bir unsuru haline gelmiş ve ocağın yanıyor olması hem evin hem de ailenin varlığını devam ettirdiği anlamına gelmiştir. Bu yüzden aile, adeta bir ocak gibi görülmüştür. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, aile ocağı ve aile birliği kutsal bir değer olarak kabul edilmiştir. Ocak, Türkler için önemli bir kavramdır ve ebeveynlerin sürekliliğini simgeler. Eski Türkler' deki atalar kültürüyle bağlantılı olarak, "aile ocağı" terminali, ocaktaki ateşin yanmasının, neslinin devamını temsil etmesiyle ulaşılabilir. Bu nedenle ocak, yalnızca bir mekân değil, aynı zamanda aile bağlarının ve geleneklerin yaşatıldığı bir kavramdır. Eski Türk inancında aile ocağı, ataların kutsal mirası olarak kabul edilir. Büyük ata ve büyük ana ruhlarının aile ocağında sürekli hazır bulunduğu inanılır; bu nedenle onlara saygı göstermek ve onların hatırına ocağı hiç söndürmemek gereklidir (Yörükân, 2005: 67).

Türkler arasında hem İslamiyet öncesi hem de sonrası dönemlerde ocakla ilgili çeşitli inanç ve uygulamalar gelişmiştir. Şamanlar, atalar tarafından yakıldığına inanılan ocakların ruhuna dualar eder ve gaman dualarında "ata-mızın yaktığı ocak" ifadesini kullanırlar (İnan, 1976: 40-41). "Ocak" kavramı sadece Alevilik inancına özgü bir terim değildir; aynı zamanda zengin bir mitolojik yapıya sahip olup, Türk kültüründe kutsal

sayılan önemli bir kavramdır. Ocak sistemi, ateş ve atalar kültü ile yakından ilişkilidir (İçli, 2013: 97).

Alevilikte ocak kavramı önemli bir yere sahiptir. Alevilikte "ocak" terimi, dede, seyyid, pir, mürşit ve rehber gibi unvanlara sahip kişilerin aileleri ve soylarını tanımlamak için kullanılır. Bu ailelere ayrıca "ocak zade" adı da verilmektedir (Küçük, 2017: 25). Alevilikte Ocak Sistemi, Aleviliğin özünü ve yapısını oluşturan temel bir unsurdur. Kültürel ve dini bilgilerin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynayan ocak ve dedelik kavramları, Mürşit, Pir ve Rehber hiyerarşisiyle Alevilikte en az değişime uğramış yapılar arasında yer alır. Farklı ocaklar, belirli bir görev ve konumda bulunarak, yüzyıllar boyunca manevi sorumluluklarını yerine getirmiştir; bazı ocaklar Mürşit, bazıları Rehber, bazıları ise Düşkün ocağı olarak görev yapmıştır. Günümüzde bu ocakların işlevlerini yerine getirmeleri daha zor olsa da Alevi inancı ve ritüellerine göre bu ocakların varlığı ve toplumsal rolleri hala korunmaya çalışılmaktadır. Dedelerin ocaklarına olan bağlılığı ve taliplerine olan yakınlığı onların var olmalarını sağlayacak tek güçtür. "Ocak" terimi, Alevilerde dini hizmetleri yürüten dedelerin aileleri ve bu aileler etrafında şekillenen yapıya ocak denir. Her dede belli bir ocağa bağlıdır ve her ocağın takipçileri, yani talipleri bulunur. Hem dedelerin hem de taliplerin soyu, "Evlat-ı Resul" ve Hz. Muhammed ile Hz. Ali'ye dayanır; ayrıca "pir" ya da eşanlamlı olarak kullanılan "mürşid" olmaları gerekir (Yaman, 2010: 541).

Ehl-i Beyt soyundan gelen ailelerin oluşturduğu çevresel inanç merkezi ve bu merkezin etrafında gelişen ekole "Ocak" denir; bu ocaklara bağlı olan kişiler ise "Ocak zade" olarak adlandırılır (Dedekargınoğlu, 2010: 198-199). Alevilikte dedeler, Ocak zade sayılır ve bir kişinin dede olabilmesi için dede soyundan gelmesi gerekmektedir (Uludağ, 1994: 76). Ocağa inanmak temek Aleviliğin gerekliliğini devamını sağlamak demektir. Aleviliğin devamı ocak kültürünün devamlılığına bağlıdır (K.K.1). Ocak zadelerin post sahibidirler (K.K.6). Alevi Ocağının temeline inecek olursa yine ehlibeyt kapısına varıyor ve bizi peygambere götürüyor. Günümüz anlamında ocak peygamberimizin ev şubesi şeklinde tanımlana bilir (K.K.12).

Dedelerin kurdukları ocaklar, genellikle toplumsal sorunları çözmeye yönelik, dini ritüelleri yerine getiren, Alevilik kültürünü taliplere aktaran ve onları Aleviliğin temel değerleri etrafında birleştiren merkezler olmuştur. Bu ocaklar, bazen Alevilik inancını yaşamının yolunu gösterirken, bazı bölgelerde şifa verme gibi bir rol üstlenmiş ve Alevi toplumunun bir arada yaşamasını, benzer bir yaşam biçimi benimsemelerini sağlamıştır.

Anadolu'da geniş bir çevrede tanınan ve etkisi birçok kesime ulaşan Alevi ocakları arasında Şüccüddin Baba, Hıdır Abdal, Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan), Hacım Sultan, Garib Mûsâ, Battal Gazi, Otman Baba, Ebü'l-Vefâ, Sarı Saltuk, Akyazılı Sultan, Demir Baba, Sarı İsmâil, Abdal Mûsâ, Karadonlu Can Baba, Hubyar Sultan, Kara Pîrbad, Dede Garkın, Boz Geyikli, Kureyşanlı, Kalender Velî, Kaygusuz Sultan, Ağuiçen, Üryan Hızır, Derviş Cemal, Pîr Sultan, Kul Himmet, Koca Haydar, Baba Mansur ve Şadıllı gibi isimler sayılabilir (Şahin, 2007: 316).

Adıyaman'da Ocaklar hala etkinliğini koruyor (K.K.13), (K.K.11), (K.K.8), (K.K.6). Adıyaman bölgesinde başlıca 6 Ocak mevcuttur. Bunlar, Ağu İçen Ocağı (Karadonlu Can Baba), Üryan Hızır, Kureyşan, (K.K.2), (K.K.3), (K.K.5), (K.K.7) (K.K.14), (K.K.18), (K.K.19), Derviş Gevr, Seyyid Derviş Cemal ve Şah Memi Hacıyan Ocağı'dır.

Adıyaman merkezli Kureyşan ocağının Tunceli'de bağluları ve görev yapan dedeleri bulunmaktadır. Seyyid Derviş Cemal ocağı ise, Adıyaman'da müntesipleri olan ve Hacı Bektaş ocağına bağlı bir yapıdır. Ayrıca, Tunceli, Bingöl ve Muş'un Varto ilçesinde talipleri bulunan Derviş Gevr ocağının merkezi de Adıyaman olarak kabul edilmektedir (Rençber, 2013: 159-170). Aleviliğin günümüze kadar ulaşmasında Ocak sisteminin büyük bir önemi olmuştur. Alevilikteki Ocak kavramının ne zaman ortaya çıktığı konusunda ise çeşitli görüşler bulunmaktadır. Zamanla kentleşmenin etkisiyle bazı ocaklar işlevini yitirmiştir; bu ocakların yerine ise cem evleri gibi yapılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ocak zade dedeler de cem evlerinde görev yapmaya başlamıştır. Üçer'e göre, günümüzde daha çok Alevilik adıyla bilinen bu gelenek, temelde ocak sistemine dayanmaktadır (Üçer, 2019: 353).

Alevilikte "ocak" terimi, Alevi inançlarının ve kültürünün önemli bir parçası olarak, bir topluluğun manevi merkezi ve yönetim birimini tanımlar. Ancak Alevilikte bu terim, bir topluluğun, bir aile bireyinin ya da bir inanç grubunun manevi birliğini simgeler. Ocak sistemi, Alevi toplumunun dini ve sosyal yapısını açıklayan önemli bir kavramdır. Temelde, her Alevi ailesi bir "ocak" olarak kabul edilir ve her ocağın başında bir "pir" veya "dede" bulunur. Pir, aynı zamanda ocağın manevi lideridir ve topluluğun dini ritüellerini yönetir. Ocaklar, farklı derecelere sahip olabilir ve bu dereceler hem inançsal hem de toplumsal hiyerarşiyi belirler. Ocak sistemi, Alevi inancının bazı yönlerinden dolayı büyük bir öneme sahiptir. Ocaklar, Alevi bireylerinin dini eğitim aldığı, inançlarını pekiştirdiği ve manevi rehberlik aldığı mekânlardır. Ocağın lideri olan pir veya dede,

topluluğun dini yaşamını yönlendirir. Alevi halkının bir arada yaşadığı köylerde, her aile veya grup kendi ocaklarına bağlıdır ve bu ocaklar, toplumsal dayanışmayı sağlar.

Ocaklar, Alevi inancındaki dini törenlerin gerçekleştirildiği yerlerdir. Bu törenler, cem evlerinde toplu ibadet olarak yapılabileceği gibi, bireysel olarak ocağın liderinin evinde de düzenlenebilir. Ayrıca, ocaklar Alevi kimliğinin ve kültürünün kuşaklar boyu aktarılmasında önemli bir rol oynar. Bir aile, bir ocak mensubu olarak kabul edilir ve bu bağ, dini ve kültürel mirası sürdürmeyi sağlar. Ocak, bir topluluğun geleneksel değerlerini yaşatan ve bireyler arasındaki sosyal dayanışmayı güçlendiren temel bir kurumdur. Yüzyıllardır varlığını sürdüren ocaklar ve ocak sistemi kavramları, Türk kültürünün farklı biçimlerde günümüze aktarılmış bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Alevi, Kızılbaş ve Bektaşi Ocakları açısından bakıldığında ise, bu sistemin Türk kültüründeki çeşitli inançlar ve ritüelleri harmanlayarak, İslam inançlarıyla birlikte on iki imam sevgisini de bünyesine katmış bir yapıyı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Maalesef günümüz şehir ortamında bugün ocak kavramının işlevliği kalmamıştır (K.K.2), (K.K.4) (K.K.15). Günümüz şehir ortamında maalesef ocak kültürü çok etkin bir durumda değildir. Böyle devam ederse zaman içerisinde üzülmeye belirmem gerekirse yok olmaya doğru gidiyor (K.K.1). Adıyaman'da ocak kavramı maalesef etkinliği ciddi anlamda kaybetmiştir ve özellikle yeni nesil üzerine geçerliliğini yitirmeye doğru gidiyor (K.K.12).

Alevilikte "ocak", Alevi toplumunun dini, kültürel ve sosyal yapısında önemli bir yer tutan, genellikle bir aile veya soy birliği etrafında şekillenen, aynı zamanda inanç, ibadet ve toplumsal aidiyetin merkezini oluşturan bir kavramdır. Ocaklar, Alevi topluluğunun temel sosyal birimleridir ve Aleviliğin tarihsel ve kültürel mirasının korunmasında önemli rol oynar. Alevilikte ocak, bir nevi "dini soy" anlamına gelir. Her ocak, belirli bir dedelik geleneği ve dini öğretisiyle özdeşleşmiştir. Ocaklar, Aleviliğin ritüellerinin, öğretilerinin ve değerlerinin yaşatıldığı topluluklar olup, dedeler tarafından yönetilir. Alevi inancında, her ocak bir öğretinin, bir bilgeliğin birikiminin ve bir manevi mirasın taşıyıcısıdır.

Ocaklar, Alevi cemiyetinin ahlaki ve dini eğitimini sürdüren, inançlarını yaymaya devam eden kutsal ocaklardır. Alevi toplumundaki bireyler, genellikle doğdukları ve mensup oldukları ocaklara bağlıdırlar. Bu bağ, toplumsal kimlik, aidiyet ve topluluk bilincini güçlendirir. Ocaklar, Alevi toplumu için bir aile, soy, aidat duygusu oluşturur. Ocaklar, aynı zamanda bir arada yaşama kültürünü de pekiştirir. Her ocak, dini, kültürel,

sosyal etkinliklerin yapıldığı ve bireylerin manevi ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer olarak işlev görür. Ocakların başında, ocağın dedesi ya da Bektaşilikte "baba" olarak bilinen bir lider bulunur. Dede, ocağın dini ve kültürel sorumluluklarını üstlenir, aynı zamanda ritüelleri yönetir ve öğretileri topluluğa aktarır. Dedelik, genellikle soy yoluyla geçer, ancak kişinin bilgi ve olgunluğu da önemli bir faktördür. Dedeler, ocağın inançları doğrultusunda topluluğu yönlendirir, dini ritüelleri gerçekleştirir ve Aleviliğin öğretisini yaşatırlar. Ocaklar, Aleviliğin geleneksel biçimde korunmasında ve yaşatılmasında merkezi bir rol üstlenir. Her ocak, kendine özgü deyişler, hikmetler, ritüeller ve öğretilerle kültürel bir miras taşır. Bu miras, genellikle sözlü gelenekle aktararak nesilden nesile geçer. Ocaklar, tarihsel olarak Aleviliğin zorluklarla karşılaştığı dönemlerde, Alevi inançlarının ve geleneklerinin korunmasına ve yaşatılmasına katkı sağlamıştır.

Alevi ocaklarının bulundukları yerlerde genellikle bir "cem evi" bulunur. Cem evleri, Alevi inancının icra edildiği, cemlerin yapıldığı ve topluluğun bir araya geldiği mekânlardır. Cem evleri, ocakların merkezlerinden biri olup, topluluğun manevi ve kültürel ihtiyaçlarının karşılandığı yerlerdir. Ocaklar, sadece dini birimlerden ibaret değildir; aynı zamanda sosyal ve kültürel bağların örüldüğü, dayanışma ve yardımlaşmanın ön planda olduğu topluluklardır. Aleviler, ocaklar aracılığıyla aile bağlarını güçlendirir, birlikte hareket eder ve kolektif bir aidiyet duygusu geliştirir.

Bu bağlamda, Alevilikte "ocak", Hem dini bir odak noktası hem de toplumsal bir organizasyon olarak büyük bir değere sahiptir. Alevi inancının korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında ocakların rolü büyüktür. Her ocak hem inanç öğretisinin hem de Aleviliğin kültürel bir mirasının taşınmasında önemli bir görev üstlenir. Alevilikte “ocak” kavramı sadece dini bir yapı değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal dayanışmanın temelidir. Alevi toplulukları arasında inanç, ibadet ve toplumsal bağları güçlendiren ocaklar, geçmişten günümüze Aleviliğin yaşatılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Günümüzde bazı bölgelerde etkisi azalmış olsa da Adıyaman’da ocaklar hâlâ Alevi kimliğinin ve öğretisinin en önemli taşıyıcıları arasında yer almaktadır.

3.1.8.Dedelik

Dede kelimesi, Oğuzca kökenli olup, edebi Türkçede “baba, dede, ihtiyar, amca, dayı” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ancak burada daha çok bu kelimenin toplumsal ve dini yönlerine odaklanacağız. “Dede” terimi, Türkistan’da yaşayan Türk topluluklarında, halka rehberlik eden deneyimli ve bilgili kişiler için kullanılan “ata” ve “baba”

kelimeleriyle benzer bir anlama sahiptir ancak daha sonraki dönemlerde yaygınlaşmıştır. Hoca Ahmet Yesevi döneminden itibaren, Arslan Baba, Hâkim Ata, Mansur Ata, Çoban Ata, Baba Maçın, Baba Tahir, Baba Merendi ve Barak Baba gibi tanınan isimlerin varlığı, bu unvanların ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. “Dede” ünvanı da tıpkı “ata” ve “baba” ünvanları gibi saygı ifadesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Anadolu’da “ata” sözcüğünün ünvan olarak az kullanıldığını, ancak “baba” ünvanının ve “ahi, şeyh, dede”, gibi ünvanların daha çok kullanıldığını görüyoruz. Sonuç olarak, “dede” sözcüğü Anadolu’da “ata” ve “baba” sözcükleri gibi millî efsane kahramanları ve din büyükleri için kullanılır hale gelmiştir.⁶

Dedelik, Anadolu’da belirli tarikatlarda belli bir seviyeye ulaşan dervişlere verilen bir unvandır (Uludağ, 1994: 76). Tarih boyunca Türkler arasında topluma rehberlik eden deneyimli ve bilge kimseler için “ata” ve “baba” gibi unvanlar kullanılmıştır. Bu unvanların ilk kez Yesevi dervişlerine yönelik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zamanla, “dede” unvanı da benzer şekilde saygı ifadesi olarak kabul görmüştür. Örneğin, Korkut Ata’ya “Dede Korkut” denmiş ve “dede” kelimesinin Farsça çoğul biçimi olan “dedegân” ifadesi de kullanılmıştır. Dede unvanı en yaygın olarak Mevlevîlik ve Bektaşilik gibi tarikatlarda yer alır. Ayrıca, dervişlik derecesindeki bir kişiye de "dede" adı verilir. Bektaşilikte ise, dede ve dede baba unvanları önemli bir yer tutar. Alevi ve Kızılbaş toplulukları, bağlı oldukları din adamlarına “dede” adını verirler. Dedeler, Alevi ve Kızılbaşların dini yaşamında önemli bir yere sahiptir. Anadolu’daki Sünnî toplumlarda da dede inancı büyük bir öneme sahiptir. Ermiş kabul edilen dedelerin vefatından sonra bile insanlara yardım etmeye devam edeceklerine inanılır. Bu nedenle, yatır adı verilen mezarları ziyaret edilir; burada mumlar yakılır, bez parçaları bağlanır, dualar edilir ve dilekler sunulur. Ayrıca, mezarlarını tahrip eden veya bu alanlarda saygısızlık yapanların cezalandırıldığına inanılır (Uludağ, 1994: 76).

Dedelik, genellikle yaşça büyük ve saygın bir kişinin sahip olduğu, toplumda saygı gören bir pozisyonudur. Bu kişilere "dede" denir ve toplumsal hiyerarşide önemli bir yerleri vardır. Dedelik kavramı, çoğunlukla liderlik, rehberlik ve bilgelik gibi erdemlerle ilişkilendirilir. İslam’ın mistik bir yorumu olan Alevilikte ise Dedelik Kurumu, kendine özgü inançlar ve ritüellerle derin bir anlam taşır ve özel bir yere sahiptir. Bektaşilikte Dedebabalar olarak da bilinen Dedeler, Alevi topluluklarında manevi liderler ve rehberler

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.medineweb.net>. (Erişim Tarihi: 28.11.2024)

olarak önemli bir rol oynarlar. Alevi toplumu içinde dini ve sosyal yaşamda en önemli kişi olarak kabul edilen dede, toplumsal düzeni sağlar, emir ve yasakları belirler ve dini törenleri yönetir (Dalyan, 2022: 15). Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlarda şeyhler için kullanılan bir unvan olan dede, Alevilikte ise genellikle yerel bir ocağın lideridir. Cem ve Sörgü ayinleri gibi ritüelleri idare eder. Ayrıca, Alevilikte dede, Bektaşî inancında ise en büyük pir olarak kabul edilmektedir (Gündüz, 1998: 92).

Aleviler, bazen “dede” kelimesiyle aynı anlamda olmak üzere “pîr”, “pîro”, “mürşit”, “serçem” ve “seyyid” gibi terimleri de dede yerine kullanmaktadırlar. Ancak “dede” sözcüğü (Bilgin, Aydın, 2019: 453-481) en çok tercih edilen şekilde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Alevilikteki hiyerarşi incelendiğinde, dedeler en yüksek konumda bulunan kişiler olarak öne çıkar. Onlar, Alevi toplumu için dini liderler ya da manevi yol göstericilerdir. Her dede, belli bir ocağa bağlıdır ve ocaklara mensup dedelerin peygamber soyundan geldiğine inanılır. Evlad-ı Resul kabul edilen bu dedelere “Seyyid” denir. Alevi geleneğinde dedelik kurumu, meşruiyetini Ehl-i Beyt’e dayandırır (Güleş, 2018: 10).

Alevilikte, dini görevleri yerine getiren ve bu nedenle liderlik rolünü üstlenen dede büyük bir öneme sahiptir. Alevi-Bektaşî inancında ise dedelik ve dede babalık kurumlarının sorumlulukları bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dedelik kavramıyla eskiden köylerde mevcut olan dedeliğe yani Kızılbaş-Alevilerdeki yapıya, Dede-babalık kavramıyla da Bektaşilikteki yapıya atıfta bulunmaktayız (Dönmez, 2003: 139-140).

Alevilik-Bektaşilikte dede, mürşitlik mertebesine ulaşmış olan ve Babagan Kolu’nda aba, Çelebiyan Kolu’nda ise çelebi olarak adlandırılan kişidir. Cem törenindeki on iki hizmet sıralamasında birinci sırada yer alır ve Cem’i yönetme görevini üstlenen dini ve ruhani liderdir (Korkmaz, 1994: 89-90). Kutsal kabul edilen dedeler, dini liderliklerinin ötesinde, toplumsal hayatta da önemli görevler üstlenmişlerdir. Alevi-Bektaşî geleneklerine göre taliplerini yetiştirir, onlara rehberlik eder ve doğru yolda olmalarını sağlarlar. Dedelerin en önemli özelliği, seyit olmalarıdır. Dedelik, derece sıralamasında halifelikten sonra gelen ve dedelerce temsil edilen aşama (Korkmaz, 1994: 90).

Aleviler, seçilenler arasında önde gelen ve Seyyit olarak bilinen kişiler arasından rehber ve mürşitlerini seçerler. Bu kişiler, eline, diline, beline sahip olma erdemine sahip, bilgili, ahlaklı ve dünyaya karşı tok gözlü kimselerden oluşur. Türkiye’de rehber ve mürşitlere genellikle "dede" denir. Alevi köylerinde direnişin ilkelerini üstlenen kişiler dedelerdir ve sosyal yapı içinde en üstte yer alırlar. Dedelerin topluluğun üzerindeki etkisi

ve yaptırım gücü oldukça büyüktür. Alevi dedeleri, belirli ocaklara bağlıdır ve bu nedenle "Ocak zade" olarak da adlandırılırlar. Dedeler, bağlı oldukları talipleri zaman zaman ziyaret ederek Cem törenlerini düzenler, bilgilerini bilgilendirir ve mevcut sorunları çözerek barışı sağlarlar. Bu konumları ile Ocak zade olmak rehber olmak için yeterlidir.

Alevi toplumunda dede hem dini hem de sosyal açıdan önemli bir figür olarak öne çıkar. Resmi bir dini otorite olarak görülmesi de toplumdaki işlevleriyle önemli bir liderlik örneği teşkil eder. Alevi kültüründe dede, sadece dini bir lider değil; aynı zamanda yaşanan anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapma yetkisine sahip çok yönlü bir kişidir. Genellikle kutsal bir soydan, özellikle Alevi soyundan gelen erkekler arasından seçilen dede, toplumsal yapıda hem öğretmen hem de arabulucu rolü üstlenir. Dedenin en temel görevi, Alevi ibadetlerinin en önemli biçimi olan cem törenlerini yönetmektir. Bunun yanı sıra, dede arabuluculuk yapar, anlaşmazlıkları çözer ve gerektiğinde toplumsal düzeni sağlamak için yaptırım uygulama ve kuralları ihlal edenleri topluluktan uzaklaştırma yetkisine sahiptir (Özbolet, 2015: 12-20).

Adıyaman bölgesindeki Alevi topluluklarında "Dede" inanç, ibadet ve manevi özgürlük alanında liderlik eden, birbirini yönlendiren önemli bir figürdür. Diğer Alevi topluluklarında olduğu gibi, bu kutsal görev dedelere atfedilir. Peygamber Efendimizin soyundan geldiklerine inanılan dedeler, mürşit olarak taliplere rehberlik eder, onların eğitimiyle ilgilenir ve irşat görevini yerine getirir. Dede, tarikatın yaşlı ve yol göstericisi bir Otorite olarak bölüm için manevi bir rehberdir.

Ali Büyükaşahin Dede, inanç yolunda rehberlik eden önemli bir kişidir ve dede, pir ya da mürşit gibi unvanlarla tanınır. Seyyitler olarak adlandırılan bu kişiler, Ehl-i Beyt'in soyundan gelirler. Hz. Hüseyin'in neslinden olanlar Seyyit, Hz. Hasan'ın soyundan olanlar ise şerif olarak bilinir. Bu kişilerin soylarını kanıtlayan resmî belgeleri mevcuttur (Rençber, 2010: 397). Ayrıca, Ali Büyükaşahin Dede'nin dedelik kurumundaki yeri oldukça büyüktür; çünkü dede, Alevi toplumunda hem dini lider hem sorun çözücü, barış sağlayıcı, hâkim, savcı ve eğitimci gibi çok yönlü görevler üstlenmektedir (Rençber, 2010: 404). Alevi dedelileri Alevilere her zaman rehber önder ve yol gösteren liderlerdir. Dedeler aleviler için önderlerdir (K.K.1). Alevi dedeleri bizim inanç önderlerimizdir (K.K.4). Toplumda sayı ve hürmet edilen kişilerdir (K.K.10). Adıyaman dedeleri gerekli bilgi ve donanıma sahip olmadıkları için toplumsal olarak ve dini anlamda zayıf kalmaktadırlar (K.K.2). Dedelik eskiden toplumsal etkinliği varken şu an dedelerin alevi toplumu üzerinde çok bir etkinliği kalmamıştır (K.K.3). Şu an Adıyaman merkezde yaşayan bir alevi olarak

dedeliğin toplumsal ve dini rolü çok üzümlerek belirteyim ki etkinliğı azalmıştır (K.K.4). Bunun başka bir nedeni de Adıyaman’da maalesef dede sayısı az olduğı için toplumsal ve dini etkinliğı çok az olduğunu düşünüyorum (K.K.8).

Dedelik kavramı sosyolojik olarak kanat önderi ve akıl insan statüsünde olması gerekirken bu diyebiliriz ki bazı spesifik durumlar dışında pek bir misyonu kalmamıştır (K. K12). Alevilikte "dede", Alevi toplumu için dini ve kültürel açıdan büyük bir öneme sahip olan, bilge, rehber ve öğretmen figürüdür (inanç önderi). Dede, Aleviliğın ritüellerini yönetir, topluluğa dini bilgi ve öğretileri aktarır, ahlaki değerleri öğretir ve topluluk içinde birliğin sağlanmasına yardımcı olur.

Dede, Alevi inançlarının ve ritüellerinin doğru bir şekilde yaşanması için rehberlik eder. Alevi toplumu, dedenin sözlerine ve öğretilerine büyük saygı gösterir. Dede, Allah’a inancı, Muhammed ve Ali’nin öğretilerini, aşk, sevgi ve hoşgörü gibi değerleri topluluğa aktarır. Alevi toplumu, özellikle cem evlerinde gerçekleştirilen ibadetlerde dedelerin rehberliğine ihtiyaç duyar. Dede, "Cem" adı verilen toplu ibadetlerde ritüelleri yönetir, dua okur ve cemaatin dini vecibelerini yerine getirmesine öncülük eder. Alevi dedeleri, sadece dini bir figür değil, ayrıca toplumsal düzende de çok önemli bir değere sahiptir. Dede, insan hakları, eşitlik, adalet, hoşgörü ve barış gibi evrensel değerlere dayalı öğretileri benimser ve bunları topluma aktarır.

Dede, Aleviliğın özünü oluşturan öğretileri, halk arasında anlatılan menkıbeler, şiirler ve deyişlerle topluluğa öğretir. Bu öğretiler, Aleviliğın temel inançları, insanın içsel yolculuğı ve aşk anlayışı gibi konularda derin bir bilgi birikimini içerir. Alevi dedesi, bireylerin kişisel ve toplumsal problemleri ile ilgili manevi rehberlik de sağlar. Alevi toplumu, zorluklarla karşılaştığında, dedelere danışır ve onların öğütlerini alır. Alevi dedeleri, genellikle toplumdan saygı görür, ancak dedelik, bir miras ya da soy yoluyla aktarılan bir meslek değildir. Bu unvan, kişinin bilgeliğı, manevi olgunluğu ve toplum tarafından kabul edilen dini liderlik vasıfları ile kazanılır. Dedeler toplumsal barışa, huzura ve toplumsal diyaloga katkı sağlamaktadır (K.K. 18).

Sonuç olarak, Alevilikte dede, sadece dini bir önder değil, aynı zamanda toplumsal barışı sağlamak, ahlaki değerleri öğretmek ve bireylerin manevi yolculuklarında rehberlik etmekle yükümlü bir figürdür (inanç önderi). Dede, Alevi inançlarını ve yaşam biçimini, özellikle genç nesillere aktarmak için önemli bir rol oynar. Özetle, Alevilikte “dede” kavramı, yalnızca dini bir lider değil; aynı zamanda ahlaki rehber, toplumsal barışın sağlanmasında arabulucu ve manevi yol gösterici olarak önemli bir yere sahiptir. Dedeler,

inanç, ibadet ve toplumsal uyumu koruyan temel figürlerdir. Ancak günümüzde, bazı bölgelerde dedelik kurumunun etkisi azalmış olsa da Adıyaman'da hâlâ saygı görmekte, kanaat önderi olmakta ve toplumda önemli bir rol üstlenmektedir.

3.1.9.Cem

Sözlükte cem kelimesi; toplamak, bir araya getirmek, dikkati ve iradeyi tek bir noktada toplamak, birleşmek, bir arada bulunmak gibi anlamlara sahiptir ve Alevilerin en temel ibadeti olarak kabul edilir (Akalin, 2010). Cem, topluluk, toplantı ve cemiyet anlamlarını taşır; cem ayini ise bir araya gelme, toplantı veya tören anlamındadır (Fığlalı, 1996: 326). ‘Cem’ sözcüğü “bir araya gelmek” anlamına gelirken, ‘ayin’ ise “kanun, töre, adet” demektir. Bu nedenle ‘ayn-i cem’, cem töresi, toplantı geleneği ya da bir araya gelme şekli anlamına gelir (Eröz, 1990: 99). Genel olarak cem, toplu olarak yapılan kutlamalar için kullanılan bir terimdir (Pala, 1994: 104-105). Cem kelimesinin kökeni konusunda genel kabul, Arapçadan geldiği yönündedir; Arapçada cem “toplamak” ya da “topluluk” anlamına gelir. İran dilinde ise ‘ayn-i cem’ ifadesi, Cem’i anma ve ona yönelik eğlenceli, müzikli, sohbetli toplantılar düzenleme anlamına gelmektedir. Ancak cemin toplumsal kökeniyle ilgili kesin bir görüş birliği yoktur (Korkmaz, 2008: 205-207).

Cem, tasavvufta bir manevi durumdur ve genellikle ayrılık ya da farklılık kavramlarıyla birlikte ele alınır. Ruh, ilahi güzelliği derinlemesine seyrettiğinde, ilahi nurun üstünlüğü karşısında nesneleri birbirinden ayıran aklın ışığı sönmeye başlar. Böylece hak ortaya çıkar, batıl ise yok olur ve kadim (Allah) ile yeni olan (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar; işte bu duruma cem denir (Yılmaz, 1993: 278). Cemin; yaratılmışları görmeyerek hakkı görmek, kısaca birlik” anlamına geldiğini belirtir (Gölpınarlı, 1977: 147-159). Cem ibadeti, Alevi dini hayatı için o kadar önemlidir ki, Alevilerin dini zihniyetini oluşturan bütün simge ve semboller burada ifadesini bulmaktadır (Üçer, 2005: 167). Cem ayini, Alevi inancının somutlaştığı önemli bir dini ritüeldir (Yılmaz, 2011: 197). Ayini Cem, Alevi inancının en temel ibadetlerinden biridir (Üçer, 2005: 166). Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde cem töreni, kadın ve erkeklerin birlikte katıldığı, dini müzik eşliğinde yapılan sohbet ve ibadet etkinliği olarak gerçekleşir. Cem kelimesi, Alevi-Bektaşî kültüründe başlıca ibadet törenlerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Yavuz, 2014: 28).

Göçebe ya da yerleşik olan Türkmen boylarının özellikle kış aylarında, çok zaman cuma akşamları yaptıkları toplantılara ve Bektaşîlerin toplantılarına bu isim verilir (Yılmaz, 2024: 97). Alevilerin esas törenleri Ayin-i cem 'dir (Melikoff, 2011: 23). Tarihi

kaynaklara incelediğimizde cem ayininin belirli bir sisteme kavuşması ve icra edilmesi Şah İsmail dönemine kadar götürmek mümkündür. Cem ayini, birçok farklı özelliği bünyesinde barındırır ve Kırklar Meclisi'nin kutsallığına atfen meşruiyet kazanır. Bu ayin yalnızca dini duyguların tatmini için değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin düzenlenmesi gibi pek çok işlevi yerine getirir (Yılmaz, 2011: 199-200).

Cemlerde, toplumun sosyal yaşamına dair çeşitli sorunların çözülmesinin yanı sıra, küskünlerin barıştırılması, alacak-verecek meselelerinin halli gibi önemli konular da gündeme gelir. Bunun yanı sıra, tarikatta yer alan hizmetler, Dede tarafından ahlaki değerlerle ilişkilendirilerek açıklanır. Bu durum, Alevilikte ahlak anlayışının oluşmasında cemlerin ne denli önemli bir rol oynadığını gösterir. Geleneksel Alevilikte, sosyal yaşamın yanı sıra ahlaki değerlerin de tarikat yapıları içinde biçimlendiği açıkça görülmektedir (Üçer, 2005: 167).

Aleviler, geleneksel itibariyle camiye gitmezler çünkü ibadetlerini camide değil, cem evlerinde gerçekleştirirler. Alevi inancına göre, camide kılınan namaz tarzı yer almaz. Bunun yerine, Aleviler kendi inançlarına özgü olan niyaz, dua ve ibadetlerini cem evlerinde yerine getirirler. Cem törenlerinde gerçekleştirilen ibadetler, Kur'an-ı Kerim'in yorumlanmasıdır. İbadetin belirli bir biçimi yoktur; esas olan Allah'ı anmak ve zikretmektir. Çünkü Allah için yapılan her türlü ibadet, Allah'ın dini kapsamında kabul edilir (Rençber, 2010: 400-401).

Toplu dua ve ibadetler, genellikle cem evlerinde ve diğer toplu ibadet alanlarında gerçekleştirilir. Bu yerlerde bir araya gelen Aleviler, birlikte dua eder ve ibadetlerini topluca yerine getirirler. Aleviler yaptıkları ibadetlerde mersiyeler, tevhitler ve gülbanklar okurlar. Gülbanklar, düvazların ve tevhitlerin okunmasının ardından hemen devamında okunur. Mersiyeler ise şehitler piri şahı olan Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in şehitleri anısına okunan deyişlerdir. Tevhit: Allah'ın birliğini ve yüceliğini anlatan deyişlerdir.

Rençber'in Adıyaman'da Ali Büyükaşahın Dede ile gerçekleştirdiği söyleşiye göre, cem topluluk ve cem evinde bir araya gelme anlamına gelir. Alevilikte cem, kırklar cemini temsil eder. Bu kırklar ceminde mürşit olarak Hz. Muhammed (s.a.v.), rehber (pir) olarak ise Hz. Ali kabul edilir. Cem, 17 kadın ve 23 erkekten oluşur ve burada 12 hizmet görev yapar. Cemde küskün, dargın ya da kul hakkı yiyen kişiler bulunamaz çünkü cem barışın mekânıdır. Aleviler, ayini cem ibadetini uygun şartlarda gerçekleştirir ve bu ibadet dedenin yönetiminde yapılır (Rençber, 2010: 402).

Adıyaman bölgesinde zaman zaman Birlik Cemleri, Görgü Cemleri, Bayram Cemleri, Musahiplik Cemleri, İkrar Verme Cemleri, Yöresel Cemler, Abdal Musa Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Kerbela Cemleri, Dardan İndirme Cemleri, Aşure Cemleri, Baş Okutma Cemleri, Nevruz Cemleri, Hızır İlyas Cemleri ve benzeri birçok farklı cem töreni gerçekleştirilmektedir.

Geçmişte, cem ibadetleri köylerdeki büyük evlerin odalarında yapıldı. 1960'lardan sonra, köyden şehre göç artınca, şehirlerdeki kalabalığın ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni cem evleri inşa edilmeye başlanmıştır. Cem evleri, Alevilikte büyük bir öneme sahiptir çünkü buralar, ibadetlerin gerçekleştirildiği yerlerdir. Cem evlerinde, sadece ibadetler yapılmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bağların güçlenmesi için küskünler barıştırılır ve çeşitli sorunlara çözüm aranır. Alevi toplumu için cem evleri, sosyal, dini ve ekonomik problemleri çözmeye yönelik önemli bir merkezdir.

Cem sadece bir ibadet yeri olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel bir merkez haline gelmiştir. Cem, edep ve erkânın öğrenildiği, birlik ve beraberliğin sağlandığı, kardeşlik duygularının pekiştiği bir ibadettir. Dargınların barıştığı, helalliklerin alındığı ve sorunların çözüldüğü bir alan olarak cem, toplumsal ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur. Ayrıca, cem dini işlevinin yanı sıra sanatsal yönü de oldukça dikkat çekicidir. Türk kültürünün önemli bir unsuru olan bağlama(saz), törenlerde yer almakta ve semahlar icra edilerek kültürel mirasın yaşatılmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda, cem, toplumsal, hukuki ve sanatsal işlevleriyle zengin bir içeriğiyle yapılmaktadır.

Cem, sadece dini bir ibadet veya toplumsal bir ritüel değil, aynı zamanda bir kendine özgü bir ritüelin ifadesidir. Cem, genellikle 'edep, erkân' gibi terimlerle tanımlanır; bu, onun sadece manevi bir birlikteliği değil, aynı zamanda toplumsal düzeni, ahlaki değerleri ve hukuki ilişkileri de simgeliyor olduğunu gösterir. Cem, 'birlik ve dirlik' sağlayan, insanlar arasında barışın ve uzlaşmanın gerçekleştiği bir alan olarak öne çıkar. Aynı zamanda, burada dargınların barıştığı, borçların ödendiği ve helalliklerin alındığı bir ortam da yaratılır. Bu şekilde cem, yalnızca bir ibadet alanı değil, aynı zamanda bir tür sosyal adaletin ve insani değerlerin işlemeye devam ettiği bir meydan yeridir. Cem'in sanatsal yönü de oldukça belirgindir. Bağlamanın (sazın) çalınması, semahların dökülmesi gibi öğeler, Cem'in dini yönünün yanı sıra Türk kültüründe önemli bir yer tutan sanatsal ifadeyi de içerdiğini gösterir. Bu bağlamda cem, bir yandan tevhidin yapıldığı bir ibadet alanı olarak varlık gösterirken, diğer yandan Türk müzik sanatının bir parçası olarak da kültürel bir işlev üstlenir. Yani, cem, sadece bir dini topluluk buluşması değil, aynı

zamanda sanatın ve kültürün yaşatıldığı, toplumsal değerlerin pekiştirildiği bir alan olma özelliği taşır.

Anadolu yapılan cemler ile Adıyaman yapılan cem törenlerinde bazı farklı uygulamalar var örneğin Maraş'ta Nurhak semahı var Lâdik'te semah türü var. Adamanda Kürtçe deyişler nefesler ve dualar var Anadolu'nun batısında böyle Kürt dilinde söylenen deyişler vs. yok (K.K.12).

Adıyaman Aleviliğinde "cem," inançlarının en temel ibadet ve toplumsal etkinliklerinden biridir. Cem, Alevi toplumu için sadece ibadet veya dini bir ritüel değil, aynı zamanda toplumsal bütünlük, toplumsal bir bağ oluşturma, dayanışma ve birlikte olma anlamına gelir. Alevi cemlerinde, inançlarını yaşayan bireyler bir araya gelir ve özel bir dua, niyaz ve ibadetle Allah'a yakınlaşmayı hedeflerler. Ayrıca, cemlerde toplumdaki sosyal meseleler de konuşulabilir ve çözüm arayışları yapılır, örneğin küskünlerin barıştırılması, adaletin sağlanması gibi toplumsal sorunlar çözüm merkezidir. Adıyaman Aleviliğinde cem, bireysel ibadetlerin ötesinde, toplumsal bir anlam taşır. Hem dini bir ibadet hem de toplumun bir arada yaşaması için gereken dayanışmanın bir sembolüdür. Bu yüzden cem, Aleviliğin hem dini hem de sosyal yapısının merkezinde yer alır. Cem, bölgesel farklılıklarla Adıyaman'da Kürtçe deyişler gibi özgünleşerek, Alevi toplumunun dini ve sosyal yapısında çok önemli bir ritüeldir.

4.ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Alevilik, İslam'ın farklı bir yorumu olarak tarihsel süreç içerisinde çeşitli sosyo-politik ve kültürel etkenlerle şekillenmiş bir inanç sistemidir. Temelini Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi üzerine kuran Alevilik, Şiilik içerisinde doğmasına rağmen zamanla ondan ayrıışan özgün bir yapı kazanmıştır. Şiilik, İmam Cafer es-Sadık'ın öğretilerine ve On İki İmam doktrinine sıkı bir biçimde bağlı kalırken; Alevilik, tasavvufi düşüncelere ve özellikle Bektaşî tarikatının etkilerine daha açık bir karakter taşır. Cem ayinleri, semah icrası, deyişler ve saz eşliğinde gerçekleştirilen ibadetler Alevi inanç pratiğinde merkezi bir yer tutar. Orta Çağ'da Anadolu'ya gelen Türkmen topluluklarının katkısıyla Alevilik, bu coğrafyada hem dini hem de kültürel bir kimlik biçimi olarak güçlenmiştir. Osmanlı döneminde ise Aleviler, zaman zaman siyasal ve mezhepsel baskılara maruz kalmalarına rağmen kendi ritüel sistemlerini koruyarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte benimsenen laiklik ilkesi, Aleviliğin kamusal alanda daha görünür ve kabul edilebilir bir kimlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. (Aydoğdu ve Tekin, 2024: 82-96)

Hz. Muhammed'in vefatının ardından, İslam toplumu içinde hem siyasi iktidar mücadelesi hem de inançsal yorum farklılıkları nedeniyle çeşitli mezhepler ve inanç grupları ortaya çıkmıştır. Bu ayrışmalar, tarihsel süreçte yaşanan önemli olaylar ve fikirsel tartışmalarla daha da derinleşmiştir. Bu bağlamda, Hz. Ali'ye bağlılık temelinde şekillenen farklı anlayışlara sahip gruplar zamanla mezhepsel bir kimlik kazanmıştır. Bu gruplardan biri olan ve günümüze dek varlığını sürdüren Alevilik, tarih boyunca farklı isimlerle anılmış, özellikle bir dönem "Kızılbaşlık" olarak da tanımlanmıştır. Ancak "Kızılbaş" ifadesine yüklenen olumsuz çağrışımlar nedeniyle günümüzde daha çok "Alevi-Bektaşî" terimi tercih edilmektedir. Aleviliğin tarihsel gelişiminde tasavvufi eğilimlerin ve sûfi düşünürlerin belirleyici bir rolü olmuştur. Bu bağlamda Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli, Alevi inanç sisteminin oluşumunda merkezi figürler olarak öne çıkmaktadır. Alevilik tarihsel süreç içerisinde dört temel dönem çerçevesinde incelenebilir. İlk dönem, 11. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıla ve Balım Sultan'ın öncülüğünde kurumsal yapının oluşturulmasına kadar uzanır. Bu evre, Alevi düşüncesinin felsefi temelini atıldığı ve Kalenderilik, Mevlevilik, Bâtınlık gibi farklı tasavvufi akımlardan etkilendiği bir dönemdir. İkinci dönem ise 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren ve Safevî etkisiyle "Kızılbaşlık" kimliğinin öne çıktığı süreçtir. Bu dönemde Alevilik, inanç esasları, ritüelleri ve sosyal yapısıyla daha belirgin bir form kazanmıştır. Üçüncü ve dördüncü dönemler ise

sırasıyla Modern ve Postmodern çağları kapsamaktadır. 19. yüzyıldan günümüze kadar olan bu süreçte, Alevilik; modern ideolojilerin etkisi, küreselleşme süreci ve hızlı kentleşmeyle birlikte dönüşüme uğramış ve yeni bir kimlik arayışına girmiştir. (Aydoğdu ve Tekin, 2024: 82-96)

Alevilik, İslam'ın özellikle tasavvufi ve mistik yorumlarından kaynaklanan, tarih boyunca çeşitli sosyo-kültürel ve politik dinamiklerle şekillenmiş özgün bir inanç ve yaşam biçimidir. Kökenleri, 7. yüzyılda İslam'ın erken dönemlerine kadar uzanan Alevilik, özellikle Ehl-i Beyt sevgisi ve Hz. Ali'ye bağlılık ekseninde biçimlenmiştir. Aleviliğin temel dini ve felsefi altyapısı, İslam'ın içinde yer alan Ehlibeyt sevgisi ve Hz. Ali'ye yönelik derin saygı ve bağlılık anlayışından beslenmiştir. Hz. Ali ve onun soyundan gelen On İki İmamlar, Alevi inancının merkezinde yer alır. Ancak Alevilik, sadece Şiiiliğin klasik mezhep anlayışıyla sınırlı kalmayıp, tasavvufi ve mistik unsurlarla zenginleşmiştir. Bu bağlamda, İslam öncesi Orta Asya, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinden izler taşıdığı da kabul edilmektedir. 10. yüzyıllarda özellikle Horasan bölgesinde başlayan Batınlık ve diğer mistik akımlar, Aleviliğin oluşumunda etkili olmuştur. Anadolu'ya yerleşen Türkmenler arasında, özellikle 13. yüzyıldan itibaren Bektaşilik ve Alevilik iç içe geçmiş, bu iki yolun öğretileri ve ritüelleri birbirini etkilemiştir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Alevi toplulukları, genellikle merkezi otoritenin dışında kalan ve marjinalleşen gruplar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, Sünnî mezhebinin resmi dini anlayış olarak benimsendiği bir dönemde, Alevilik ve diğer heterodoks inanç biçimlerini devlet politikası açısından zaman zaman dışlamış ve kimi zaman baskı uygulamıştır. Ancak bu süreçte Alevi toplulukları, kendi ritüellerini, cem ayinlerini ve dedelik kurumunu geliştirerek kültürel ve dini kimliklerini korumuşlardır. 16. yüzyılda Safevîler ile Osmanlılar arasındaki mezhepsel ve siyasi çatışmalar, Alevilik algısının Osmanlı'da daha çok bir tehdit unsuru olarak görülmesine neden olmuştur.

19. ve 20. yüzyıllarda Alevilik, modern ulus-devlet sınırları ve sosyal değişimler ışığında yeni bir kimlik inşası sürecine girmiştir. Cumhuriyet döneminde özellikle Türkiye'de Alevi toplulukları, laiklik ve çoğulculuk çerçevesinde kendilerini daha görünür kılmış, kültürel haklar ve inanç özgürlüğü taleplerini dile getirmişlerdir. Günümüzde Alevilik hem bir inanç sistemi hem de kültürel kimlik olarak çeşitli platformlarda tanınma ve kurumsallaşma çabası içindedir. Alevilik, İslam'ın tasavvufi ve mistik yorumlarıyla şekillenmiş, tarih boyunca Anadolu'nun çok katmanlı kültürel yapısı içinde özgün bir

kimlik kazanmıştır. Hem inanç hem de kültürel bir yaşam biçimi olarak, toplumsal dönüşümler karşısında kendini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Bugün Alevilik, sadece dini bir yol değil, aynı zamanda güçlü bir kültürel ve sosyal kimlik olarak varlığını sürdürmektedir.

4.1.ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFİ HAREKETLER

Aleviliğin tarihsel gelişiminde etkili olan tasavvufi hareketleri bu çalışmamızda genel olarak açıklamaya çalışacağız. Alevilik, tarihsel olarak sadece siyasi ya da mezhepsel bir ayrışmanın sonucu olarak değil; aynı zamanda derin tasavvufî etkilerle yoğrulmuş bir inanç ve yaşam biçimi olarak gelişmiştir. Bu gelişim sürecinde, çeşitli sûfî hareketler Aleviliğin düşünsel altyapısını şekillendirmiş, inanç ritüellerine yön vermiş ve toplumsal örgütlenmesini etkilemiştir. Aleviliğin tasavvufla olan güçlü bağı, onu yalnızca bir mezhep olmaktan çıkarıp, mistik, ahlaki ve felsefi boyutlar içeren çok katmanlı bir inanç sistemine dönüştürmüştür.

Aleviliğin tarihsel gelişiminde, İslam düşüncesinin mistik boyutu olan tasavvufu benimseyen hareketler ve bu alanda derin izler bırakan önemli şahsiyetler belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte etkili olan başlıca tasavvufi hareketler arasında 11. ve 12. yüzyıllarda Horasan Erenleri ve Kalenderîlik, 12. yüzyılda Ahmet Yesevi öncülüğündeki Yesevilik ve 13. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Veli'nin kurucusu sayıldığı Bektaşilik öne çıkar. Ayrıca Yunus Emre (13-14. yüzyıl), Seyyid Nesimi (14. yüzyıl) ve Şah İsmail Hatayi (15-16. yüzyıl) gibi önemli tasavvuf önderleri de Alevilik üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Aleviliğin inanç sistemi, ritüelleri ve kültürel yapısının oluşumunda Hz. Ali, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi önemli şahsiyetler belirleyici rol oynamıştır. Yesevilik, Bektaşilik ve Kalenderîlik gibi tasavvufi hareketler ile bu hareketlerin öncüsü olan söz konusu isimler, Aleviliğin temel inanç değerlerinin, ritüellerinin ve kültürel yapısının şekillenmesinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır.

Aleviliğin oluşum sürecini daha iyi kavrayabilmek için, İslam'ın tasavvufi yorumlarına ve bu yorumların birbiriyle olan ilişkisine kısaca değinmek gerekir. Tasavvufi akımlar, Anadolu ve çevresindeki bölgelerde İslam anlayışını çeşitli yönlerden etkilemiştir. Özellikle Bektaşiliği incelerken, menakıpnameler ve bu eserlerde yer alan tasavvufi öğelerin dönemin inanç dünyasına yön veren önemli kaynaklar arasında yer aldığını belirtmek gerekir. Tasavvufi tarikatların yayılmasıyla birlikte Anadolu'nun inanç yapısında

büyük bir dönüşüm yaşanmış, bu durum sosyal, siyasi ve dini yapılar üzerinde de etkili olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tasavvufî hareketlerin önemli bir rol oynamıştır.

Tasavvufî hareketleri incelemek bazı zorlukları da beraberinde getirir. Bu zorlukların başında, tarihsel sürecin sağlıklı bir şekilde okunmasının güçlüğü gelir. Çünkü tasavvufî tarikatlarla ilgili bilgileri aktaran kaynakların büyük bölümü, tarikat mensupları tarafından kaleme alınmıştır. Genellikle menakıpname türüne giren bu eserler, tarihsel gerçeklikten ziyade inanç öğelerine ve dervişler ya da şeyhlerle ilişkilendirilen kerametlere odaklanmaktadır.

Tasavvuf kavramı birçok farklı anlam ve tanıma sahiptir. Temelde tasavvuf, kalbin her türlü olumsuz etkiden arınarak saf hale gelmesini, hayvani özelliklerden kurtulmayı, insanı insan yapan niteliklerin yok edilmesini, nefsin isteklerinden uzak durmayı, ruhani değerlere yönelmeyi, hakikati bilip bu bilgiyle donanmayı, iyilik yapmayı, tüm insanlara karşı samimi olmayı, doğrulukta ihlas göstermeyi ve Peygamber’e bağlı kalmayı ifade eder (Afifi, 1996: 46).

Tasavvuf anlayışı, Allah sevgisi ile Allah korkusu üzerine kuruludur; bu iki kavram birbirini tamamlar ve uyum içinde var olur. Allah korkusu, aslında Allah’ı sevmekten doğan bir saygı ve çekingenliktir (Öngören, 2011:120). Tasavvuf, diğer mistik geleneklerde olduğu gibi, başlangıçta hayata dair bir tutum ve yaşam biçimi olarak ortaya çıkmış, daha sonra ise sistematik bir düşünce haline getirilmiştir.

Tasavvufî yaklaşım, İslam’ın diğer yorumlarından en çok manevi hayatı ve ruhun arınmasını ön planda tutmasıyla ayrılır; ibadetlerin ise samimiyetle yapılması esas kabul edilir. Örneğin, fikhî ve pratik anlayışta namaz, “Tekbirle başlayıp selamla sona eren belirli hareket ve sözlerden oluşan bir ibadet” olarak tanımlanırken, tasavvufî bakış açısında namaz, “Kul ile Allah arasında gerçekleşen derin bir manevi bağlantı” şeklinde yorumlanır (Yıldırım, 2009: 104).

Tasavvufî düşüncenin felsefî bir temel kazanması bu dönemde gerçekleşmiştir. Haris Muhasibi, Kuşeyrî, Bayezid-i Bistami, Cüneyd-i Bağdadi, Hallac, Sühreverdî, İbn Arabî, Ahmed Yesevî, Mevlâna, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi önemli mutasavvıflar, tasavvufî anlayışa felsefî bir derinlik kazandırmış ve tasavvufun zaman içinde bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Yıldırım, 2009: 105).

Ahmet Yesevi'ye bağılı Yeseviyye, Hacı Bektaşî Veli'ye dayanan Bektaşîlik, Bahâeddin Nakşibend'in kurduğı Nakşibendiyye, Necmeddîn-i Kübrâ'nın temsil ettiğı Kübreviyye, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait Mevleviyye, Ömer el-Halvetî'nin ortaya koyduğı Halvetiyye, Hacı Bayrâm-ı Velî'ye nisbet edilen Bayramiyye ve bunlardan türeyen birçok kol ve şube aracılığıyla tasavvuf kültürü İslam coğrafyasının geniş bir alanına yayılmıştır. Bu yayılım, Müslümanların canlı bir dini yaşam sürdürmesine katkı sağlamış ve birçok bölgede yeni inançlara geçişlere vesile olmuştur (Öngören, 2011: 123). Ahmet Yesevi'nin tasavvufi düşüncelerini Türkçe olarak dile getirmesi ve birçok halifesinin Türkistan'da bu geleneğı sürdürmesiyle, Arapça ve Farsçanın yanı sıra Türkçe de önemli bir dil haline gelmiş; Anadolu'da özellikle Yunus Emre gibi mutasavvıfların eserleriyle bu tasavvufi anlayış yaygınlaşmıştır.

Alevilik inancı, Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde önemli bir yere sahip olan Hoca Ahmet Yesevi, Ebu'l Vefâ, Kutbu'd-Dîn Haydar, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran, Taptuk Emre, Yunus Emre ve Abdal Musa gibi dini liderlerin düşünceleriyle şekillenmiştir. 11. yüzyılda büyük mutasavvıf Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından kurulan Vefâiyye tarikatı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu başta olmak üzere Irak ve Suriye bölgelerinde önemli bir etki yaratmış, bölgedeki İslam kültürünün oluşumunda etkili olmuştur. Vefâiyye tarikatı, bazı yerlerde Sünnî bazı yerlerde ise gayri-Sünnî özellikler gösterirken, bazen aynı coğrafyada her iki yönüyle de varlık göstermiştir. Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın halifeleri aracılığıyla farklı topluluklarda derin izler bırakmış ve bu tarikatın gelenekleri uzun yıllar devam etmiştir (Şahin, 2014: 39-53). Anadolu'nun dini yapısının oluşumunda Vefâiyye tarikatının etkisi büyük olmuş ve Alevilik merkezli araştırmalarda Vefâiyye'nin kurucusu Ebu'l Vefâ ile Anadolu'daki temsilcisi Dede Garkın, Aleviliğın gelişiminde kritik öneme sahip kişiler olarak kabul edilmektedir. Anadolu'daki Alevilik, sadece Ebu'l Vefâ gibi şahıslar üzerinden şekillenmemiştir. Bölgedeki Türk halklarının özellikle Horasan ve çevresinde Şamanizm ve Maniheizm gibi inançların etkisi altında yaşam sürdükleri; zamanla Şii gruplarla etkileşim sonucu heterodoks bir yapı kazandıkları görülmektedir. Ebu'l Vefâ gibi bazı figürler belirli nedenlerle ön plana çıksa da bu büyük topluluk için tek bir kişi veya tarikat ekseninde yorum yapmak doğru olmayabilir. Aleviliğın, Türk kültürü ile farklı düşünce ve kabul biçimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık bir yapıya sahip olduğı kabul edilmektedir (Öncül, 2021: 123-133).

Türk edebiyatının önemli şairlerinin büyük bir kısmı tasavvufi düşünceyle derinleşmiş ve bu görüşlerini eserlerinde açıkça dile getirmişlerdir. Hoca Ahmet Yesevi,

Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna, Ahi Evran ve Hacı Bayram Veli gibi önde gelen isimler, eserleriyle tasavvufî düşünceye zengin bir manevi boyut kazandırmışlardır (Yıldırım, 2009: 106). Alevi-Bektaşî anlayışının temel öğeleri, Mevlevilik, Ahilik ve Yesevîlik gibi tasavvufî hareketler gibi, topluma ahlaki değerlerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu tür tasavvuf temelli yapılar gibi, Alevîlik ve Bektaşîlik de insanın nefesine yenilmesini engelleyerek, çevresine yararlı bir birey olmasını amaçlamaktadır (Yıldırım, 2009: 113).

Türklerin ve genel itibarıyla Anadolu'nun İslamlaşması sürecinin çoğunlukla şifahî yönlü oluşunun etkisiyle tasavvufî hareketlerin büyük bir yayılma alanı bulduğunu görebiliriz. Vefâîlik, Kalenderîlik ve Hurufîlik gibi birçok akım Anadolu'da önemli bir etki alanı oluşturmuştur. Anadolu'nun siyasi ve sosyal açıdan yaşadığı uzun süren mücadeleler; tasavvufî akımların ve tarikat yapılarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktaydı. (Gündoğar, 2021: 53-54) Yesevîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik, Hurûfîlik, Melamilik tasavvufî hareketler, Alevîliğin inanç yapısının, ibadetlerinin ve kültürel kimliğinin oluşmasında önemli katkılarda bulunmuştur.

Alevîliğin tarihsel gelişiminde tasavvufî hareketler ve bu hareketlerin önde gelen şahsiyetleri derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Yesevîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik ve benzeri tasavvufî gelenekler, Alevîliğin inanç yapısını, ibadet anlayışını ve kültürel kimliğini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almıştır. Anadolu'da yaygın olan tasavvufî yorumlar ve bunlardan doğan akımlar, bu bölgedeki ortak kültürü anlamak için büyük bir önem taşır. Bu coğrafyada şekillenen akımlar çoğunlukla birbirlerinden etkilenmiş ve bu etkileşim, bazen farklı akımların mensuplarının birbirini etkilemesiyle, bazen de benzer kültürel mirasa sahip toplulukların birbirleriyle kaynaşmasıyla gerçekleşmiştir. Tasavvufî düşüncenin Anadolu'daki diğer yorumları ile Alevi-Bektaşî geleneği arasındaki benzerlikler anlaşılabildiğinde, bu geleneğin neden bu kültürel havzanın vazgeçilmez bir parçası olduğu daha net bir şekilde ortaya konabilir. Adıyaman bölgesinde yaşayan alevî topluluğu Anadolu'da yaşanmış tasavvufî düşüncelerin izlerini yaşayışlarıyla günümüze taşımakta olup cemevelerinin yapılarında, cem ayinlerinde, kurbanlarda, türbe ziyaretlerinde vb. ritüellerde görmekteyiz.

4.1.1. Yesevilik

Orta Asya kökenli önemli bir tasavvufî akım olan Yesevilik, Hoca Ahmet Yesevi'nin öğretileri etrafında şekillenmiştir. Yesevilik, özellikle Türk toplulukları arasında İslam'ı yaymak için mütavazi, ahlaki, sade ve halk diliyle anlaşılır bir dini anlatım benimsemiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin "hikmet" adı verilen şiirsel öğretileri, Alevi-Bektaşî geleneğinde de karşılık bulmuştur. Yesevilik'in nefsi terbiye etme, bireysel arınma, ahlaki kemale erme ve mürşide bağlılık gibi temel öğeleri, Aleviliğin erkân sistemine doğrudan yansımıştır.

Hoca Ahmet Yesevi, Orta Asya'da yaşamış ve yazılı eserleri, şiirleri ile irşad faaliyetleri aracılığıyla bölgenin dinî ve tasavvufî hayatında derin etkiler bırakmış önemli bir sûfî şahsiyettir. Onun vefatından sonra, takipçileri tarafından oluşturulan tasavvufî yapı, kurucusunun ismine izafeten "Yeseviyye" adıyla anılmış ve bu ekol, XII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına dek Orta Asya'da etkisini sürdürmüştür. Yesevilik, cehrî (sesli) zikir ve kırk günlük halvet uygulamaları gibi pratikleriyle, bölgedeki bir diğer önemli tarikat olan Nakşibendilikten yöntemsel olarak ayrılmaktadır. Ahmet Yesevi'nin başta önde gelen halifelerinden Hakîm Ata olmak üzere birçok müridi aracılığıyla devam eden bu tasavvufî gelenek, pek çok mutasavvıf şair ve yazarın yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bu isimlerin kaleme aldığı metinler, Yeseviliğin tarihsel gelişimini, kültürel yapısını ve düşünce dünyasını anlamada temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Hoca Ahmet Yesevi'ye Ait veya Ona Nispet Edilen Eserler şunlardır; Dîvân-ı Hikmet, Fakr-nâme, Risâle der Âdâb-ı Tarîkat, Risâle der Makâmât-ı Erba'în, Tenzîlû's-Sâlihîn ve Keşfu Hâcâtî'l-Mürîdîn (Tosun, 2017: 83-105) eserleri Ahmet Yesevi'ye ait eserlerdir.

Ahmet Yesevi'nin Türkistan'da temellendirdiği tasavvufî ilkeler, Anadolu'da Hacı Bektaş Velî'nin önderliğinde yeniden şekillenerek kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu yeni yapı, örgütlü ve sistematik karakteri sayesinde günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Kadınların tekkelerde yer alabilmesi, cem törenlerinde erkeklerle birlikte bulunabilmeleri, bu törenlerin müzik eşliğinde şiirlerle icra edilmesi, semah ritüelinin gerçekleştirilmesi ve kurban sırasında çıkan kan ile kemiklerin toprağa verilmesi gibi uygulamalar, İslâm öncesi inançların devamı niteliğinde olup Yesevi tarikatında da izlerine rastlanmaktadır. Bu geleneklerin pek çoğu, Türkiye'de özellikle Bektaşî tarikatında canlı biçimde varlığını korumuştur. Yesevilik geleneğini sürdürenler, eski Türk toplumlarındaki kam-ozan geleneğini devam ettiren "baba" ve "ata" figürleridir; Anadolu'da ise bu işlevi Bektaşî dedeleri ve babaları üstlenmiştir. Bektaşî inanç sistemine göre, Tanrı ile insan ve

evren arasında mutlak bir ayrım yoktur. Tüm varlıklar Tanrı'nın bir tezahürü olarak kabul edilir ve insan, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Tanrı'nın özü insanda saklıdır. Bu bütüncül varlık anlayışı, yani tüm varlıkların Tanrı'nın bir yansıması olarak görülmesi, “cem” kavramıyla ifade edilir. (Baş, 2011: 34)

Orta Asya'da uzun süre etkisini sürdüren Ahmet Yesevi'nin kurucusu olduğu Yeseviyye tarikatının belirli temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkelerin başında, İslam'ın merkezî inancı olan tevhid yer alır. Yeseviyye, Allah'ın birliğini esas alan ve bu doğrultuda şekillenen bir tasavvuf yoludur. Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılık da tarikatın temel prensiplerinden biridir. Bu yönüyle Yeseviyye hem tevhit inancına hem de sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir tasavvuf ekolü olarak öne çıkar. Ahmet Yesevi, müritlerinin din temelli bir eğitim sürecinden geçirerek hakikate ulaştırmayı amaçlamış; tarikata katılacak kimselerden öncelikle dinî bilgi ve bilinç düzeylerini geliştirmeleri beklenmiştir. Ona göre, İslam'ı yaşamadan ve şer'i bilgileri edinmeden tasavvuf yoluna girmek doğru değildir; bu yaklaşım, tarikatın özüne aykırı kabul edilmiştir. Yeseviyye'de şariat, tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri birbirini tamamlayan temel kavramlar olarak görülmüş; özellikle şariat bilgisi olmadan tarikata girilemeyeceği anlayışı benimsenmiştir. Müritlerin olgunlaşması ve nefis terbiyesini gerçekleştirmesi için riyazet ve iç disiplin önemsenmiş, halvet (inziva) ve zikir ise tarikatın uygulama boyutunda en önemli iki unsur olarak kabul edilmiştir (Küçükkaya, 2018: 144).

Yesevilik, 12. yüzyılda Türkistan coğrafyasında Ahmet Yesevi tarafından kurulan, tasavvufî ve halk İslam'ını esas alan bir tarikat ve düşünce sistemidir. Bu hareket, hem Sünnî İslam'ın temel prensiplerine bağlı kalmakta hem de Orta Asya'daki yerel kültürel unsurları (örneğin eski Türk inanç sistemlerini ve geleneklerini) İslami çerçevede yeniden yorumlamaktadır. Ahmet Yesevi'nin öğretisi, özellikle sözlü kültüre dayalı olarak yayılan hikmet adı verilen şiirlerle halk arasında güçlü bir etki yaratmıştır. Bu şiirlerde tasavvufî terbiyenin, ahlâkî değerlerin, İslami ilimlerin ve dervişane yaşam tarzının halkın anlayabileceği bir dille aktarılması hedeflenmiştir. Yesevilik, aynı zamanda melameti ve zühdî özellikler taşıyan bir tarikattır. Nefisle mücadele, dünyevî arzulardan arınma, Allah'a tam teslimiyet ve hizmet anlayışı, Yesevi öğretisinin merkezinde yer alır. Bu bağlamda Yesevilik, bireysel arınma ile toplumsal faydayı bir araya getiren bir manevî pratikler bütünüdür. Ahmet Yesevi'nin halifeleri aracılığıyla Anadolu, Balkanlar ve Horasan'a kadar yayılan Yesevilik, özellikle Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik üzerindeki etkisiyle

dikkat çeker. Bu açıdan Yesevilik, Türk tasavvuf geleneğinin ve heterodoks İslam yorumlarının gelişiminde kurucu bir rol oynamıştır.

Yesevilik, kendisinden sonraki birçok tasavvufi ekole, özellikle Anadolu'da gelişen Bektaşilik gibi tarikatlara önemli ölçüde tesir etmiştir. Halkla iç içe olma, sade ve anlaşılır bir dil kullanma, ahlaki değerleri ön planda tutma gibi özellikleri sayesinde Yesevilik, Türk toplumunun İslam'ı benimsemesinde ve kendine özgü bir tasavvuf anlayışı geliştirmesinde etkili olmuştur. Günümüzde ise Yesevilik, başta Türkistan coğrafyası olmak üzere Türk dünyasının kültürel ve manevi mirasının önemli bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Türk-İslam tasavvuf geleneğinin temel taşlarından biri olan Yesevilik, Aleviliğin inanç yapısı ve kültürel kimliği üzerinde de derin izler bırakmıştır. Ahmet Yesevi'nin sade, anlaşılır ve ahlaki değerlere dayanan öğretisi, Anadolu'daki tasavvufi geleneklere kaynaklık etmiş; özellikle Bektaşilik aracılığıyla Alevi-Bektaşî kültürünün oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Yesevilik, bireysel arınma ve toplumsal dayanışmayı esas alarak İslam'ın Türkler arasında yayılmasını kolaylaştırmış; günümüzde ise Türk dünyasında güçlü bir kültürel miras olarak yaşamaya devam etmektedir. Hem dini hem de kültürel açıdan Yesevilik, Türk-İslam medeniyetinin şekillenmesinde ve Aleviliğin tarihsel gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur.

4.1.2.Kalenderîlik

Zahitlik, dünya nimetlerinden uzak durma, dervişane yaşam tarzı ve sosyal kurallara eleştirel bakış açısıyla tanınan Kalenderîlik, Alevi-Bektaşî düşüncesinde özellikle halkla iç içe olma, hiyerarşiye karşı durma ve sade yaşam felsefesiyle etkili olmuştur. Kalenderî dervişlerin marjinal yaşam tarzları, Aleviliğin dışlayıcı yapılar karşısında kendi kimliğini koruma çabasına destek sunmuştur.

Kalender kelimesi sözlükte, dünyadan elini çekmiş, başıboş dolaşan veya her şeyi hoş gören kişi anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2013: 581; Parlatır, 2006: 825). Kalenderîlik tarikatı ise, çeşitli tasavvufi grupların benimsediği bir yaşam biçimini ifade eden genel bir kavramdır (Azamat, 1988: 253). Kalender kelimesi ayrıca “ağır yük taşıyan” anlamına gelir ve dünya ve maddi şeylere önem vermeyen, toplumun geleneksel inanç ve kurallarına karşı çıkan, bunu kendine özgü kıyafet ve yaşam tarzıyla gösteren kişiler için kullanılır (Yıldırım, 2013: 24).

Eski Hint ve İran dinî öğretileri ile felsefelerinin yanı sıra melâmî düşüncenin etkisiyle şekillenen Kalenderiyye, genel olarak İslam'ın egemen düşünce ve ibadet

biçimlerine karşı farklı ve çoğu zaman eleştirel bir tutum sergilemiştir. Bu tarikat, geleneksel dini kurallar, toplumsal normlar ve yerleşik örf ile adetlere yönelik muhalif ve sıra dışı yaklaşımı nedeniyle, protest bir sûfî anlayışı olarak değerlendirilir. (Sağlık, 2018: 708-723)

Kalenderîler, genellikle bekar, işsiz ve gezgin bir yaşam süren dervişler olarak bilinir. Bu yaşam tarzları ve uyguladıkları ritüeller, onları Sünnî fıkıh ve inanç kurallarıyla zaman zaman çatışmaya açık bir konuma getirir. Tasavvuf tarihinde, bu özellikleri nedeniyle genellikle tehlikeli ya da kuşkulu olarak değerlendirilmişlerdir. Kalenderîler, sık sık ibahilik, zındıklık ve disiplinsizlik gibi olumsuz niteliklerle anılmışlardır. Dış görünüşleri ise her zaman dikkat çekmiştir: Bazıları saçlarını, kaşlarını, bıyıklarını ve sakallarını tamamen tıraş ederken, bazıları yalnızca saçlarını kazıtıp bıyıklarını uzatmayı tercih etmiştir. Küpe, halhal ya da boyunlarına taktıkları metal halkalarla öne çıkanlar da olmuştur. Kimileri hayvan postlarına bürünmüş, kimileri ise neredeyse çıplak gezmıştır. Tüm bu sıra dışı görünüşleri, Kalenderîlerin dikkat çekici ve aykırı kimliklerinin en belirgin göstergelerinden biri olmuştur. (Özel, 2024:53-84) Kalenderîlerin temel hedefi, kalp temizliği ve nefis terbiyesi yoluyla Allah'a yakınlaşmaktır.

Melamilik anlayışından beslenerek düşünsel yapısını inşa eden Kalenderîlik, 11. ile 13. yüzyıllar arasında İslam dünyasında ortaya çıkan bir irfan geleneğidir. Ortaya çıkışıyla birlikte, sahip olduğu pek çok tasavvufî ve felsefî özelliği Klasik Türk şiirine de yansıtmış; bu sayede zengin, derinlikli ve çok katmanlı bir edebî söylemin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu edebî yönelim, yalnızca Türk şiirini değil, aynı zamanda Fars irfanı şiirini de derinden etkilemiş hem bu şiirin doğuş sürecinde hem de sonraki gelişiminde önemli bir yenilikçi akım olarak kendini göstermiştir. Kalenderîliğin oluşturduğu bu sanatsal ve düşünsel atmosfer, Alevîliğin tarihsel oluşum ve evrim sürecinde de kayda değer bir rol oynamıştır. Kalenderîlik, kendine özgü yaşam tarzı ve öğretileriyle Türkmen derviş zümreleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Özellikle Anadolu'da Hacı Bektaş-ı Veli ile özdeşleşen Bektaşilik tarikatının oluşumunda ve gelişiminde Kalenderîliğin önemli bir etkisi olduğu kabul edilir. Birçok Kalenderî dervişi zamanla Bektaşî geleneği içinde erimiş veya Bektaşiliğin farklı kolları içinde varlığını sürdürmüştür. Kalenderîler, sadece dini-tasavvufi alanlarda değil, aynı zamanda halk kültürü ve edebiyatı üzerinde de etkili olmuşlardır. Halk şairleri ve ozanlar arasında Kalenderî meşrep birçok isim bulunmuştur.

Günümüzde Kalenderîlik, müstakil bir tarikat olarak varlığını sürdürmese de Türk tasavvuf tarihinin ve halk inançlarının önemli bir parçası olarak akademik çalışmalara

konu olmaya devam etmektedir. Onlar, toplumsal normlara meydan okuyan, bireysel özgürlüğe ve manevi derinliğe odaklanan "anarşist dervişler" olarak da nitelendirilmişlerdir. Kalenderîlik; zahitlik, sade yaşam, toplumsal kurallara eleştirel bakış ve özgün dervişlik anlayışıyla Alevi-Bektaşî geleneğinde derin izler bırakmıştır. Özellikle halkla iç içe olma, hiyerarşiye karşı duruş ve özgürlükçü yapısıyla Anadolu'daki tasavvuf kültürünün şekillenmesinde etkili olmuş, Bektaşîlik başta olmak üzere birçok tasavvufi yapıya kaynaklık etmiştir. Aleviliğin tarihsel gelişiminde Türk-İslam medeniyetinin şekillenmesinde ve gelişiminde etkileyici bir faktör olmuştur.

4.1.3.Mevlevîlik

Mevlevîlik, 13. yüzyılda yaşamış olan büyük mutasavvıf, âlim ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin fikirleri doğrultusunda oluşmuş bir tasavvuf ekolüdür. Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled ve onun izinden gidenler tarafından sistemleştirilerek bir tarikat kimliği kazanmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevî'ye tarikatının kurucusu olarak kabul edilir. Lakabı Celâleddîn, yüceltmek amacıyla halk arasında kendisine verilen "Mevlânâ" unvanı ise "efendimiz" anlamına gelir. Babası tarafından kendisine "Hüdavendigâr" yani "sultan" anlamındaki Farsça unvan da verilmiştir. Ayrıca doğum yeri olan Belh'e nispetle "Belhî", yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Anadolu'ya atfen ise "Rûmî, Mevlânâ-i Rum" gibi isimlerle de anılmıştır. Müderrislik görevinden dolayı da "Molla Hünkâr" ve "Molla'yı Rum" şeklinde unvanlarla anıldığı olmuştur. Mevlâna, olgun bir âlim, derin bir sûfî ve güçlü bir şair kimliğine sahip, çok yönlü bir şahsiyettir. Her ne kadar şiir ve mektuplarının bir kısmı Arapça olsa da eserlerinin dili ağırlıklı olarak Farsçadır. Mevlânâ'nın en önemli eserleri arasında Divan-ı Kebir, Mesnevî, Fîhi mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât adlı yapıtlar yer almaktadır (Öngören, 2004: 441-448).

Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilen bir tasavvuf yoludur. Tarikatın silsilesinde Mevlânâ, bu yolun kurucusu ve piri olarak kabul edilir. İlk dönemlerinde Mevlevîlik, Anadolu'daki diğer tasavvufî hareketler gibi henüz tam anlamıyla tarikat yapısına kavuşmamış; belirli bir adap, erkân ve tekke düzeni geliştirmemişti. Mevlevîliğe bağlı olanlar, genellikle geniş halk kesimlerinden oluşmakla birlikte, zaman zaman yönetici sınıftan kişiler de bu bağlılık halkasına katılmıştır. Mevlânâ'yı temsil eden ve "Çelebi" unvanı taşıyan liderler ise hem halk nezdinde hem de devlet erkânı tarafından saygı görmüşlerdir. Mevlevilik, ilk dönemlerinden itibaren mevcut

siyasal ve toplumsal düzeni bozmaktan kaçınmış; her zaman yöneticilere yakın durmayı tercih etmiştir. Bu tutumu sayesinde Anadolu'daki çeşitli beyliklerden önemli vakıflar edinerek güçlü bir ekonomik altyapıya ulaşmıştır. Özellikle II. Bayezid döneminde Osmanlı'da yapılan idarî ve hukukî düzenlemeler çerçevesinde Mevlevîliğe, imparatorluk kurumları arasında yer verilmiş; tarikatın mali olarak güçlenmesi için vergi muafiyetleri tanınmış, vakıflar tahsis edilmiş ve düzenli maddi destek sağlanmıştır. Mevlevîliğin temelini aşk, marifet (manevî bilgi) ve hizmet oluşturur. Bu yola girmek isteyen kişi, gusûl abdesti alarak şeyhe başvurur. Şeyh müracaatı kabul ederse, talibin başını dizine koyar, ona sikke (Mevlevî serpuşu) giydirir, tekbir getirir ve ardından karşılıklı olarak Fatiha okunur. Sonra sağ ellerini tutup parmakların üstünü öperlerdi; bu törene “görüşme” denirdi. Mevlevîliğin önemli bir parçası olan sema, bin bir günlük eğitim sürecinde öğretilen temel bir uygulamadır. Çünkü sema meşkini (alıştırmasını) tamamlamadan sikke giyilmezdi. Semâ öğrenmek isteyen dervişler, “semâ dedesi”nin gözetiminde ve özel çivili tahta üzerinde eğitim alarak mukabelelere katılmaya hazırlanırlardı. Mevlevîlik, tarihsel süreçte yalnızca halk kesimini değil, yönetici sınıfları da etkileyerek toplumun manevî yapısında derin izler bırakmıştır. Sanat ve eğitim alanlarında önemli birer merkez gibi faaliyet gösteren Mevlevî dergâhları hem bilgili ve erdemli kişiler hem de Türk kültür ve sanat dünyasının önde gelen isimlerini yetiştiren kurumlar olmuştur (Tanrıkorur, 2004: 468-475).

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte çeşitli alanlarda, özellikle de siyasi sahada önemli roller üstlenmeye başladıkları görülür. Bu etkinlik, dini alanda da kendini göstermiş; özellikle tasavvuf sahasında Türklerin kayda değer katkıları olmuştur. Anadolu'da temelleri atılan, yüzyıllar boyunca milletimize derin anlamlar kazandıran, Türk kültürünü etkileyen ve toplum yapısını şekillendiren Mevlevîlik, gibi tasavvufi yapılar, adeta manevi hayatın temel taşları hâline gelmiştir. Osmanlı coğrafyasının geniş alanlarına yayılan iki büyük tarikat Bektaşilik ve Mevlevîliktir. Bektaşilik ismini Hacı Bektaş Velî'den, Mevlevîlik ise Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den almıştır. Her iki mutasavvıf da aynı dönemde yaşamışlardır. Özellikle Bektaşiliğe ait bazı kaynaklarda, Mevlânâ'nın ve onun üzerinde büyük etkisi olduğu bilinen Şems-i Tebrizî'nin, Hacı Bektaş Velî'nin halifesi olduğu yönünde bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu iki tarikatın 15. ve 16. yüzyıllarda kurumsallaşmasının ardından aralarındaki etkileşim sürmüş, zaman içinde bağları daha da güçlenmiştir. Öyle ki, bazı Mevlevîler Bektaşilikle iç içe geçmiş; özellikle

19. yüzyılda bu yakınlaşma daha da belirginleşmiş ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar sürmüştür (Altan, 2016: 15-34).

İslam'ın uygulamadaki ilk örneği olan Peygamber Efendimiz hem Mevlevîlik hem de merkezî bir konumdadır. Aynı şekilde Ehl-i Beyt'e duyulan derin sevgi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Nitekim Mevlevî seması ve Bektâşî semahlarının ana teması, Hz. Peygamber'in miracıdır. (Altan, 2016: 15-34). 13. yüzyıldan itibaren şekillenen tasavvuf geleneğinde, Hz. Ali'ye yönelik ortak inanç ve düşüncelerin bulunduğu, Ekberilik, Ahilik, Bektaşilik, Kadirilik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Bayramîlik gibi farklı tasavvufî oluşumlar içinde yapılan akademik araştırmalarla ortaya konmuştur (Ünlüsoy, 2015: 6).

Mevlevilik, insanın içsel arınması, Allah'a ulaşması ve aşk yoluyla birliğe ermesi esasına dayanır. Mevlevî dervişleri sade, disiplinli, içe dönük bir yaşam sürerler. Ahlak, tevazu, sabır ve hizmet esas alınır. Dervişler, manevî olgunluğa ulaşmak için "çile" (nefs terbiyesi) döneminden geçerler. Tasavvuf içerisinde Mevlevilik önemli bir yere sahiptir. Bu anlayış, insan merkezli olup hoşgörü, içtenlik ve estetik değerlere dayanır. Mevlevilikte vazgeçmek değil, pişmanlık duymak ve bağışlamak esastır.

Alevilik, düşünsel temelini tasavvufî hareketlerden almış; Kalenderilik, Hurûfilik, Mevlevilik gibi akımlardan etkilenmiştir. Aynı zamanda Yesevîlik ve Bektaşilik'ten de ciddi anlamda etkilenmiş ve inanç sistemi bu tarikatların ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu yolların öncüsü olan mutasavvıflar, Moğol istilasası döneminde Anadolu'ya göç eden Türk topluluklarını derinden etkilemiş; dini sade ve anlaşılır bir dille anlatmaları sayesinde özellikle göçebe ve eğitimsiz halk üzerinde etkili olmuşlardır. Bu durum, Aleviliğin halkla bütünleşen yönünü ön plana çıkarmış, kapalı çevrelerde yürütülen geleneksel din öğretisinin dışına taşmıştır (Aydoğdu ve Tekin, 2024: 82-96). Aynı şekilde, Mevlevilik, Ahilik ve Yesevîlik gibi tasavvufî yollarla benzerlik gösteren Alevilik-Bektaşilik de bireylerin ve toplumların manevî gelişiminde önemli bir rol oynamış; bu topraklardaki dini ve kültürel yapının oluşmasında etkili olmuştur (Yıldırım, 2009: 106).

Alevilik ve Mevlevilik gibi her iki gelenek de bâtnî (içsel) yorumu esas alır. Dış şekillerden çok, manevî hakikate ulaşmayı hedefler. Aşk, teslimiyet, Allah'a vuslat gibi kavramlar hem Mevlevilikte hem Alevilikte merkezi konumdadır. Mevlevîlik tasavvufî bir temele dayanmakla birlikte, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e derin sevgi besler. Mevlânâ'nın eserlerinde ve Mevlevî kültüründe Hz. Ali sıkça övülür. Alevilikte Semah hareketiyle Allaha yakınlaşma çabasını sembolize ederken, Mevlevilikte Sema Allah'a aşk ile dönüşü sembolize eder. Alevilikteki semah, cem ayinlerinin parçasıdır ve evrenin döngüsünü,

birlik ve uyumu ifade eder. Her iki uygulama da müzik eşliğinde dönen hareketlerden oluşur ve bedenin zikirle bütünleşmesi anlamına gelir. Her iki gelenekte de insan sevgisi, adalet, merhamet ve hoşgörü esastır. Herkese kapılarını açan anlayışları vardır. Mevlevîlik ile Alevîlik aynı manevi toprağın iki farklı çiçeği gibi düşünülebilir. Aralarındaki mistik bağlar, ortak kültürel motifler ve tasavvufî benzerlikler dikkat çekicidir.

Mevlevilik, Anadolu'da İslâmiyet'in Türkler arasında benimsenmesini kolaylaştıran; İslami öğretileri yerel kültürel öğelerle harmanlayan, ahlâk temelli ve halkla bütünleşmiş bir tasavvuf hareketidir. Alevilik ile Mevlevilik arasında, özellikle bâtını yorumlar, semah ve sema ritüelleri, insan sevgisi ve toplumsal hoşgörü gibi birçok ortak nokta bulunmaktadır. Bu yönüyle hem dinî hem de kültürel açıdan Aleviliğin tarihsel süreç içerisinde gelişiminde etkili bir rol oynamıştır.

4.2. ALEVİLİĞİN OLUŞUMUNDA VE GELİŞİMİNDE ROL OYNAYAN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

Aleviliğin gelişiminde etkili olan şahsiyetler hem inanç sisteminin şekillenmesinde hem de Aleviliğin tarihsel, kültürel ve sosyo-politik yapısının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu şahsiyetler, Aleviliğin temel inanç ve değerlerini belirleyen, toplumsal yaşamda etki yaratan, aynı zamanda mistik öğretilerin ve tasavvuf anlayışının şekillenmesine katkı sağlayan figürlerdir. Aleviliğin yapısal özellikleri ve gelişim koşulları göz önüne alındığında, bu önemli şahsiyetlerin sıklıkla anıldığı görülmektedir. Aleviliğin inanç sisteminin şekillenmesinde Hz. Ali, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli gibi isimlerin etkisi büyük olmuştur. Bu kişilerin Aleviliğin oluşumu rolü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sosyolojik açıdan, bu figürlere atfedilen anlamlar ve onların toplum tarafından nasıl algılandığı önemli bir değerlendirme ölçütü olmuştur. Bu süreçte, her üç şahsiyetin de Aleviliğe etkisi, daha çok hakikatle örülü, efsanevi bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu şahsiyetlere yönelik efsaneler, onların toplumda nasıl anlaşıldığını yansıtan önemli bir göstergedir. Efsanelerin içerdiği inançlar ve hakikatin şekillendirilmiş sunumları hem yazılı metinlerde hem de sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır.

Bu durum hem Aleviliğin tarihsel gelişiminde hem de günümüzdeki temel inanç ve değerlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu şahsiyetlere atfedilen kahramanlık ve üstün insan özellikleri, onları hem geçmişten günümüze kadar örnek alınması gereken figürler olarak ön plana çıkarmaktadır. Bu kişilerin, sadece niteliklerinin

değil, aynı zamanda ortaya koydukları düşünsel sistemlerin de Aleviliği besleyen önemli unsurlar olduğu unutulmamalıdır. Alevilik, yalnızca bu şahsiyetlerin üstün kişisel özelliklerinden değil, aynı zamanda onların hayatı ve evreni kucaklayan fikirlerinden beslenmektedir. Bu düşünsel temeller, yazılı kaynaklar ve sözlü anlatımlar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nedenle, geleneksel Alevilikte bu fikirler sıklıkla referans alınırken, günümüz Aleviliğinde de bu fikirler yeniden yorumlanarak tekrar referans gösterilmeye çalışılmaktadır. Aleviliğin tarihsel kökeni üzerine yapılan tartışmaların yer aldığı çalışmalarda farklı isimler anılmakla birlikte, burada tarihsel sürecin kaynaklarda ortaya konan yapısını temel alarak meseleyi açıklamak daha sağlıklı olacaktır. Bu bağlamda, Hz. Ali, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin tek tek ele alınmasının, meseleyi farklı açılardan değerlendirmemize imkân tanıyacağını düşünüyoruz. Bu figürlerin Aleviliğin oluşumuna olan etkisini detaylı şekilde incelemek, Aleviliğin temel öğretilerini, pratiğini ve toplumdaki yerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, Aleviliğin şekillenmesinde etkili olan bu üç önemli şahsiyet, inanç sisteminin oluşumunda olduğu kadar, toplumsal ve kültürel yapının biçimlenmesinde de derin izler bırakmıştır. Onlara atfedilen değerler, Alevi toplumu için yalnızca tarihsel figürler değil, aynı zamanda günümüzde de yol gösterici referanslar olmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda, Alevilik, geçmişten günümüze uzanan düşünsel mirasıyla yaşayan bir inanç ve kültür sistemi olarak varlığını devam ettirmektedir.

4.2.1. Hz. Ali (Ali Bin Ebu Talib)

Hz. Ali (Ali bin Ebu Talib) olarak da bilinir, İslam tarihinde özel bir yere sahiptir ve Alevi geleneğinde büyük saygı görmektedir. Hz. Ali (r.a), İslam tarihinin en önemli figürlerinden biri olup, Hz. Muhammed'in amcası oğlu ve damadıdır. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren önemli bir rol oynamış ve birçok alanda büyük hizmetler sunmuştur. Hz. Ali'nin hayatı, cesareti, bilgeliği ve adaletiyle İslam dünyasında büyük bir yer edinmiştir. Hem dini hem de toplumsal anlamda önemli katkıları olmuştur.

Aleviliğin yapısı ve gelişim koşulları göz önüne alındığında, belirli şahsiyetlerin önemli bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. İslam'ın yayılması ve farklı coğrafyalarla etkileşimi, beraberinde bazı önemli değişim ve dönüşümleri getirmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlayan 'Raşit Halifeler Dönemi' ile birlikte, İslam hızla Arap yarımadası dışına taşmış ve çeşitli topluluklar tarafından benimsenmiştir. Bu süreçte, yaşanan siyasal ve sosyal farklılıklar, Sufi hareketler ve bunların tarikatlara dönüşmesiyle

birleşerek, İslam'ın farklı yorumlarına sahip toplulukların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle Abbasîler döneminde yapılan tercüme çalışmaları ve mezhepler arası ayrılıklar, İslam'ın doğru anlaşılmasına yönelik felsefi ve dini tartışmaların derinleşmesine neden olmuş ve bu da kutuplaşmaları tetiklemiştir. Siyasal hedefler ve ideolojik çatışmalar da bu farklılıkları daha da keskinleştirmiştir. Bu bağlamda, Sufî akımlar ve bazı tarikatlar, İslam'ı, özellikle Hz. Muhammed ve Hz. Ali gibi figürler üzerinden yeniden yorumlama yoluna gitmişlerdir. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak İslam'ın öğretilerini yaşatmadaki merkezi rolü tartışmasıdır; ancak bu akımlar bazen geleneksel İslam anlayışlarından farklı yorumlar da geliştirmiştir.

Hz. Ali, sahabe arasında özellikle Kur'an, hadis ve fıkıh konularındaki derin bilgisiyle öne çıkan ve bu alanlarda otorite kabul edilen bir isimdir (Kandemir, 1989: 375). Gadir-i Hum olayı, Hz. Ali'nin İslam toplumundaki rolü üzerine yapılan tartışmaların merkezinde yer almıştır. Özellikle Şii inancında, Hz. Muhammed'in Veda Haccı sırasında Gadir-i Hum da Sakaleyn hadisi olarak bilinen sözleri söylediği kabul edilmektedir. Bu olay, Hz. Ali'nin halifelik ve liderlik konusundaki otoritesini pekiştiren önemli bir an olarak görülür.

Hz. Peygamber, "Sakaleyn hadisi" olarak bilinen sözlerinde, "Size iki değerli emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehl-i Beytim. Bu ikisine sımsıkı sarılırsanız, asla sapıklığa düşmezsiniz" buyurmuştur. Konuşmasının ardından Hz. Ali'yi sağ tarafına alarak elini yukarı kaldırmış ve "Ben kimin Mevlasıysam, Ali de onun Mevlasıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol" diyerek açıklamalarda bulunmuştur. Bu ifadelerden sonra orada bulunanlar sırayla Hz. Ali'yi kutlamışlardır. Medine'ye dönüş yolunda ya da bazı rivayetlere göre hâlâ oradayken, Maide Suresi'nin 3. ayeti olan "Bugün size dininizi tamamladım, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim" anlamındaki ayet inmiştir (Fığlalı, 1996: 279).

Bahsedilen olay üzerine, Hz. Ali'nin velayeti (önderlik ve liderlik hakkı) kabul edilmiştir. Bu inanç, söz konusu olayın Hz. Ali'nin İslam toplumu üzerindeki özel rolünü ve otoritesini vurguladığı bir dayanak noktası olarak görülür. Halife olduğu dönem ciddi bir muhalefetle ve çeşitli sorunlarla geçen Hz. Ali, Sıffin Savaşı'ndan sonra daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır (Wellhausen, 1963: 47). Hz. Ali, 22 Ocak 661 günü Haricilerden (Yaman, 2007: 180) İbn Mülcemadlı bir harici tarafından uğradığı saldırı sonucu (Yaman, 1998: 21) ağır bir şekilde yaralanan Hz. Ali, aldığı yaranın etkisiyle iki gün sonra hayatını kaybetmiş ve Kûfe'de toprağa verilmiştir (Fığlalı, 1989: 374).

Kerbela hadisesi gibi olaylar, İslam toplumlarında derin bir endişe ve hüznü yaratmış, bu da velayet inancının belirli bölgelerde daha fazla benimsenmesine yol açan bir etken olmuştur. Önceki başlıkta tartıştığımız tarihsel sürecin bu noktada daha fazla anlam kazandığını gözlemleyebiliriz. Emevi döneminde Arap olmayan topluluklara yönelik uygulanan politikaların sebep olduğu rahatsızlık ve Abbasîlerin iktidara geldiklerinde benimsedikleri bazı tutumlar, toplumda endişe yaratmış ve bu da bazı küçük grupların dini anlayışlarını farklı bir yönde şekillendirmelerine neden olmuştur. Zamanla vahdet-i vücud anlayışının yayılması ve Bâtîni akımların güç kazanması, yeni inançsal ve toplumsal hareketlere zemin hazırlamıştır. Özellikle Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde, sufi akımların ve dönemin toplumsal protesto hareketlerinin etkisi gözlemlenmiştir. Hz. Ali'nin vefatının ardından, başlangıçta sadece bir dini figür olarak tanınan Hz. Ali, zamanla siyasal bir kişilik olarak da kabul edilmeye başlanmıştır. Anadolu Aleviliğinde ise özellikle On İki İmam inancının yayılmasıyla, Hz. Ali'nin önemi daha da belirginleşmiş ve önemli bir figür haline gelmiştir.

Adıyaman'da yaşayan Alevi dedesi Ali Büyükşahin'e göre, Hz. Ali, Hz. Muhammed'in (sav) hem amcasının oğlu hem de damadıdır. Onların yakınlığı, Hz. Harun ile Hz. Musa arasındaki ilişkiye benzetilir. Hz. Muhammed (sav), Hz. Ali'yi ahiret kardeşi olarak görür ve Aleviler bu kardeşliği “musahiplik” olarak kabul ederler. Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: “Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır. O, benim huyumdan, bedenimden, canımdan bir parçadır.” (Rençber, 2010: 398). Adıyaman'daki Aleviler için Ehl-i Beyt, özellikle Hz. Ali inancı çok büyük bir öneme sahiptir; çünkü onların inanç anlayışı Ehl-i Beyt etrafında şekillenmiştir (Arı, 2011: 36). Geleneksel Alevi inancında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ten sonra saygı gören önemli kişiler vardır (Dönmez, 2019: 48). Yamana göre de Hz. Ali, Alevi-Bektaşî yolunun en temel figürüdür (Yaman, 2007: 179). Türklerin İslamlaşma sürecinde tasavvufî düşünceler, Abbasîlerin yönetim anlayışı ve İran kültürünün etkisiyle, Hz. Ali'nin yalnızca Alevi toplulukları üzerinde değil, aynı zamanda Alevi olmayan halklar üzerinde de büyük bir etkisi olduğu söylenebilir.

Dört Halife Dönemi, İslam toplumunun siyasi ve dini yapısının şekillendiği, aynı zamanda erken dönem İslam'da çeşitli içsel ayrılıklara ve mezhebi farklılıklara yol açan bir süreçtir. Bu dönemde, İslam dünyasında yönetim anlayışları, adalet, halifelik ve liderlik üzerine önemli tartışmalar yapılmıştır. Bu dönemin sonunda, özellikle Hz. Ali'nin ölümünden sonra, İslam toplumu içinde Emevi devletinin egemenliği başlamış ve İslam dünyasında siyasi iktidar açısından önemli bir değişim yaşanmıştır.

Hız. Ali'nin vefatı sonrası, ona duyulan bağılılık yalnızca dini değıl, siyasi hareketleri de etkileyen bir bağılılığa dönüşmüştür. Anadolu Aleviliğinde, özellikle On İki İmam inancının yaygınlaşmasıyla birlikte, Hız. Ali'nin rolü daha da belirginleşmiş ve ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, onu "Alevi-Bektaşî yolunun en önemli şahsiyeti" olarak tanımlamak mümkündür.

Türklerin İslam'ı benimseme sürecinde, tasavvuf akımları, Abbasîlerin yönetimi ve İran kültürünün bir biçimde etkisiyle, Hız. Ali'nin Alevi olmayan topluluklar üzerinde de önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu faktörlerin birleşimi, Hız. Ali'nin şahsiyetinin yalnızca Alevi inançlarıyla sınırlı kalmayıp, geniş bir İslam topluluğu içinde de saygı ve etki gördüğünü gösterir.

Alevi toplumunda Hız. Ali, liderlik ve bilgeliğin sembolü olarak saygı duyulan bir konuma sahiptir. Dürüstlüğü, cesareti ve derin maneviyatı ile bilinen Hız. Ali'nin öğretileri ve rehberliği, günlük yaşamlarında manevi aydınlanma ve rehberlik arayan Aleviler için uzun zamandır bir ilham kaynağı olmuştur.

Aleviler için Hız. Ali'nin öğretileri, yalnızca bir dini yol gösterici değıl, aynı zamanda bir yaşam tarzı, ahlaki bir örnek ve rehberdir. Hız. Ali'nin liderliği, Alevi toplumunun temel karakterini etkileyen önemli bir faktördür. Alevi toplumları, adalet, eşitlik, hoşgörü ve insan haklarına saygıyı, Ali'nin yönetimindeki değerler olarak benimsemişlerdir. Alevilikteki birçok öğreti, Ali'nin hayatındaki cesur kararları, halkla olan derin ilişkisi ve dinde derin bilgi sahibi olması ile şekillenmiştir. Alevilik, Hız. Ali'yi sadece bir halife ya da İslam'ın önemli bir şahsiyeti olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda onu bir öğretmen, bir rehber ve kutsal bir varlık olarak kabul eder. Bu, Aleviliğı diğer İslami yapılanmalardan ayıran temel bir özelliktir. Aleviler için Hız. Ali'nin öğretileri ve hayatı, yaşamın her alanında rehberlik eden bir kaynaktır ve bu öğretiler, Aleviliğin dini, ahlaki ve sosyal temellerini oluşturur.

Hız. Ali, İmam Ali olarak da bilinir, İslam tarihinde çok büyük saygı duyulan önemli bir şahsiyettir. Hız. Muhammed'in amcasının oğlu ve bir yandan da damadı olan kişi, İslam'ın ilk dönemlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ali, bilgeliğı, cesareti ve dindarlığıyla tanınıyordu ve Peygamber tarafından halefi olarak seçilmişti. Hız. Muhammed'in ölümünden sonra dördüncü halife oldu. Ayrıca Şiilerinde en önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilir. Ali'nin halife olarak liderliği, adaleti savunma, eşitliği teşvik etme ve ezilenlerin haklarını koruma çabalarıyla damgalanmıştır. İnsanlara karşı alçakgönüllülüğü ve şefkatiyle tanınıyordu ve bu da ona gerçeğı ve adaleti

korkusuzca savunması nedeniyle "Allah'ın aslanı" unvanını kazandırdı. Ali'nin doğru yönetim, ahlak ve maneviyat hakkındaki öğretileri, dünya çapındaki Müslümanlar tarafından incelenmeye ve saygı görmeye devam ediyor.

Hazreti Ali'nin mirası, karakterine ve öğretilerine hayranlık duyan milyonlarca Müslüman'ın kalbinde yaşamaya devam ediyor. Adaletle olan sarsılmaz bağlılığı, zorluklar karşısında gösterdiği cesaret ve Allah'a olan bağlılığı, doğruluk yolunu takip etmeye çalışan inananlar için bir ilham kaynağı görevi görüyor. Hazreti Ali, İslam tarihinde bilgeliği, dindarlığı ve Hz. Muhammed'in yoluna olan bağlılığı nedeniyle saygı duyulan sevilen bir figür olmaya devam ediyor. Bilgeliği, cesareti ve dini yaşamıyla Hz. Ali, Müslüman toplumların erken dönemlerinde önemli bir rol oynadı. Liderliği ve öğretileri, günümüzde dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlara ilham uygulamaları devam ediyor. Hz. Ali, İslam'da genel olarak çok büyük saygı gören bir şahsiyettir ve onun hayatı, dünyanın her yerindeki Müslümanlar için örnektir.

Adıyaman Alevilerinde, Hz. Ali çok fazla değer verilip çok fazla sevilir (K.K.19). Hz. Ali Alevilerin lideri ve önderidir. Alevilik Hz. Ali'den gelmektedir. Hz. Aliye inanmak doğruluk, dürüstlük, adalet ve insan sevgisidir (K.K.1), (K.K.2), (K.K.5), (K.K.7), (K.K.11), (K.K.13). (K.K.15). (K.K.16). (K.K.17). Adıyaman Alevilerinde yollarının Hz. Ali yolu (K.K.2), (K.K.13), (K.K.14), (K.K.15), (K.K.16), (K.K.17) olduğunu ifade etmektedirler. Hz. Ali Adıyaman'da yaşayan Aleviler için bir önder yol gösteren (K.K.4) ve Hz. Ali aynı zamanda bir dini önderdir (K.K.7) ve tarihi bir şahıstır (K.K.20). Hz. Ali Adıyaman bölgesindeki Aleviler için sosyal hayat ve inanç sistemi içinde rol model olan bir figürdür. Hz. Ali insanı kâmindir (K.K.12).

Haz. Ali, Alevilik inanç sisteminde yalnızca bir dini lider veya önder değil, aynı zamanda manevi önder ve toplumsal bir rehber olarak da büyük bir öneme sahiptir. Onun cesareti, adaleti ve merhameti, Alevi toplulukları için bir yaşam ilkesi haline gelmiştir. Özellikle Anadolu Aleviliğinde ve Adıyaman'daki Aleviler arasında Hz. Ali'ye duyulan sevgi ve bağlılık, inanç ve sosyal yaşamın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Hz. Ali, Alevilikte hem tarihi bir şahsiyet hem de ilahi bir rehber olarak günümüzde de örnek alınan bir şahsiyettir.

4.2.2. Hoca Ahmet Yesevi

Türk kültür dünyasında önemli bir yer tutan ünlü sufi ve rehber figürlerinden biri olan Ahmet Yesevi, günümüz Türkiye'sinde adı bilinse de Ahmet Yesevi'nin tarihi kişiliğiyle ilgili belgeler oldukça sınırlıdır. Gerçek hayatına dair çok az bilgi mevcuttur. Pir-i Türkistan olarak tanınan Yesevi'nin doğum yeri, zamanı, ailesi, öğrenim süreci, evliliği ve çocukları gibi kişisel detaylar pek fazla belgelenmemiştir. Hem sayıca yetersiz olan bu belgeler, hem de menkıbelerle iç içe geçmiş olmaları nedeniyle, Yesevi'nin hayatına dair kesin ve güvenilir sonuçlara ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle, Ahmet Yesevi'nin hayatına dair yazılacak her şey, büyük ölçüde menkıbelerden ve halk arasında anlatılan efsanelerden yola çıkılarak şekillendirilmektedir.

Hoca Ahmet Yesevi, günümüzde Çin sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan'ın Aksu bölgesine bağlı Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir (Köprülü, 2012: 85). Doğum yılı kesin olmamakla beraber, tarihi kaynaklar incelendiğinde 11. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1041-1046 yılları arasında doğduğu ve yaklaşık 120-125 yıl yaşadığına dair 1093 doğum yılına ilişkin rivayetler daha fazla kabul görmektedir (Bice, 2016: 55). Yesevi'nin soyunun Hz. Ali'ye dayandığına dair belgeler bulunmaktadır; bu kaynaklarda onun soyu, Hz. Ali'nin oğlu İmam Muhammedü'l-Hanefî b. Aliyyü'l-Murtaza'ya kadar uzanmaktadır (Bice, 2016: 56). Orta Asya Türklerinin dini ve tasavvufi hayatında önemli bir etkiye sahip olan Hoca Ahmet Yesevi, "Türkistan'ın pir'i" olarak tanınan büyük mutasavvıf ve şairdir ve Yeseviyye tarikatının kurucusudur (Eraslan, 1989: 159).

Hoca Ahmet Yesevi, Yusuf Hemedani'nin rehberliğinde dini ve tasavvufi bir eğitim aldıktan sonra doğup büyüdüğü Yesi şehrine geri dönen Hoca Ahmet Yesevi, burada insanları doğru yola yönlendirmiş ve Orta Asya'nın manevi dünyasında kalıcı etkiler bırakmış büyük bir mutasavvıf olmuştur. Hoca Ahmet Yesevi, yedi yaşına kadar babasının yanında manevi bilgi ve ilhamla yetişmiş, ardından Arslan Baba'nın ruhani rehberliğinde derin bir olgunluk seviyesine ulaşmıştır. Arslan Baba'dan aldığı bu ilk manevi eğitimin ardından, dönemin önde gelen İslam şehirlerinden biri olan Buhara'ya gitmiş. Buhara'ya gitme kararı da Arslan Baba'nın bir işaretiyle olmuştur ki tasavvuf ehlinin hayatında bu tür manevi yönlendirmelerin etkisi oldukça büyüktür. Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet adlı eserinde, çocukluk yıllarında deneyimlediği manevi ilhamlar, tanıklık ettiği ledünnî olaylar ve yaşadığı sıra dışı durumlar, tasavvufi bir üslupla anlatılmaktadır (Bice, 2016: 63).

Hoca Ahmet Yesevi ve ona bağlı dervişler, Orta Asya'dan başlayarak İran'dan, Anadolu'ya ve oradan Rumeli'ye kadar uzanan çok geniş bölgelerde faaliyet göstermiş;

pek çok Türk devletinin oluşum sürecinde rol almış, günümüze kadar etkisini sürdüren toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi ve askerî alanlarda derin etkiler yaratmış ve bu devletlerin yapılarını biçimlendirmiştir. Hoca Ahmet Yesevi, Türk-İslam inancının temelini atmış ve bu inancın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk-İslam anlayışının hangi yönüne bakılırsa bakılsın, mutlaka Hoca Ahmet Yesevi'nin etkisi görülür. Yesevilik, sadece bir tarikat olmanın ötesinde, kültürel bir inanç bütünlüğü olarak işlev görmüş; bu anlayışta merkezi bir rol üstlenmiş ve öncü bir konumda olmuştur (Utku, 2016: 4).

Tasavvufi (sufi) hareketler İslam'ın erken dönemlerinde, özellikle yazılı kaynakların sınırlı olduğu ve halk arasında okuma yazma oranının düşük olduğu zamanlarda, İslam'ın halk arasında yayılması ve yaşanmasında büyük bir rol oynamıştır. Hoca Ahmet Yesevi de diğer Tasavvufi tarikatlar gibi, tekkeler, zaviyeler ve medreseler kurarak, mutasavvıf ve âlimleri yetiştirmiş ve bu kişiler Türk-İslam coğrafyasının farklı bölgelerine ve Anadolu'ya göndermiştir. Bu dervişlerin halkla iç içe yaşamaları, onların toplum içinde saygı görmesini sağlamış ve gittikleri yerlerde topluluklar kurarak, etraflarında inananlar toplaması, Türk toplumuna İslam'ın yaşatılmasında çok önemli katkıları olmuştur.

Türkler, İslamiyet'i benimsedikten sonra uzun bir müddet Arap ve Fars kültürlerinin etkisinde kalmışlardır. Hoca Ahmet Yesevi'nin öğretilerinin etkisiyle, Türkler İslam kültürünü kendi kimlikleriyle harmanlamaya başlamış, Arap ve Fars etkisinden sıyrılarak İslam'ı kendi kültürel özellikleriyle içselleştirmiştir. Bu yeni İslam anlayışı, Türkler arasında hızla benimsenmiş ve geniş bir coğrafyada özellikle Anadolu'da çok büyük etki bırakmıştır. Anadolu'da bıraktığı bu derin izler, günümüze kadar devam etmektedir.

Hoca Ahmet Yesevi, Alevilik ve Türk İslam düşüncesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bir şahsiyettir. Ahmet Yesevi'nin düşünceleri, Özellikle Orta Asya'dan başlayıp Anadolu'ya uzanan büyük bir alanda etkisini ortaya koymuştur. Ahmet Yesevi'nin Alevilikle bağlantısı daha çok onun öğretileri, tasavvufi anlayışları ve yetiştirdiği müritlerin etkisiyle şekillenmiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin Aleviliğin oluşumundaki rolün çok büyüktür. Ahmet Yesevi, özellikle tasavvuf düşüncesine dayalı öğretileriyle tanınır. Onun öğretisi, bireyin manevi yolculuğunda nefis terbiyesine, insan sevgisine ve hoşgörüyü büyük bir önem vermektedir. Bu anlayış, Aleviliğin temel öğretileriyle örtüşür.

Allah'a olan sevgi, insanın içsel dünyasına yönelik derin bir arayış, güçlü maneviyat ve ahlaki olgunluk sağlar.

Hoca Ahmet Yesevi, Alevilik ve Bektaşılık gibi İslam'ın mistik gelenekleri üzerinde çok derin bir etki bırakmıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin öğretileri, hikmet ve tefekkür temalarıyla Aleviliğe güçlü bir biçimde yol göstermiş ve ilham vermiştir. O, Tasavvufî hayatı, insanlık sevgisi ve ahlaki değerlere saygı gibi temalarla Aleviliğin toplumsal yapısına katkı sağlamıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencileri ve izinden gidenler, onun öğretilerini Orta Asya'dan Anadolu'ya taşımış, burada hem dini hem de kültürel birikimlere zenginlik katmıştır. Ahmet Yesevi'nin "hikmet" anlayışı ve tasavvufi öğretileri, Aleviliğin maneviyatını ve ruhaniyetini derinleştirerek, bireylerin kendini içsel olarak tanıma yolculuğunda önemli bir rehber olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi'nin öğretileri, zamanla Yesevi Tarikatı adı verilen bir tarikata dönüşmüştür. Yesevi Tarikatı, halk arasında yaygınlaşan ve halkın anlayabileceği şekilde öğretilen bir İslam anlayışını benimsemiştir. Bu da Aleviliğin inançsal ve toplumsal yapısını oluşturmuştur. Yesevi'nin öğretileri, özellikle tasavvuf ve mistik bir İslam anlayışı geliştirmesi nedeniyle Aleviliğin içsel dünyasında çok büyük bir tesiri olmuştur. Alevilikte, Allah'a olan yakınlık, insanın ruhsal arayışı ve ahlaki değerleri ön plandadır. Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvufi öğretileri, Aleviliğin bu yönlerini güçlendirmiştir. Anadolu'ya yerleşen Yesevi dervişleri, Yesevi'nin öğretilerini halk arasında yaymış ve bu öğretiler Aleviliğin temel inançlarıyla harmanlanmıştır. Yesevi'nin "Pir" olarak kabul edilen müşitlerinin, Alevi inancında ve kültüründe derin etkiler bırakmıştır.

Yesevi'nin öğretilerinde, insan sevgisi temalı bir İslam anlayışı ön plandadır. Ayrıca, Ahmet Yesevi'nin kendi hayatında gösterdiği alçakgönüllülük, sade yaşam ve halkla iç içe olma, mütevazı bir yaşam tarzı, Aleviliğin bu yönleriyle belirgin hale gelmiştir. Hoca Ahmet Yesevi, Aleviliğin doğrudan kurucusu olmasa da onun öğretileri ve tasavvufi anlayışları, Aleviliğin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Yesevi Tarikatı'nın halk arasında yayılması, Aleviliğin temel değerlerinin daha da pekişmesine katkı sağlamıştır. Ahmet Yesevi'nin öğretilerinin, özellikle Aleviliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak Ahmet Yesevi'nin doğrudan Aleviliği oluşturduğuna dair kesin bir kanıt yoktur. Aleviliğin temel değerleri ve inançları üzerinde çok etkili bir iz bırakmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi, 12. yüzyılda yaşamış olan ve Türk tasavvufunun önemli şahsiyetlerinden biri olan bir mutasavvıf ve düşündürüdür. Ahmet Yesevi, özellikle Türk-

İslam düşüncesinin şekillenmesinde ve Türk halkının İslam'ı benimsemesinde büyük bir rol oynamıştır. Yesevi, Türkistan bölgesinde doğmuş, sonrasında Anadolu'ya etkilerini taşımıştır. Özellikle Türklerin yaşadıkları bölgelerdeki irşat ve tebliğ faaliyetlerini yürütmeleri Yesevi tarikatı aracılığıyla İslamlaşma sürecine önemli katkılar sağlamaları, dönemin inanç sistemini derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, Yesevi'nin hem dönemi hem de inanç anlayışı üzerindeki etkisi, çalışma konumuz açısından büyük bir öneme sahiptir.

Ahmet Yesevi ve ondan sonraki önemli şahsiyetlerin katkıları, Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu sürecin büyük bir kısmı, tasavvuf (sufi) akımlar ve tarikatlar aracılığıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda, Yesevilikten başlayarak tüm tasavvufî hareketlerin incelenmesi, Anadolu'da İslam'ın kökleşmesinin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ahmet Yesevi'nin öğretileri, özellikle Yesevi tarikatı tarafından temsil edilmiştir. Bu tarikat, Anadolu'daki Bektaşî ve Alevî dergâhlarının temellerine etki etmiş, burada eğitim gören dervişler, Yesevi'nin düşüncelerini geniş bir coğrafyaya taşımıştır. Yesevi'nin öğretisi, sadece dini bir anlayışı değil, aynı zamanda toplumsal hayata dair derin bir felsefi ve ahlaki bakış açısını da yansıtır. Bu yönüyle, Hoca Ahmet Yesevi, Türk halkının dini ve kültürel kimliğinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. Ahmet Yesevi, aynı zamanda Türk halkına uygun bir İslam anlayışı geliştirmiştir. Arapçadan ziyade, Türkçeyi kullanarak tasavvufî şiirler yazmış ve öğretilerini halk arasında yaygınlaştırmıştır.

Yeseviliğin Alevilik üzerindeki etkilerini yazılı kaynaklardan incelemek oldukça zor bir durum arz etmektedir. Çünkü mevcut belgelerin büyük bir kısmı zaman içinde zarar görmüş ve kaybolmuştur. Elde edilen kaynaklarda ise bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Aleviler arasında şifahi (sözlü) gelenekler olarak birçok uygulama hala devam etmektedir. Aleviler, bu uygulamaların kökenini Ahmet Yesevi ve onun öğretilerine bağlamaktadırlar. Hoca Ahmet Yesevi, Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde ve Alevilik inancının şekillenmesinde derin izler bırakmış, tasavvufî öğretileriyle hem dini hem de kültürel yapıyı güçlü bir şekilde etkilemiştir. Günümüzde de Alevî toplulukları arasında onun etkisi, sözlü gelenekler ve manevî pratikler aracılığıyla yaşamaya devam etmektedir. Örneğin, araştırmamızda yaptığımız mülakatlarda, Alevilerin büyük bir kısmı, Alevilikle ilgili pratiklerinin temellerini Ahmet Yesevi, Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli gibi önemli şahsiyetlere dayandırdıklarını ifade etmişlerdir. Sosyolojik açıdan bu tür şifahi bilgilerin tespit edilmesi ve eski Türk

kültürüyle bağlantılarının ortaya konması büyük önem taşımaktadır. Bu tür tespitlerin yapılması, sosyal uyum ve bütünleşmeye de olumlu katkı sağlayacaktır.

4.2.3. Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyılda yaşamış, Türk-İslam düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biridir ve Bektaşî tarikatının kurucusudur. Hacı Bektaş Veli adı, ona saygı ve sevgi göstermek amacıyla verilmiştir. Hayatına dair bazı bilgiler netleşmiş olsa da çoğu konuda çeşitli menkıbelerle desteklenen rivayetler vardır. Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'nin öğretilerinden ve Horasan erenlerinden beslenen önemli bir şahsiyet olup, geniş bir üne sahip olmasına rağmen, hayatına dair elimizdeki bilgiler oldukça sınırlıdır ve mevcut veriler genellikle gerçeklerle menkıbevi anlatıların birbirine karıştığı rivayetlere dayanmaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin gerçek adı Mehmed olup, Bektaş ismiyle anılmıştır. Horasan'ın Nişabur şehrinde doğmuş ve anne ile babası Türk kökenlidir. Annesi Hatem Hatun, Şeyh Ahmed'in kızı, babası ise Seyyid Sultan İbrahim Sani'dir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olmamakla birlikte, Anadolu'ya gelişinin 1270-1280 yılları arasında gerçekleştiği kabul edilir. Babası İbrahim Sani, Hacı Bektaş'ı Nişabur'un ünlü âlimlerinden ve Ahmet Yesevi'nin dervişlerinden Lokman-ı Perende'ye götürerek eğitim almasını istemiştir. Lokman Perende, Hacı Bektaş'a hem zahiri hem de batini ilimleri öğretmiştir. Hacı Bektaş, üstün yeteneği sayesinde kısa sürede çok şey öğrenmiş ve hocasının izniyle dünyadan elini çekerek inzivaya ve riyazata yönelmiştir (Sezgin, 2012: 53).

Bektaşî inancına göre, Hacı Bektaş Veli Horasan Erenleri arasında yer almakta olup, soyunun Hz. Muhammed'e dayandığı kabul edilir. Bazı rivayetlere göre Hoca Ahmet Yesevi doğrudan onun pir'i ve mürşidi olmamış; onun yerine Yesevi'nin öğrencisi olan Lokman Perende, Hacı Bektaş'ı yetiştirmiştir. Ayrıca, Bektaş Veli'nin henüz 12 yaşındayken ulaştığı mertebeyi fark eden Pir'i, ona büyük bir saygı göstermiştir (Eröz, 1990: 53). Hacı Bektaş Veli Horasanlıdır. Babası da dedesi de Türk'tür. (Sezgin, 2012: 57) Hacı Bektaş Veli, diğer din ve devlet büyükleri gibi çeşitli sıfat ve lakaplarla da anılmıştır. Bunların en belli başlıları: Hünkâr, Hazret-i Pir, Gaziler Serdarı, Alp Erenler Serçeşmesi, Serçeşme'dir (Sezgin, 2012: 65). Bektaşilik, İslam kültüründe on iki ana tarikattan biri olarak kabul edilmekte olup, mürşit olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.), rehber olarak Hz. Ali'yi (r.a.) ve pir olarak da Hacı Bektaş Veli'yi (k.s.) benimser (Fırlı, 1996: 133). Hacı

Bektaş, halk arasında Sufi hareketinin önemli bir simgesi olmuş ve cemaat dışında kalan, halka yönelik bir tarikat olan Bektaşî tarikatına ismini vermiştir (Melikoff, 2010: 93).

Bektaşilik, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan ve onun yolunu takip edenleri ifade eder. Bu tarikatın mensupları, Pirleri olarak Hacı Bektaş Veli'yi kabul eder ve tarikatın usul ve ritüellerine uygun bir yaşam sürerler. Ehl-i Beyt sevgisi ile tevella ve teberra prensiplerine bağlı olmaları nedeniyle, Bektaşilere Alevi denilebilir. Ancak bu Alevilik, Sünnîlerin Ehl-i Beyt sevgisinden daha öteye geçmez. Çünkü Türkiye'de her Bektaşî Alevi olmasına karşın, her Alevi Hacı Bektaş'ı Horasan Ereni olarak görüp saygı duysa da Bektaşî değildir (Eröz, 1990: 52).

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi, o tarihte hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti'nin hem yönetim ve hem de iktisadi olarak zayıfladığı, parçalanmanın yaşandığı döneme denk gelir. Hacı Bektaş Veli, Anadolu'yu dolaşarak yerel kültür, gelenek ve görenekler hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirmiş ve bu bilgi birikimiyle yeni bir bilim ya da öğretinin temellerini atan bir ekol oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynamış, sahip olduğu bilgi ve tecrübe ile birçok kişiyi yetiştirmiştir. Kurduğu Bektaşilik tarikatı, öğrencileri tarafından sürdürülmüş ve bu tarikat, Yeniçeri Ocağı'nın düşünsel temelini oluşturmuştur. Eğitim süreci içinde Alevilikteki dört kapı anlayışına (tarikat, şariat, marifet ve hakikat) beşinci kapıları ekleyerek 'Dört Kapı Kırk Makam' adlı bir tarikatın kuruculuğunu üstlenmiştir. Hacı Bektaş Veli, çok genç yaşlarında Anadolu'ya gelmiş burada, özellikle Selçuklu Devleti'nin karışık ve çatışmalı dönemlerinde toplumu birleştirici bir lider olarak ortaya çıkmıştır. Hacıbektaş kasabasına yerleşmiş ve burada dergâhını kurmuştur. Burada hem tasavvufî öğretilerini yaymış hem de müritler yetiştirmiştir.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nda 1239-1240 yıllarında meydana gelen, toplumsal ve dini temele dayalı ayaklanmaların önderlerinden Baba İlyas-ı Horasaninin ahfadı, Âşık paşazadedir. Bu tarihçiye göre. Hacı Bektaşî ve kardeşi Mintaş, Baba İlyas'ın müritlerinden idiler. Mintaş, Babailerin bozgununu izleyen kıyıda öldürüldü; eylem dışında kalan Bektaşî, bir münzevi yaşamı süreceği Soluca Kara Öyük'e, bugünkü Hacıbektaş'a sığındı (Melikoff, 1993: 21). Miladi 1337 yılında Hacıbektaş ilçesinde vefat eden Hünkâr Hacı Bektaş Veli, geleneğe uygun olarak dergâhının içinde defnedilmiştir. Kaynaklar, mezarının bulunduğu yerin aynı zamanda Hazret 'in kendi evi olduğunu belirtmektedir (Sezgin, 2012: 66).

Ölümünden sonra, Hacıbektaş ilçesinde bir türbe yapılmış ve burada onun anısına düzenlenen çeşitli törenler düzenlenir. Hacı Bektaş Veli'nin türbesi hem dini ziyaret yeri aynı zamanda kültürel bir merkez olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinin günümüze kadar yaşamasını sağlamıştır. Öğretileri özellikle Alevi ve Bektaşî toplulukları arasında yaşatılmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri, insan hakları, eşitlik, hoşgörü ve sevgi gibi evrensel değerlere vurgu yapması nedeniyle, onun düşünceleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin en büyük miraslarından biri de Bektaşî tarikatının temellerini atmış olmasıdır. Bektaşilik, Anadolu'da yayılan bir tasavvufi akım olup, Alevilik ile de sıkı bir ilişki içerisinde. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri halk arasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir takipçi kitlesi bulmuş, Bektaşî tarikatı zamanla Osmanlı'da önemli bir rol oynamıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin tarikatı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük bir yaygınlık kazanmış ve bugün de Türkiye ve balkanlarda pek çok müridi tarafından takip edilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve öğretileri, sadece dini bir rehber olmanın ötesinde, bir toplumsal değişim hareketi olarak da görülmüştür.

Hacı Bektaş Veli'nin tarikatına girmek için Alevilikteki gibi kutsal soy anlayışı olmadığı için dergâha gelen herkes Bektaşî olabilir. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri, farklı inaçlardan ve kültürlerden gelen insanları bir araya getirmiş ve Anadolu'da pek çok topluluk tarafından benimsenmiştir. Bugün Hacı Bektaş Veli, sadece Bektaşî topluluğu için değil, Anadolu'da özellikle Anadolu Aleviliğinde bir manevi önder olarak kabul edilmektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin ne zaman vefat ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte, 1271 ile 1330 yılları arasında vefat ettiği düşünülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, öğretileri ve tarikatı hem İslam düşüncesinde hem de Türk kültüründe derin izler bırakmış ve ona olan saygı günümüzde de devam etmektedir.

Hacı Bektaş Veli hem dini hem de kültürel olarak önemli bir figürdür. Öğretileri, Anadolu'da pek çok insanı etkilemiş ve geniş bir takipçi kitlesi oluşturmuştur. O, sadece bir dini lider değil, aynı zamanda çağının sosyal bütünleşmesini sağlayan sosyal reformcudur. Hacı Bektaş Veli'nin yolu İnsan özüne dayanan bir düsturdur (K.K.15). Hacı Bektaş Veli'nin mirası hoş görü ve insan merkezli bir hayat felsefesidir (K.K.3). Hacı Bektaş Veli'nin insanlık için sunduğu en büyük mesajlardan biri, hoşgörü, sevgi ve eşitliktir.

Hacı Bektaş Veli, Aleviliğin gelişiminde merkezi bir şahsiyettir. Bektaşilik tarikatının kurucusu olan Hacı Bektaş Veli, Aleviliğin temel öğretilerini halk arasında yaygınlaştıran önemli bir şahsiyettir. Hacı Bektaş Veli'nin düşünceleri, özellikle beşer merkezli, eşitlik, adalet ve sevgi gibi değerleri ön plana çıkarır.

Ayrıca, onun anlayışında birlik ve hoşgörü temel prensiplerdir. Bektaşilik, tasavvufi öğretilerle halk dini arasında bir köprü kurarak hem Anadolu'da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir nüfuz kazanmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri, Aleviliği yalnızca dini bir inanç sistemi olmaktan öte, toplumsal ve kültürel bir hareket haline getirmiştir.

Aleviliğin gelişiminde etkili olan bu şahsiyetler, Aleviliğin inanç sistemini, ahlaki değerlerini ve toplumsal yapısını şekillendiren önemli figürlerdir. Hz. Ali'nin adalet, Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmet ve Hacı Bektaş Veli'nin eşitlik anlayışları, Aleviliğin temel taşlarını oluşturmuş ve bu öğretiler, günümüze kadar taşınarak günümüz Alevilik anlayışını şekillendirmiştir. Bu şahsiyetlerin öğretilerinin ve yaşam biçimlerinin Alevilikteki yeri hem tarihsel bağlamda hem de günümüz Aleviliği için büyük bir öneme sahiptir. Hacı Bektaş Veli, Aleviliğin inanç yapısında ve toplumsal dokusunda derin etkiler bırakan, Anadolu'nun manevi hayatına yön veren önemli bir şahsiyettir. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri Aleviliğin temel değerleriyle bütünleşmiş ve Alevi topluluklarının hem dini hem de sosyal yaşamında kalıcı bir yer edinmiştir.

5.SOSYAL BÜTÜNLEŞME (TOPLUMSAL ENTEGRASYON)

5.1 SOSYAL BÜTÜNLEŞME KAVRAMI

Alevilik, insanların bir araya gelerek toplumsal dayanışma içinde bulunmaları ve birlikte manevi bir ritüel gerçekleştirmeleri anlamına gelir. Adıyaman şehri, bu konuda güzel bir örnektir. Toplumsal yapı, farklı grup, kurum ve kuruluşların birleşiminden oluşan bir bütündür. Toplumsal bütünleşme, toplumun maddî ve manevi öğelerinin uyumlu bir şekilde etkileşimde bulunarak dinamik bir bütün oluşturmalarını ifade eder.

Bütünleşme ya da Batı'daki adıyla "entegrasyon" kavramı, Sanayi Devrimi sonrasında gerçekleşen göç hareketleri, şehirleşme süreci ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörlerin toplum üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu terim, aslında oldukça yenidir ve kökeni Herbert Spencer'a kadar uzanır. Spencer, bu kavramı sosyal bilimlere dahil ederken, zamanla Emile Durkheim'in ise dayanışma teorisi ile birlikte geleneksel sosyolojiye entegre edilmiştir. Daha güncel dönemlerde ise, sistem entegrasyonu üzerine yapılan tartışmalar David Lockwood tarafından ele alınmış ve bu alanın gelişimine katkı sağlamıştır. Bütünleşme kavramı, genellikle bir bütünün parçalarının bir araya gelerek uyumlu bir şekilde işlev görmesini ifade eder. Bütünleşme kavramı genellikle bağlılık, yardımlaşma, birliktelik, denge, uyum sağlama ve uyum terimleriyle eşdeğer olarak kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, bütünleşme yalnızca sistemin düzeni ve yapısıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda gerçekleştirilen eylemler ve işlevler açısından da önem taşır (Fichter, 2001: 199). Sosyal bütünleşme genel anlamda; Toplumsal bütünlükler içinde bireylerin ya da grupların, farklı veya çatışan davranış kalıplarını karşılıklı uyum sağlayarak bir düzen içinde birleştirme sürecidir (Ozankaya, 1995: 26).

Sosyal bütünleşme, bir toplumun varlığını sürdürebilmesi açısından en temel süreçlerden biridir. Batı dillerindeki 'integration' kavramının Türkçedeki karşılığı olan ve birleşme, uyum sağlama, bütün olma, denge ve ahenk içinde yaşama anlamlarına gelen bütünleşme; sosyolojik açıdan, toplum içindeki alt gruplar, cemaatler, çıkar grupları ve kurumlar gibi sosyal yapının farklı bileşenleri arasındaki uyum ve bütünlük durumunu tanımlar. Diğer yandan sosyal bütünleşme, bir topluluk veya sosyal grup içinde egemen olan kültürel değerlerin, bireyler tarafından benimsenip içselleştirilmesi ve bu sayede bireylerin toplumun sosyokültürel yapısıyla uyumlu bir yaşam tarzı geliştirmeleri süreci olarak da açıklanabilir (Günay, 2012: 343).

Sosyal bütünleşmenin malzemesini maddi ve manevi kültür unsurları oluşturmaktadır (Şahin, 2001: 160). Bütünleşme, bir araya gelme, uyum sağlama ve denge içinde bulunma anlamlarına gelir. Sosyolojik açıdan ele alındığında, toplum içindeki farklı grupların, kurumların ve bireylerin birbirleriyle etkileşime girerek uyumlu bir yapı oluşturmalarını ifade eder. Bu süreç, sosyal yapıyı oluşturan unsurların birbirini desteklemesi ve ortak bir bütün oluşturma sürecidir. Başka bir ifadeyle, bütünleşme, sosyal sistemi oluşturan öğelerin birbirleriyle uyum içinde bulunmaları sayesinde işleyen ve düzenli bir toplumsal yapı oluşturma durumudur (Erkal, 2000: 260). Sosyal bütünleşme, bireylerin veya sosyal grupların dünya görüşlerindeki farklılıklara rağmen, toplumların ortak kültüründen en az düzeyde sapmalarıdır. Aynı zamanda, sosyal bütünleşme, insanların temel ihtiyaçları ve etkileşimleri sonucunda oluşan sosyal gruplar ile kurumların bir bütünü ifade eder (Bilgin, 2010: 171). Sosyal bütünleşme, dar anlamda (boy, kabile, aşiret, cemaat) mensubiyet duygusunun aşılmasıyla millî topluma dâhil olduğunun fark edilmesidir (Erkal, 2000: 261). Bazıları emek ile sermaye arasındaki dengeyi önemserken, bazıları ise bireylerin ve toplumsal grupların farklı dünya görüşlerine sahip olmasının, toplumun milli kültürden yeterince beslenememesinin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Sosyal bütünleşme, bireylerin ve sosyal yapıların dünya görüşlerindeki farklılıkların, toplumun ortak milli ve kültürel değerlerinden sadece az ölçüde sapması durumudur. Ayrıca, sosyal gruplar arasındaki mesafenin, toplumun işleyişini engellememesi hali de sosyal bütünleşme olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, sosyal bütünleşme, her sosyal grubun kendi varlığı ve birliği konusunda sahip olduğu bilinç düzeyinin, toplumdaki genel bütünlüğü bozmayacak seviyede olmasıdır (Erkal, 1991: 101). Genel anlamda sosyal bütünleşme, millet olma süreci ya da “millet oluşturma” olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede sosyal bütünleşme, bir sosyal sistemin parçaları ya da bir milletin üyeleri arasında ortak tutum ve davranışların gelişmesini sağlayan karşılıklı bağımlılık durumudur. Başka bir ifadeyle, farklı grupların örgütlenerek bir topluluk oluşturmak üzere uzlaşmasını içerir (Türkdoğan, 1996: 51-52).

Sosyal bütünleşme, toplumdaki farklı unsurların bir araya gelmesi, kaynaşması ve birlikte uyumlu bir şekilde çalışması sonucu oluşan denge ve koordinasyon halidir. Ancak bu, değişime kapalı ve sabit bir toplum yapısını ifade etmez; çünkü farklılaşma ile bütünleşme toplumsal süreçlerin birbirini tamamlayan iki yönü olarak birlikte var olur (Erkal, 2000: 261). Sosyal bütünleşme, sosyal ve kültürel farklılıklar, çatışma ve rekabetler olsa da bunların toplum yaşamını bozmayacak ölçüde tutulması ve toplumun fertleri,

grupları, sınıfları, tabakaları ile kurumlarının işlev ve görev bakımından birbirini tamamlayıp, norm ve değerler açısından kaynaşması sürecidir (Aydınalp, 2020: 21). Toplumsal bütünleşmenin çeşitli ve birbirinden farklı tanımlarıyla karşılaşmaktayız.

İnsan, sosyal bir varlık olarak, doğal olarak bir toplum içinde yaşamaya ihtiyaç duyar. Toplumla entegrasyonu, kimlik kazanması ve toplumun değerlerine saygı göstermesi ancak sosyal bütünleşme ile mümkündür. Eğer bir toplumda sosyal bütünleşme sağlanamazsa, yurttaşlık bilinci gelişmediği için bireyler arasında çözülme, kutuplaşma, ayrımcılık ve şiddet gibi olgular yaygınlaşabilir. Çok kültürlü toplumlarda ise sosyal bütünleşme genellikle devletin otoritesi, anayasa ve hukuk sistemiyle icra edilmektedir. Düşünsel ortak noktalara ve paylaşılan kültürel değerleri bulunmayan toplumlarda, aidiyet hissi çoğunlukla yasal düzenlemelerle pekiştirilmeye çalışılır. Fakat yalnızca kanunların etkisiyle temin edilen toplumsal bütünleşmenin devamlılığı sağlamaktır zordur. Bu durumda, ülkemizde sosyal bütünleşmenin nasıl gerçekleştirilebileceği ve insanların barış içinde birlikte nasıl yaşayabileceği sorusu önem kazanır. Bu soruya doğru yanıt verebilmek için öncelikle sosyal bütünleşmenin önünde engel teşkil eden temel sorunların incelenmesi gerekir (Yılmaz, 2010: 75).

Sosyal bütünleşmenin incelenebilmesi için, bir arada yaşayan ve belirli bir düzen içinde örgütlenmiş bir insan topluluğuna ihtiyaç vardır. Bu topluluk, cemiyet olma niteliğine sahip olmalıdır. Başka bir ifadeyle, insan davranışlarının hem sınırlanıp hem de hukuki haklarla güvence altına alınarak özgürlük alanının sağlandığı bir ortam olmalıdır. Bir yandan grupların oluşması ve iş bölümünün gerçekleşmesi gerekirken, diğer yandan karşılıklı destek ve dayanışmanın mümkün olması şarttır. Ayrıca, sosyal yapılar ve ilişkiler ağı sayesinde sosyal yaşamın sağlam bir şekilde örgütlenmiş olması gerekir (Erkal, 2000: 273).

Modern toplumlarda, iş bölümü ve toplumsal çeşitliliğin bulunduğu, insan ilişkilerinin kanunlarla şekillendirildiği, demokrasinin egemen olduğu ve özgürlükle cezalandırmanın bir arada var olduğu ortamlarda toplumsal bütünleşme mümkündür. Bu noktada, sosyal bütünleşmenin inceleneceği toplumda demokrasinin varlığı büyük bir öneme sahiptir. Çünkü demokrasinin bulunmadığı toplumlarda, sosyal bütünleşme değil, daha çok zorla ve baskıyla bir araya getirilme durumu söz konusu olur. Bu nedenle, bir toplumda sosyolojik açıdan gerçek bir bütünleşmeden söz edebilmek için, o toplumun demokratik bir düzene sahip olması şarttır. Sosyal bütünleşmenin önemli bir unsuru dini ibadettir. Dini deneyimin uygulamalı ifadesi olan ibadet, dini topluluğun oluşmasına, bir

araya gelmesine ve ilerlemesine yol açmaktadır. İbadetler dini bireyselliği ortadan kaldırarak sosyolojik ayrılıkları engellediği bilinmektedir. İbadet, ayin ve dini törenler, ortak bir merkezî deneyime sahip kişilerin birbirleriyle bağ kurmalarını ve kaynaşmalarını sağlar. Namaz kılmak, kurban kesmek, şükretmek, zikir yapmak, ilahi söylemek ve dua etmek amacıyla bir araya gelen inananlar, ibadet ve dini ritüellerin en anlamlı örneklerini sergilerler (Albayrak, 2015: 25).

İnsan, sosyal bir yapının içinde güven ve huzur içinde yaşama amacını güder ve bu hedefe ulaşabilmek için çaba gösterir. Dinin temel işlevi, insanın bu güvenli ve huzurlu ortamı bulmasına yardımcı olmaktır. İnsanların zorluklar ve olağanüstü durumlarla başa çıkabilme gücünü artıran en önemli faktörlerden biri inançtır. Sosyal bütünleşmenin tanımı ve dinin bu süreçteki rolü dikkate alındığında, Özellikle Alevi-Bektaşî inanç yapısında büyük bir öneme sahip olan ibadetler (Cem, türbe ziyaretleri) ve toplumsal yapılar hem dini hem de sosyal özellikler taşıyarak toplumsal uyumu güçlendirir. Bir aile ya da toplum gibi grupların bir arada durabilmesini sağlayan unsurlar, dini ritüeller ve törenlerdir. Dua etmek, kurban kesmek ve cem ritüeli sadece katılan bireylerin yaşantılarını ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda grubun yapısını ve düşünsel tutumunu şekillendirme ve yönlendirmede önemli rol oynar. Alevi-Bektaşî toplumlarında sosyal yardımlaşma ve birlikteliği sağlayan, ayrışmayı önleyen topluluk ruhunu, ortak bilinç ve grup farkındalığını güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli ibadet biçimleri ve kurumlar bulunmaktadır. En önemli örnekler arasında, birlik ve dayanışmanın en yüksek düzeye ulaştığı toplu ibadet olan Ayin-i Cem ile dedelik, musahiplik ve düşkünlük gibi sosyal kurumlar yer almaktadır. İslam dini, bütünleşmeyi temel alan bir din olarak görülmektedir. Birlik hem onun özünü hem de doğasını oluşturmaktadır (Albayrak, 2015: 21).

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bütünleşme kavramı esasen bireylerin ve grupların anlamlı bir şekilde bir araya gelmesini ve toplumsal ihtiyaçların düzenli bir biçimde karşılanmasını kapsar. Sosyal bütünleşme ise, az önce belirttiğimiz gibi, bireyler veya sosyal gruplar arasındaki dünya görüşü farklılıklarının toplumun ortak kültüründen en az seviyede sapması durumudur. (Cinsoy, 2016: 12). Bilim ve teknolojideki büyük gelişmelerin, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte hız kazandığı günümüzde, toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümler de süratle yaşandığı, toplumların en önemli sorunlarından biri, kuşkusuz sosyal bütünleşme meselesidir. Sanayi devriminin geleneksel toplumların yaşam biçimleri ve sosyal yapılarında yarattığı köklü değişiklikler ile bunun

sonucunda ortaya çıkan toplumsal krizler, bu konunun sosyologların ilgisini çekmesine neden olmuştur (Coşkun, 2004: 112).

Bireyler arasındaki farklılıklar, çoğu zaman anlaşmazlık ve rekabete yol açar. Bu tür olumsuz çekişme ve çatışmaların engellenebilmesi için, insanların birbirlerine ihtiyaç duyduklarının farkında olmaları gerekir. Zira her birey, hayatı boyunca başkalarına bağımlıdır. Muhtaçlık yalnızca insanlar arasında sınırlı bir durum olarak ele alınamaz. Dünya üzerinde coğrafi farklılıklar bulunmaktadır. İnsanlar nasıl birbirlerine ihtiyaç duyuyorsa, ülkeler de birbirlerine bağımlıdır. Bu durum, doğadaki tüm canlıların karşılıklı muhtaçlık içinde olduğu sonucuna varmamızı sağlar (Ersöz, 2019: 9).

Sosyalleşme, bireyin hem maddi hem de manevi açıdan gelişmesine, toplumun ahlaki seviyesinin yükselmesine ve düşünsel ve zihinsel olarak ilerlemesine önemli katkılar sağlar. İnsanın inancını, yaşamını, mal varlığını, soyunu ve onurunu koruyabilmesi, toplumsal birlik ve yardımlaşma sayesinde mümkün olur. İnsan hiçbir alanda tek başına başarı sağlayamamaktadır. Bu açıdan sosyal dayanışma, insan için zaruri bir ihtiyacı oluşturmaktadır (Kongar, 1985: 126-128). Örneğin, bir ülkeye dışarıdan gelen göçmenler veya sığınmacılar ile yerel halk arasındaki dil, gelenek ve alışkanlık farklarının ortadan kalkarak, gelenlerin yerli toplumla bütünleşmesi sürecine toplum bütünleşmesi denir. Toplum bütünleşmesi, farklı grupların karşılıklı uyum sağlayarak örgütlü bir toplum oluşturmaları durumudur (Ülken, 1969: 54). Birlikten bütünlükten sapma, bunun olumsuz durumudur. Sosyal bütünleşme konusunda farklı tanımlar yapılmaktadır ve bu tanımlar, mutlak bir bütünleşmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Hiçbir toplum tamamen sosyal bütünleşmeye ulaşamaz, bu nedenle amaç, toplumdaki sosyal bütünleşme seviyesini olabildiğince yüksek bir düzeye çıkarmaktır.

Sosyal bütünleşme, bir toplumda farklı bireylerin, grupların veya toplumsal kesimlerin birbirleriyle uyumlu bir şekilde etkileşimde bulunması, ortak değerleri, normları ve kültürel öğeleri paylaşması sürecini ifade eder. Bu süreç, toplumsal yapının bir arada varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Sosyal bütünleşme, toplumdaki farklılıkları bir arada tutan ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir olgudur. Göçmenler, etnik ya da dini gruplar gibi çeşitli toplumsal grupların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte, bu gruplar arasındaki anlayış, hoşgörü ve iş birliği duygusunun gelişmesi gerekir. Bu, toplumsal barışı sağlamak ve toplumun geneline ortak bir aidiyet duygusu kazandırmak için önemli bir süreçtir.

Sosyal bütünleşme, aynı zamanda bireylerin toplumda kendilerini dışlanmış (azınlık) hissetmemelerini sağlayarak toplumsal eşitlik ve fırsat eşitliği yaratmayı da hedefler. Bu süreç, eğitim, ekonomi, siyaset ve kültür gibi birçok alanda adaletin ve eşitliğin sağlanmasına dayalı olarak gelişir.

Bu bağlamda, sosyal bütünleşme, toplumsal uyum ve dayanışmanın sağlanması, toplumun genel refahını artıran, sosyal huzuru ve istikrarı güçlendiren bir olgudur. Modern toplumlarda sosyal farklılaşma ve iş bölümünün artması, toplumu daha karmaşık bir yapıya dönüştürmüş ve bu durum, toplumun parçalanma riski taşıyan daha kırılgan bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu koşullar altında, toplumların uyumlu bir şekilde bir bütün olarak varlıklarını sürdürebilmesi, günümüzün en büyük zorluklarından biri haline gelmektedir. Dolayısıyla, sosyal bütünleşme konusu sosyoloji disiplini için önemli bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

Bu nedenle, toplumu oluşturan bireylerin, bütünleşmiş topluma dâhil olmak ve katkı sağlamak istiyorlarsa, "ben" anlayışından ziyade "biz" anlayışı etrafında kendilerini şekillendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, iş bölümünün ve çeşitliliğin bulunduğu, insanların ilişkilerinin yasalara dayandığı, demokrasinin hâkim olduğu, özgürlük ile cezanın birlikte var olduğu modern toplumlarda toplumsal uyumdan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, sosyal uyumun sağlanacağı toplumda demokrasinin varlığı büyük bir öneme sahiptir. Çünkü demokrasinin olmadığı toplumlarda sosyal uyumdan ziyade, baskı ve zorlayıcı yöntemlerle sağlanan bir bütünleşme türü görülür. Bu sebeple, sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi veya sosyolojik anlamda bir bütünleşmeden söz edilebilmesi için, öncelikle toplumun demokratik bir yapıya sahip olması gerekmektedir.

Her toplum, sosyal uyumu güçlendirmek ve iyi-kötü, az-çok gibi değerlere dayalı bir denge oluşturmak amacıyla çeşitli çabalar sarf eder ve bu süreçte pek çok sosyal kurumdan yararlanır. Ancak, din olgusu kadar güçlü bir etki yaratan başka bir destek mekanizması bugüne kadar olmamıştır ve olması da zordur. Toplumsal uyum, aslında toplumsal çeşitliliğin gerçekliğinin kabulünü de içermektedir. Bu bağlamda, sosyologlar için çeşitlenme ve uyum, birlikte ele alınması gereken iki temel kavramdır. Toplumsal dayanışma ise, topluma aidiyet hisseden bireylerin, bulundukları topluma karşı sorumluluk duygusu geliştirmesi anlamına gelir. Bu durum, sosyal hiyerarşi gözetmeksizin herkes tarafından benimsenen ortak bir davranış biçimini oluşturur (Bayram, 2022: 156).

Nihayetinde, sosyal bütünleşme kavramını, toplumun uyum içinde bir arada var olabilmesi için, tüm toplumsal yapıların ve kurumların iş birliği yaparak dengeli bir şekilde

fonksiyonlarını yerine getirdiği bir süreç olarak tanımlayacağız. Toplum, karşılaştığı sorunları aşarak dengeyi sağlama çabası güder. Ancak bu denge, yalnızca toplumun tüm kurumlarının etkin bir şekilde görevlerini yerine getirmesiyle sağlanabilir. Bu dengeleme süreci, aynı zamanda sapma, uyum ve çatışma gibi farklı dinamikleri de içerir. Bütünleşme ise, bu farklı süreçlerin bir arada uyumlu bir şekilde işlemlerini sağlayan temel çerçeveye işlevi görür.

Sosyal bütünleşmenin yapısal olarak birçok farklı süreci kapsadığını daha önce belirtmiştik. Bu durum, kavramın tanımlanmasında bazı zorluklara yol açmaktadır. Entegrasyon, göç hareketlerinin sonucunda ortaya çıkmış ve göçle doğrudan ilişkili bir kavram olduğundan, Batı kökenli bir terim olarak ele alınırken, aynı zamanda bütünleşmenin farklı türlerine de göz atmak önemlidir. Toplumsal bütünleşme, toplumun farklı bileşenlerinin uyum içinde çalışarak denge ve düzen oluşturmalarıdır. Bu, toplumsal yapının bir arada ve koordineli bir şekilde işleyişini sağlar. Tanımlardan yola çıkarak özetle toplumsal bütünleşme, bir makine örneğinde olduğu gibi, farklı görevleri olan küçük bileşenlerin birleşerek bir bütün meydana getirmesidir. Toplumda birbirine bağımlı bireylerin çıkarlarının uyumlu hale gelmesi, toplumsal değerler çerçevesinde ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde karşılanmasını ifade eder.

İnsanlar dünyaya eşit koşullarda gelmezler. Maddi durum, zekâ, yetenek ve etnik köken gibi faktörler açısından farklılıklar gösterirler. Ayrıca, yaşadıkları çevreye bağlı olarak kültürleri, yaşam tarzları, inançları, dilleri, düşünce biçimleri ve tutumları da çeşitlilik arz eder. Tüm bu farklılıklar göz önüne alındığında, toplumda bütünleşme nasıl sağlanır?

Toplumsal bütünleşme, İnsan hayatı için zorunlu olduğu kadar, insan doğasına da uygundur. Zira insanlar, birbirlerine zıt özelliklere sahip olsalar da bu farklılıkları tamamlayarak toplumsal bütünleşmeyi yaratabilirler. Bu sebeple bireysel ve toplumsal farklılıklar oldukça önemlidir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında en önemli unsurlardan biri de bu farklılıklardır. Toplumda bütünleşme, sürekli bir süreçtir ve bu süreç, bireylerin ortak bir kültür etrafında birleşip, aralarındaki farkları en aza indirmeleriyle şekillenir.

Yukarıda ifade edilen tanımlar göz önüne alındığında, tam anlamıyla bir bütünleşmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bir sosyal grup ya da topluluğa ait olma bilinci, toplumun tamamına ait olma bilinciyle uyumlu değilse, toplumsal bütünleşme anlamında büyük bir kopukluk söz konusudur. Bu durumda, sosyal bütünleşme hem

farklılıkları hem de birleşmeyi bir arada içerir. Sosyal gruplar, toplumda genellikle menfaat anlaşmazlıkları ve müzakereler içinde bulunabilirler. Fakat bu grupların sadece kendi menfaatlerini Savundukları görüşler, toplumun gerçeklerinden uzaklaşmayı sürdürmez. Toplum, çok sayıda sosyal yapının birleşimidir. Yalnızca bir grubun çıkarı, toplumun ve başka grupların çıkarlarına üstün tutulamaz.

Yaptığımız çalışmada Adıyaman'daki alevi toplumunun davranışlarıyla ve alevi kültürümüzle toplumsal birlik ve beraberliğe büyük katkı sağlamaktadır (K.K.1). Alevi inanç ve yaşam misyonu toplumsal birlik ve dayanışmaya büyük katkı sağladığını (K.K.3). Alevilik insan öncelliği çok önem verdiğinden dolayı toplumsal bütünlüğe katkısı çok büyüktür kesinlikle bir ayrılıkçılık yoktur (K.K.4), (K.K.15). Adıyaman'daki Aleviliğin Sünnî toplumsal yaşama uyum sağlıyor Sünnî kesimde Alevi yaşa biçimine uyum sağlıyor (K.K.9). Alevilik, insan odaklı yaklaşımıyla toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir unsur olarak öne çıkarken, Sünni toplumla da barış ve uyum içinde yaşamayı başaran bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum, Aleviliğin toplumsal uyumu destekleyen bir inanç sistemi olduğunu açıkça göstermektedir. Adıyaman'daki Alevi toplumu, inanç yapısı ve kültürel değerleriyle toplumsal birlik ve sosyal bütünleşmeye önemli katkılar sunmaktadır.

5.2 SOSYAL BÜTÜNLEŞME TÜRLERİ

Sosyal bütünleşme, bireylerin toplum içinde daha uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlayan bir süreçtir. Bu süreç, toplumdaki farklı bireyler, topluluklar veya gruplar arasında daha sağlıklı ilişkilerin kurulmasını ve eşit fırsatların sunulmasını hedefler. Sosyal bütünleşme, genellikle etnik, dini, kültürel veya ekonomik farklılıkları göz önünde bulundururken, bu çeşitliliklere rağmen toplumdaki grupların birlikte huzurlu ve adil bir şekilde var olabilmelerini sağlamak için yapılan çabaları içerir. Bu süreç, farklı sosyal katmanların birbirine daha yakınlaşması ve ortak bir yaşam alanı oluşturması amacıyla çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir. Bu konu üzerine yazılabilecek tezlerde, toplumsal entegrasyon, sosyal eşitlik, göçmen uyumu gibi birden çok farklı başlık ele alınabilir. Bütünleşme, işlevsel bir toplumsal yapı ve sosyal sistem oluşturabilmek için, sistemin bileşenlerinin uyumlu bir şekilde birlikte çalışmasıdır. Aynı zamanda, toplumdaki farklı faaliyetlerin birbirleriyle uyum içinde olması sürecidir (Sanay, 1985: 215).

Din, başlangıçta güçlü toplumsal bağlar oluştururken, zamanla kolektivist işlevini yitirmiş ve birçok alanda bireycilik ön plana çıkmıştır. Bu değişimle birlikte modern bütünleşme araçları gelişmiştir (Aydın, 2001: 23). Sosyal bütünleşmenin sağlanmasında rol

oyunayan etkenlere bağılı olarak dört ayrı bütünleşme biçimi ortaya çıkabilir. Bunlar ise; fonksiyonel bütünleşme, normatif bütünleşme, manevi bütünleşme ve kitle iletişim araçları aracılığıyla ortaya çıkan bütünleşmedir. Sosyal bütünleşme, toplumsal yapılar içindeki farklılıkların uyumlu bir bütün oluşturmaları anlamına gelir ve bu süreç, farklılıkların bir araya getirilmesi olarak da tanımlanabilir. Toplumdan topluma ve gruptan gruba değişen bu farklılıklar ile bunların uyum sağlayarak bütün oluşturma biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda, toplumsal yapılar içerisinde fonksiyonel bütünleşme, normatif bütünleşme, ortak manevi değerler etrafında birleşme, coğrafi yakınlık, dış etkilerle bütünleşme ve teknolojik gelişmeler sayesinde ortaya çıkan kitle iletişim araçlarıyla bütünleşme gibi çeşitli sosyal bütünleşme türleri ortaya çıkmıştır. Uzmanlaşmanın artması, farklılaşma ve iş bölümünün gelişmesi, farklı bütünleşme yaklaşımlarının oluşmasına ve bu yaklaşımların tekrar değerlendirilmesine yol açmıştır (Bayram, 2022: 156).

Sosyal bütünleşme, toplumun farklı kesimlerinin uyum içinde bir arada yaşamasını sağlamak amacıyla geliştirilen çok boyutlu bir süreçtir. Fonksiyonel, normatif, manevi ve mecburi (zorunlu) bütünleşme türleri, toplumsal uyumun farklı yollarla sağlanabileceğini göstermektedir. Günümüz toplumlarında bu bütünleşme biçimleri, değişen sosyal yapılar ve ihtiyaçlar doğrultusunda daha da önem kazanmaktadır.

5.2.1. Normatif bütünleşme

Bir toplumu incelerken, üyelerinin davranış ve düşüncelerini, toplumdaki ilişkileri düzenleyen belirli sosyal normlar aracılığıyla uyumlu bir yapıya dönüştüren normlar göz önünde bulundurulur (Bilgiseven, 1982: 267). Toplumsal yaşamda bireyler ve gruplar arasındaki sosyal etkileşim, belli kurallar doğrultusunda şekillenir. Bu nedenle, bir toplumun kültürel yapısı büyük ölçüde bu normlardan oluşur (İşçi, 2016: 119-120). Normlar, insan davranışlarına rehberlik ederler işlerin ortak fikir ve değerler üzerinde anlaşmasını sağlarlar normların koyduğu aynı davranış kalıplarına uyan bireyler arasında bütünlük oluşturacaktır. Sosyal normların, insanların davranışlarını koordine etmesiyle gerçekleşen (Deliömeroğlu, 1998: 60-61) entegrasyona normatif bütünleşme denir. Ancak günümüzün kalabalık toplumlarında, bireylerin ait oldukları alt grupların kuralları ile genel toplumun kuralları bazen örtüşmemektedir. Bir normu takip eden davranış, diğer normlardan sapmayı gerektirebilir. Kişinin ait olduğu küçük grubun normlarına uyma

baskısı, daha büyük grubun normlarının ihlal edilmesine yol açmaktadır (İsmayılov, 2008: 24).

Toplumu oluşturan bireylerin davranışlarının, toplumdaki ilişkileri düzenleyen normlarla uyumlu bir şekilde organize edilmesi durumunda ortaya çıkan bütünleşmeye "normatif bütünleşme" denir (Cinsoy, 2016: 12). Kurallar, emir verme özelliğiyle düzenlemelere benzeseler de normların resmi bir statüsü bulunmamaktadır (Aydın, 2006: 16). Genel olarak yaygın bütünleşme türleri arasında normatif entegrasyon önceliklidir. Bir topluma mensup bireylerin davranış ve tutumlarının, toplumun düzenini sağlayan kurallarla uyum içinde olması gerekir ve bu uyumun ahenkli şekilde düzenlenmesi sonucu ortaya çıkan bütünleşmeye "normatif bütünleşme" denir. Parsons'a göre, böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için toplumun ortak değerlerinin sosyal sistemlerin yapısal öğeleri içinde kurumlaşmış olması gereklidir. Yüksek düzeyde normatif bütünleşme, sosyal istikrarı sağlayarak sosyal sistemin devamlılığını garanti eder. Çünkü bu durum, toplum üyelerinin sosyal normlarda anlaşmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu normların nesilden nesile aktarılması ve gelecekteki nesillerin bu normlara uygun davranmasını da mümkün kılar; böylece sosyal sistem süreklilik kazanır (Günay, 2012: 344-345).

Toplumun paylaşılan değerleri, sosyal sistemlerin temel yapı taşları ile kurumsallaştığında normatif bütünleşme gerçekleşir. Normatif bütünleşmenin yüksek seviyede olması, toplum için olumlu bir durumdur çünkü bu, sosyal istikrarın sağlanmasına ve yapının sürekliliğinin korunmasına katkıda bulunur. Toplumun devamlılığını sağlayabilmesi, toplumsal kuralların, örf ve adetlerin ve ortak değerlerin nesilden nesile aktarılmasına bağlıdır. Bu durumun mümkün olabilmesi, toplum bireyleri arasında normlar konusunda bir uzlaşının, bir anlaşmanın yani sosyal bütünleşmenin varlığına dayanır.

Normatif bütünleşme, bir toplumda veya organizasyonda, bireylerin veya grupların ortak bir değerler, normlar ve inançlar etrafında birleşmesi sürecini ifade eder. Toplumdaki bireylerin veya grupların, belirli norm ve değerler üzerinde uzlaşmaları, bir arada yaşamalarının temellerini oluşturur. Bu tür bir bütünleşme, toplumsal veya kurumsal düzeyde insanların birbirleriyle uyum içinde hareket etmelerini sağlar, çünkü ortak bir değerler ve normlar sistemi, sosyal uyumun temellerini oluşturur.

Normatif bütünleşme, sosyal birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynar, çünkü toplum üyeleri arasında ortak bir kültürel zemin, ahlaki değerler veya inançlar paylaşılır.

Bu süreç, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluk hissi ve toplumun genel çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimi geliştirmelerine yol açar.

Örneğin, bir toplumda insan hakları, adalet, eşitlik, özgürlük gibi temel değerlere dayalı bir normatif bütünleşme, üyelerinin bu değerlere sadık kalarak toplumsal uyum ve iş birliği içinde yaşamalarını sağlar. Bu tür bir bütünleşme hem toplumsal düzenin sürdürülmesine hem de bireylerin topluma uyum olmasına yardımcı olur veya bir toplumda insanların belirli etik ve moral değerleri paylaşıyor olmaları, bu toplumun normatif bütünleşmesini gösterir. İnsanlar, belirli kurallara ve normlara uyarak toplumsal düzeni sürdürebilirler.

Kısacası, normatif bütünleşme, toplumsal düzenin sağlanmasında normların ve değerlerin paylaşılmasının, toplumdaki bireyler arasında dayanışma ve uyum yaratmasının önemli bir aracıdır. Normatif bütünleşme, toplum üyelerinin birbirlerini ve toplumu kabul etmeleri ve ona uyum sağlamaları için gerekli olan ortak inançlar ve davranış biçimlerinin benimsenmesi sürecidir. Bu süreç, toplumsal düzenin sağlanması ve sürdürülebilmesi için kritik öneme sahiptir.

Normatif bütünleşme, Emile Durkheim gibi sosyologlar tarafından özellikle vurgulanmıştır. Durkheim'a göre, bir toplumda bireyler arasındaki bağların güçlenmesi, ortak normlar ve değerler etrafında şekillenen bir "kolektif bilinç" sayesinde mümkündür. Bu tür bir bütünleşme, toplumu bir arada tutan önemli bir faktördür. Normatif bütünleşme, toplumun düzen ve istikrarını sağlamak için ortak değerler, normlar ve inançlar etrafında bireylerin ve grupların uyum içinde hareket etmesini ifade eder. Adıyaman'daki Alevi ve Sünnî toplulukları arasında gözlemlenen bu karşılıklı uyum ve etkileşim, normatif bütünleşmenin güçlü bir örneğini teşkil etmekte ve toplumsal birlikteliğe önemli katkılar sunmaktadır. Adıyaman'da Alevi toplumu ile Sünnî toplum birlikte uyum içinde yaşamakta ve Sünnîler alevi toplumu ile iletişim halinde birbirlerinden etkileniyorlar. Aleviler Adıyaman da toplumsal uyuma renk katıyorlar (K.K.8).

5.2.2.İşlevsel (fonksiyonel) bütünleşme

Bir diğer entegrasyon biçimi 'fonksiyonel bütünleşme' dir. Bu durumda, bireyler, ait oldukları toplumda üstlendikleri görevler ve oynadıkları roller açısından yani sosyal işlevleri bakımından birbirlerini karşılıklı olarak tamamlarlar. Buna göre, fonksiyonel bütünleşme, toplumdaki iş bölümünün uyumlu bir şekilde gerçekleşmesinin doğal bir sonucudur. Ancak, toplumun tüm normları, kurumları ve değerlerinin de önemli bir etkisi

olduğu açıktır. Buna göre, fonksiyonel bütünleşme, kültürel öğelerin toplum mekanizmasını uyumlu ve düzenli bir şekilde çalıştıran işlevler üstlenmesi sonucunda ortaya çıkan sosyal entegrasyonu ifade eder (Günay, 2012: 345).

İşlevsel bütünleşme, bir toplumda veya sosyal sistemde bireylerin ve grupların, farklı roller ve işlevler aracılığıyla birbirine bağımlı hale gelerek uyum içinde çalışmasını ifade eder. Yani, her bir birey ya da grup, toplumun işleyişine katkıda bulunan belirli bir rol üstlenir ve bu rollerin birbirleriyle uyum içinde işlemesi, toplumsal sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesine olanak tanır. İşlevsel bütünleşme, normlar çerçevesinde kurulan bir beraberliğin ortak yaşam açısından önemli olsa da tek başına yeterli olmadığını ifade eder. Bir toplumda bireylerin, yaptıkları işler, üstlendikleri roller, sahip oldukları yetkiler ve taşıdıkları sorumluluklar bakımından birbirini tamamlamaları zorunludur. Toplum, onu oluşturan unsurların, bir organizma ya da makine gibi birbirleriyle işlevsel ilişkiler aracılığıyla oluşturduğu anlamlı bir bütündür. Toplumda iş ve mesleklerin çeşitlenmesi, bireyler arasındaki farkları derinleştirebilir. Bu çeşitlilik, ancak insanlar arasındaki statü ve rol farklarının dengeli yönetilmesiyle yapıcı hale gelir. Her görev aynı derecede önemli kabul edilmese bile, kritik görevlerde yaşanacak aksaklıklar sistemin genel işleyişini sekteye uğratabilir.

Bu nedenle, herkesin görevini sadece kurallara uygun yapması yeterli değildir; bireylerin toplumsal değerlere bağlılığı da önemlidir. Normatif bütünleşme eksik olduğunda, sistem katılaşır ve esnekliğini kaybederek dağılma riski taşır. Farklılıkların arttığı bir toplumda, sadece işlevsellik değil, aynı zamanda değer temelli bir birliktelik de şarttır. Toplumsal farklılaşma, nüfusun hem sayısal hem de yapısal olarak çeşitlenmesi anlamına gelir. Toplumu oluşturan bireyler; nüfus büyüklüğü, yaş grupları, eğitim seviyesi, kültürel özellikler, ekonomik durum, toplumsal sınıflar, kentleşme süreçleri, toplumsal cinsiyet rolleri, medeni halleri, sağlık durumu ve engellilik gibi açılardan farklılaştıkça, birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıkları da artar. Toplum, bir yandan normatif olarak çözülme yaşarken, diğer yandan kentleşme süreciyle birlikte işlevsel olarak birbirine daha bağımlı hale gelmektedir. Bu sürece sürekli gelişen bilgi ve teknoloji alanındaki yenilikler de eklendiğinde, toplumlar da birlikte yaşama kültürü daha karmaşık ve sorunlu bir hal almaktadır (Aydınalp, 2021: 29-30).

Bu bağlamda, toplumumuzun benzerliğe dayalı dayanışma ilişkilerinden farklılığa dayalı bağımlılık ilişkilerine geçişte zorluklar yaşadığı söylenebilir. Yaklaşık üç yüzyıllık modernleşme süreci boyunca, toplum hem yapısal hem de özel değişimlere uğramış, buna

rağmen geleneksel benzeşme kültürünü koruyarak tüm farklılıkları kapsayacak bir şekilde yeniden oluşturmayı amaçlamıştır. Eski bir elbiseyi yeni bir bedene uydurmak imkânsız olmasa da oldukça zordur. Bunun yerine, mevcut beden koşullarına uygun ve toplumsal gerçekliklerle uyumlu bir elbise tasarlamak, toplumsal gerilimleri hafifletebilir. Bu süreci, tamamen geleneksel düşüncelerle yozlaşma olarak görmek ya da sadece modern kavramlarla mutlak ilerleme olarak algılamak aşırılıklardan kaçınarak; dinamik, kendine güvenen ve her türlü 'idol 'den uzak bir şekilde doğru ve adalet arayışı içinde yürütmek daha mantıklı olacaktır. Uzmanlığın en üst seviyeye ulaştığı ve bilimin derinleştiği bir dünyada, toplumsal çeşitliliği kabul eden işlevsel ve kültürel bir yapının oluşturulması; disiplin, cesaret, özgürlük, zihinsel çaba ve takım çalışması gerektirir. Toplumun ortak yararına hizmet etmeyen veya ortak akılla uyumlu olmayan kısa vadeli çözümler, sorunları çözmek yerine sadece erteleyecektir. İnsanların ihtiyaçlarının daha iyi karşılandığı ve daha mutlu olduğu toplumlarla bütünleşme eğilimi gözlemlenir. İş, konut, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, boş zaman ve özgürlükler gibi temel ihtiyaçların karşılanması ile toplumsal bütünleşme arasında olumlu bir ilişki vardır. Normatif farklılıklar olsa da bireyler ve gruplar, ihtiyaçlarını daha iyi karşıladıklarına inandıkları toplumlarla birleşme eğilimindedir. Temel ihtiyaçların daha iyi karşılandığı yerlere doğru bir yönelim vardır. Refah ve gelişmişlik, insanların doğdukları yerden çok yaşam koşullarının iyi olduğu yerlerle bütünleşmelerine neden olur; idealler değişim geçirirken, bütünleşmenin yönü daha çok işlevsel ihtiyaçlar tarafından belirlenmektedir (Aydınalp, 2021: 30-31).

Modern toplumların en belirgin özelliklerinden biri, sosyal farklılaşma ve iş bölümünün artmasıdır. Toplum, modern bir yapıya doğru ilerledikçe, farklılaşmanın artmasıyla birlikte bireylerin birbirleriyle uyum içinde yaşamalarını sağlayacak bütünleşme de güçlenir. Sanayi toplumlarında, bireylerin üstlendikleri roller ve yerine getirdikleri görevler, toplumda bir dereceye kadar bütünleşmeyi destekler. Ancak, iş bölümünün tek başına toplumda tam bir sosyal bütünleşmeyi sağlaması yeterli değildir. Sosyal uyumun ve bütünlüğün sağlanabilmesi için, sadece iş bölümüne dayalı bir yaklaşım değil, daha geniş ve kapsamlı bir toplumsal yapının inşa edilmesi de şarttır.

Fonksiyonel bütünleşme, sosyal hayatın tüm yönlerini yeterince kapsayamadığı için bu başlık altında gerçek anlamda bir toplumsal bütünleşmeden bahsetmek mümkün olamaz. Toplumdaki gruplar ya da bireyler arasındaki uyum, yalnızca farklı meslek gruplarının birbirine olan bağımlılığı temelinde açıklanamaz. Toplum, yalnızca kültürel amaçlar doğrultusunda sağlanan bir bütünleşme ile dağılma ve parçalanma tehlikesinden

korunabilir. Ortak manevi değerler ve milli idealler etrafında oluşan anlamlı birlik, çözülmeyi engelleyerek toplumsal bütünleşmeyi sağlar. (Aydın, 2006: 18-19).

Fonksiyonel bütünleşme ile manevi değerler etrafında birleşmenin gerçekleşmesinde en önemli unsur, normatif bütünleşmedir. Sosyal hayatta bireylerin ve grupların tutum ve davranışları, belirli kurallar doğrultusunda şekillenir. Bu kurallara 'norm' denir ve normlar, bir grup içinde hangi davranışların kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilmez olduğunu belirler. Her toplumun üyeleri, kendi toplumlarının sosyal normlarına uygun hareket eder (İşçi, 2000: 94). Diğer bir entegrasyon biçimi ise fonksiyonel bütünleşmedir (Cinsoy, 2016: 12). Parsons, fonksiyonel bütünleşme ile iş bölümü arasındaki ilişkiyi vurgular ve onun bütünleşme anlayışına göre, her toplum sürekli, dengeyi sağlayan ve istikrarlı yapısal unsurlardan oluşur. Sosyal yapının her bileşeni, belirli bir işlevi yerine getirmek üzere vardır ve bu işlev, sisteme etkinlik kazandırarak bütünleşmeyi mümkün kılar. Bunun yanı sıra, her işlevsel sosyal yapı, üyeler arasında bir anlaşma ve ortak düşünceye dayanır. Fonksiyonel bütünleşmenin hâkim olduğu toplumlarda bireyler, daha çok faydacı, sözleşmeye dayalı ve mekanik ilişkilere yönelirler (Parsons, 2015: 65-68). Ayrıca, işlevsel uyumun yanı sıra çıkar ve hedef farklılıklarını dengelemek için ortak bir anlam sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Bayram-Aydınalp, 2021: 110-133).

İşlevsel bütünleşme, toplumun farklı kesimlerinin birbirlerini tamamlayıcı görevler üstlenerek, toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol oynar. Bu tür bir bütünleşme, bireylerin veya grupların toplumun normlarına ve kurallarına uygun hareket etmeleriyle belirli bir hedefe ulaşmalarını sağlar. Aynı zamanda, toplumsal gruplar arasındaki iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve uyum bu süreçte ön plana çıkar. Kısacası, işlevsel bütünleşme, toplumun ya da sosyal yapının sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli rollerin icra edilmesi ve bu rollerin birbirleriyle uyum içinde işlemesidir. Bu şekilde, toplumsal yapının sistemli ve üretken bir şekilde işlemesi mümkün olur. Normlar etrafında bütünleşme ortak yaşam için gereklidir ancak tek başına yeterli değildir.

Bir toplumda kişilerin gerçekleştirdikleri işler, üstlendikleri sorumluluklar, sahip oldukları yetkiler ve roller, birbirini bütünleyecek şekilde uyum içinde olmalıdır. Toplum, onu oluşturan bireylerin birbirleriyle işlevsel ilişkiler kurarak meydana getirdiği anlamlı bir yapıdır; tıpkı bir organizmanın ya da makinenin parçalardan oluştuğu gibi. İşlevsel uyum, toplumun iş ve meslekler açısından bütünleşmesiyle olduğu kadar, bireylerin statü, rol ve pozisyonlarıyla da sağlanır. Bu bağlamda, her görev ve meslek toplumsal denge için kritik

öneme sahiptir, çünkü en küçük aksaklıklar bile toplumun işleyişine zarar verebilir. İşlevsel bütünleşme, herkesin görevlerini belirlenen kurallara ve standartlara uygun şekilde yerine getirmesi anlamına gelir; ancak bu durum toplumlarda normatif bütünleşme ile desteklenmezse, aşırı mekanik bir yapıya dönüşerek zayıflar ve kırılabilir (Bayram ve Aydınalp, 2021: 110-133).

İşlevsel (fonksiyonel) bütünleşme, toplumsal yapının farklı bileşenlerinin bir arada işleyebilmesi, uyumlu ve karşılıklı bağımlı bir şekilde çalışması sürecini ifade eder. Bu kavram, özellikle sosyolojinin işlevselci (fonksiyonel) yaklaşımında öne çıkar. İşlevsel bütünleşme, toplumun farklı parçalarının birbirleriyle etkileşerek bütünü işleyişine katkıda bulunmalarını sağlar.

Toplumdaki bireyler, gruplar, kurumlar ve sistemler arasındaki bu işlevsel bağlar, toplumun genel düzenini ve sürekliliğini sağlamada önemli rol oynar. Her bir bileşen, toplumsal yapının işlevini yerine getirebilmesi için gerekli olan görevleri yerine getirir ve diğer bileşenlerle iş birliği yapar. Bu tür bir bütünleşme, toplumsal yapının karmaşıklığını ve düzenini sürdürebilmesi için gereklidir.

Toplumdaki farklı gruplar ve kurumlar arasındaki uyum, toplumsal düzenin sürdürülmesine yardımcı olur. Toplumsal düzenin sağlanmasına katkı sağlar. Her bir toplumsal kurum, toplumsal işlevleri yerine getirerek toplumun daha verimli çalışmasını sağlar ve sosyal işlevlerin yerine getirilmesine katkı sunar. İşlevsel bütünleşme, toplumsal istikrarı korur ve değişimlere karşı toplumu daha dirençli hale getirir.

Sonuç olarak, işlevsel bütünleşme, toplumsal yapının parçalarının birbirine bağlı olarak işlevlerini yerine getirmesi, toplumsal düzenin ve sürekliliğin sağlanmasında kritik bir rol oynar. Toplumsal denge ve istikrarı sağlar. İşlevsel bütünleşme, toplumun farklı kesimlerinin birbirini tamamlayan roller üstlenerek uyum içinde hareket etmesiyle toplumsal düzenin sağlanmasına önemli katkılar sunar. Adıyaman'daki Alevi toplumu da inanç ve yaşam misyonlarıyla toplumsal birlik ve beraberliğe güçlü bir destek sağlamakta; sosyal uyumun sağlanmasında işlevsel bir rol üstlenmektedir. Adıyaman Alevi inanç ve yaşam misyonu toplumsal birlik ve beraberliğe büyük katkı sağlamaktadır (K.K.2).

5.2.3. Mana etrafında bütünleşme

Sözlükte “mana” terimi, kelime, söz, hareket veya davranış gibi unsurların ifade ettiği, anlatmak istediği ya da onlardan anlaşılan anlam olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 767). Bir toplumsal yapının tam anlamıyla bütünleşmiş sayılabilmesi için, Kural ve

işlev temelli bütünleşmenin yanında, toplumu bir arada tutan ortak değer ve inançlara dayalı manevi bir birlikteliğin de bulunması önemlidir. Manevi bütünleşmede, Toplumun üyelerinin kendilerini ait hissederek toplumsal yaşama aktif biçimde dâhil olmalarını sağlar, toplumsal normları içselleştirmelerini ve aynı zamanda toplumun kültürünü, değerlerini ve estetik anlayışını ortak bir biçimde benimsemelerini sağlar. Diğer bir deyişle, manevi bütünleşme, toplumsal bilincin bireylerde güçlü bir şekilde şekillenmesi ve toplumu oluşturan her bir kişi tarafından yaşanır hale gelmesidir. Mana etrafında bütünleşme hem maddi hem de manevi hususlardaki bütünleşmeyi ifade eder. Her ikisini de kapsadığından en önemli sosyal bütünleşme türüdür. Mana etrafında bütünleşmiş toplumlarda kültürel unsurlar karakter itibarıyla birbirini tamamlarlar (Deliömeroğlu, 1998: 56-59)

Toplumda birleşme, ortak hedefler ve manevi değerler etrafında şekillenir. Sadece iş bölümüne dayalı bir birliktelik yeterli değildir; esasen gerçek birleşme, milli ve manevi değerlere dayalı ortak bir uzlaşının sağlanmasıyla ortaya çıkar. Vatan birliği buna örnek verilebilir. Sosyal bütünleşme türleri arasında en güçlü bağları kuran, manevi değerler etrafında birleşme biçimidir. Fonksiyonel bütünleşme, sosyal bütünleşmenin maddi yönünü ifade ederken, manevi değerler etrafında birleşme toplumda düzeni sağlamaya yöneliktir. Manevi değerler etrafında oluşan birleşme, sosyal bütünleşmenin anlamlı ve tutarlı bir biçimi olarak kabul edilir. Bu tür birleşmede doğru düşünme büyük önem taşır çünkü sosyal yapının temel bileşenleri, akıl yoluyla anlam bulan insanlardır.

Manevi kültürün öğeleri, mana etrafında bütünleşme sürecinde birleştirici ve kaynaştırıcı bir işlev üstlenir. Bu sebeple, sosyal grupların birleşerek bütünleşmiş bir toplum oluşturmaları, manevi kültürün topluma olan etkisine bağlıdır. Soy ve kan bağı gibi bağlar tek başına bir toplumsal bütünleşmeyi sağlayamaz. Ancak, bir kültür ortak değerler temelinde şekillenen bir anlayışı içeriyorsa, bu kültüre bağlı topluluklar da bu ortak anlayış sayesinde kendiliğinden bir araya gelirler. Toplumda “mana etrafında bütünleşme” kavramı, “fonksiyonel bütünleşmeyi” kapsayarak bireyleri ortak bir hedef etrafında toplayabilir. Bu açıdan bakıldığında, “mana etrafında bütünleşme” toplumun temel özelliklerini yansıtır (İşçi, 2000: 93). Toplumsal yapıda, bilhassa maddi kültür öğeleriyle birlikte, manevi değerlerin uyumlu bir bütün halinde bir araya getirilerek bir anlam etrafında toplanması, manevi birleşimi oluşturur. Manevi unsurların uyum içinde bir anlam etrafında toplanarak bir bütün oluşturmaları, manevi bütünleşmenin temelini oluşturur (Günay, 2012: 345).

Bireylerin düşünce ve duygularının toplumu şekillendirdiğini savunan yaklaşımlara göre, toplumsal gerçeklik bireysel bilinçlerin toplamından ibarettir. Bu bakış açısında toplumsal bilinç, bireylerden bağımsız bir varlık olarak değil, bireylerin karşılıklı etkileşimleriyle oluşan geçici ve değişken bir yapı olarak görülür. Toplumsal değerler ve normlar, bireylerin içinde bulunduğu koşullara göre sürekli evrilir; bu nedenle, toplumsal bilinç bireylerden bağımsız ve kalıcı değil, onların yaşadıkları deneyimlere bağlı olarak biçimlenen bir olgudur. Bu çerçevede, bireyler değiştikçe toplumsal bilinç de dönüşür; dolayısıyla toplumsal düzen bireylerden ayrı bir gerçeklik değil, onların ortaklaşa inşa ettiği bir yapıdır. Başlangıçta Durkheim'a göre toplumsal bilinç, toplumsal yaşamı belirleyici bir unsur değildir; daha çok toplumsal yaşamdan etkilenir. Ancak zamanla toplumsal bilinç, toplumsal yaşam üzerinde etkili olur ve onu şekillendirir (Aydın, 2006: 19). Her durumda, bütünleşme sürecinde kültürel unsurlar büyük önem taşır. Kültürün somut yanlarının yanı sıra, manevi öğelerinin de uyum içinde bir anlam etrafında toplanarak bir birlik oluşturması durumunda ortaya çıkan bütünleşme, en uyumlu sosyal bütünleşme modeli olarak kabul edilir (Coşkun, 2004: 114).

Bir toplumun bireyleri, o toplumun normlarına uygun bir biçimde davranması, normatif bütünleşmeyi; bireylerin işlevsel rollerine ve toplumsal mevkilerine göre birbirlerini tamamlaması ise fonksiyonel bütünleşmeyi ifade eder. Toplumun kaynaşma sürecinde kültür daima etkili bir unsur olarak öne çıkar. Kültürün maddi ve manevi unsurlarının, belirli bir anlam etrafında düzenli bir bütün oluşturacak şekilde birleşmesi, kültürel bütünleşmeyi sağlar. Benzer şekilde, sevgi, saygı ve inanç gibi manevi değerlerde ortak bir anlayışın oluşması manevi bütünleşmenin göstergesidir. Başka bir ifade ile, bireylerin birbirlerinin farklılıklarını kabul edip, birlikte yaşama olanağını geliştirmeleridir (Koçak-Akkaya, 2021: 144).

Bir toplumun kendi içinde birlik ve bütünlük oluşturabilmesi için ortak bir kültürel temele dayanması önemlidir. Bu kültür, toplumda farklı coğrafî, etnik ya da dini kökenlerden gelen bireylerin oluşturduğu alt kültürel grupların varlığını kabul etse de tüm üyeleri birleştiren temel değerler etrafında birleşmelerini sağlar. Bu değerler, toplumsal dayanışmayı ve birlikte yaşamanın gerekliliklerini ifade eden manevi unsurlar olabilir. Manevi bütünleşme, insanların bir arada yaşamaları, sosyal etkileşimlerde bulunmaları ve ortak duygusal deneyimler yaşamaları sonucunda ortaya çıkar. Dil, din, tarih, kültür aynı coğrafyada yaşama deneyimi, ortak tehlikeler ve zorluklar, aynı hedeflere yönelme gibi faktörler, bu birliği oluşturan önemli öğelerdir. Bireyler, toplumsal yaşamda karşılaştıkları

ortak ihtiyaçları birlikte çözme isteğiyle, paylaşılan değerler ve hedefler doğrultusunda daha sıkı bir bağ kurarlar.

Toplumun inanç ve değer sisteminden kaynaklanan kültürel ve manevi bağlar, nesiller boyu aktarılır ve bu şekilde toplumsal devamlılık sürdürölür. Bir toplumun içsel birliğini gerçekleştirebilmesi amacıyla ortak bir kültür temelini edinmesi gerekmektedir. Manevi bütünleşme, farklı coğrafi, dini ve etnik çeşitlilikten doğan alt kültürel alanlara rağmen, toplumda herkes için tam bir aidiyet oluşturmada, saygı, sevgi, hürmet ve sorumluluk gibi ortak manevi değerler etrafında birleşmeyi ifade eder. Manevi birlik, bireylerin ortak bir inanç ya da değer etrafında kenetlenmeleriyle değil, daha çok dışsal baskılar ve zorunlu beraberlikler nedeniyle yüzeysel bir uyum içinde bulunmalarıyla ortaya çıkabilir.

Dil, din, tarih, aynı coğrafyada paylaşılan deneyimler, ortak tehditler karşısında oluşan ve zamanla değişen amaçlar ile çıkarlar; bireysel çabaların ötesinde ihtiyaçlar ve daha iyi bir gelecek arzusu, birlikte yaşama kültürüne yönelik toplumsal bilinç ve manevi anlayışın gelişmesini sağlar. Toplumun inançları ve değer yargılarıyla desteklenen bu olumlu bilinç, kültürel miras aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır ve toplumsal devamlılığı temin eder.

Modern dünyada, rasyonel, bireyselci, pragmatik ve haz odaklı davranışlarla şekillenen toplumda, kültürel uyum, işlevsel uyum süreçlerini tamamlamaya devam etmektedir. Bu çerçevede, kültürel bütünleşme, diğer uyum biçimlerinin gerçekleştiremediği işlevleri devralır; toplumsal çatışma ve rekabeti denetler, sapma ve norm dışı davranışları kabul edilebilir bir düzeyde tutar. Kısacası, kültürel bütünleşme, toplumsal düzenin sürdürölmesinde önemli bir denge unsuru olarak işlev görmektedir. Başka bir bakış açısına göre, bütünleşme sürecinde duygu ve anlamda birlik sağlanması, en gelişmiş ve son aşamayı temsil eder (Bilgiseven, 1982: 267).

Manevi bütünleşme, sosyologlar tarafından toplumsal bütünleşmenin bir diğer önemli biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu tür bir bütünleşme, inançlar, saygı, sevgi ve ortak zevkler gibi manevi değerler etrafında sağlanan paylaşımlar olarak tanımlanır. Manevi bütünleşme, insanların en yüksek düzeyde, kültürel ve bireysel farklılıklarına rağmen ortak bir anlayış ve uyum içinde bir arada yaşamalarını mümkün kılar. Bu süreç, bireylerin kendilerini şekil, kalıp veya dış görünüş farklarından bağımsız olarak manevi değerler aracılığıyla ifade etmelerini sağlar. Sonuç olarak, manevi bütünleşme hem

fertlerin hem de toplumun çok kuvvetli bir birlik içinde olmasını gerçekleştirerek, sosyal yapının sağlam ve uyumlu bir şekilde varlığını sürdürmesine katkı yapar.

Toplumsal değerler, toplumun ortak olarak benimsemiş olduğu, olumlu ve paylaşılmış duygu ve düşüncelerin toplamıdır. Bireyler, sosyalleşme süreci sırasında toplum tarafından arzu edilen bu değerleri öğrenir ve bunları tekrar ederek toplumda alışılmış davranış biçimlerine dönüştürürler. Bu değerler, kişisel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına amaçlı işlevlerin yanı sıra, bireylerin statü ve rol gibi toplumsal yapılar içinde nasıl hareket edeceklerini belirlemeye de yardımcı olur. Ayrıca, toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunarak toplumun uyumunu güçlendirir. Eğer bir toplumda normatif değerler etkisini kaybederse, bu durum toplumun birlik ve bütünlük içinde yaşamasını engeller. Bu nedenle, toplumsal ilişkilerde değerlerin oluşturduğu ortak tutum ve davranışların yoğunluğu, toplumsal bütünleşme açısından büyük bir öneme sahiptir. Toplumsal sistem, bir yandan değişim sürecine girerken, diğer yandan denge ve istikrarı sağlamaya çalışır. Bu noktada, toplumun yaşam biçimini belirleyen gelenekler, örfler ve adetler, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği için önemli bir rol oynar.

Manevi bütünleşme, toplumların kültürel unsurlarının sadece işlevsel bir amacı gerçekleştirmek için değil, aynı zamanda içerdiği öz karakterler nedeniyle birbirlerini tamamladığı durumlarda kendini gösterir. Bu tür bir kültürde, örneğin bir konserin parçalanmış notaları gibi dağınık görünen unsurlar, bir araya geldiklerinde anlamlı bir bütün oluştururlar. Her bir nota, tıpkı bir müzik eserinde olduğu gibi, kendine özgü bir yere sahip ve bir araya geldiklerinde ahenkli bir bütünlük yaratırlar. Benzer şekilde, gotik mimaride olduğu gibi, her bir yapı parçası, bir binanın manevi bütünlüğünü ve uyumunu oluşturur. Aynı şekilde, manevi bütünleşmeye sahip toplumlarda, kültürel unsurlar da taşıdıkları manevi değerler sayesinde birbirini tamamlayarak bir bütün oluştururlar. Bu duruma, örneğin bir ulusal hedef etrafında birleşme gösterilebilir. Ulusal birlik ve beraberlik, farklı kültürlerden ve düşünce yapılarından gelen bireylerin, örneğin bir milli futbol karşılaşmasında aynı hedef doğrultusunda bir araya gelip takımlarını desteklemeleriyle görünür hale gelir. Bu tür ortak paydada buluşmalar, toplumsal ve manevi bütünleşmenin etkileyici bir örneğidir.

Toplum, savaş ya da buhran gibi geçici dönemlerde daha sıkı bir birlik ve dayanışma içine girmektedir. İş bölümü teorisine dayanan Durkheim ise, iş bölümünün zamanla artmasının toplumsal bütünleşmeyi beraberinde getireceğini savunur. Rokin'e göre, bu alandaki eylem bölümünün artması önemli bir gelişmedir; ancak ekonomik

kalkınma ve modernleşmeye rağmen toplumda çeşitli krizler ve bunalımların ortaya çıkışını tamamen engellememektedir. Bu bakımdan Rokin fonksiyonel bütünleşmenin yetersizliğini gidermek ve sosyal değişimin sürekli içinde gelişmeleri de göz önünde tutarak mantıktaki manada bir bütünleşme görüşü ile sürmektedir sonuç olarak fonksiyonel bütünleşmenin manevi bütünleşme de desteklenmesi sosyal bütünleşmenin oluşmasına katkısı alacağını düşünebiliriz (Güneş, 2012: 21-22).

Mana etrafında bütünleşme, bireylerin veya grupların ortak bir anlam, değer veya inanç etrafında birleşmesi sürecini ifade eder. Bu tür bir bütünleşme, özellikle toplumsal bağların güçlenmesi ve toplumsal kimliğin şekillenmesi açısından önemlidir. Burada "mana", sadece kelimelerin ya da sembollerin anlamı değil, aynı zamanda toplumsal değerler, normlar, kültürel öğeler ve ortak inançlar gibi daha derin bir anlam taşıyan kavramlardır.

Toplum veya grup üyeleri, bir araya gelerek ortak bir anlamı paylaşırlar. Bu, dini inançlar, kültürel değerler, etik anlayışlar veya toplumsal normlar olabilir. Örneğin, bir dini topluluk, ortak inançları etrafında birleşir ve bu inanç, üyeler arasındaki bağları güçlendirir. Ortak Değerler ve İnançları destekler.

Mana etrafında bütünleşme, semboller, ritüeller veya kültürel pratikler üzerinden gerçekleşebilir. Bu tür ritüeller, bir topluluğun üyelerinin bir arada olmasını sağlayarak, onların ortak bir kimlik ve anlam etrafında birleşmelerine olanak tanır. Örneğin, bir bayram kutlaması ya da bir aziz dede anma günü gibi bireyleri bir araya getiren ve ortak anlam yaratan etkinlikler kültürel ve simgesel birleşme sağlar.

Ortak bir anlam etrafında bütünleşme, bireylerin toplumsal kimliklerini oluşturmalarına yardımcı olur. Bu kimlik, bireylerin kendilerini ait hissettikleri grup veya toplulukla olan bağlarını kuvvetlendirir. Bu süreç, dayanışma, iş birliği ve toplumsal uyum açısından önemli bir rol oynar toplumsal kimlik ve dayanışmaya katkı sağlar.

Toplumda ortak bir anlam etrafında birleşmek, sadece bireylerin birbirleriyle ilişkilerini değil, aynı zamanda toplumun genel hedeflerine ve amaçlarına yönelik bir bütünleşmeyi de ifade eder. İnsanlar, benzer hedefler ve değerler doğrultusunda toplumsal amaçlar için bir araya gelir.

İnsanlar, benzer anlam ve değerleri paylaştıklarında daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirirler. Bu da toplumsal bağları kuvvetlendirir. Toplumsal bağlılık ve aidiyet duygusu sağlar. Ortak anlamlar etrafında birleşmek, toplumsal düzenin sağlanmasına yardımcı olabilir, çünkü insanlar ortak bir referans noktasına sahip olduklarında daha uyumlu bir

şekilde birlikte çalışabilirler. Toplumsal düzenin sağlanmasını gerçekleştirir. Ortak paylaşılan anlamlar, kültürün sürekliliğini sağlar ve gelecek kuşaklara aktarılmasına olanak tanır. Gelenekler, ritüeller ve inançlar, bu tür bir bütünleşmenin sürdürülebilirliğini sağlar. Mana etrafında bütünleşme, toplumsal dayanışma, uyum ve kimlik oluşturulmasında temel bir süreçtir. Toplumun farklı kesimlerini ortak inançlar, değerler ve kültürel unsurlar etrafında bir araya getirerek güçlü bir toplumsal dayanışma ve aidiyet duygusu oluşturur. Bu tür bir bütünleşme, yalnızca bireyler arası ilişkileri değil, aynı zamanda toplumun genel uyumunu ve kültürel sürekliliğini sağlamada da hayati bir rol oynar. Özellikle ortak ritüel ve değerler, bu sosyal bütünleşmeyi kalıcı kılarak toplumun birlik içinde hareket etmesine katkıda bulunur.

5.2.4.Mecburi (Zorunlu) Bütünleşme

Toplum, birbirine bağlı farklı parçalardan oluşur. Bu parçalar, yani alt kurumlar, bir araya gelerek toplumun bütünü oluşturur. Her bir parça, diğer parçalarla etkileşim halindedir ve birbirini etkiler. Toplumsal yapı, çeşitli alt kurumların bir araya gelmesiyle oluşur ve bu kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim ve bağımlılık ilişkisi vardır. Sistemin herhangi bir parçası ciddi şekilde zarar gördüğünde, tüm sistemin bütünleşme düzeyinde de bozulma eğilimi görülür (Fichter, 2001: 202). Bir kurumun varlığını devam ettirebilmesi için, hem kendi içyapısında bir uyum sağlaması hem de dış çevredeki değişimlere uyum gösterebilmesi gerekir. Ayrıca, bir grubun varlığının açık ve belirgin şekilde ortaya konması da temel bir gerekliliktir. Eğer kurumun hedeflerinden biri ekonomik bir nitelik taşıyorsa, bu hedefin birey üzerinde birtakım işlevsel etkiler yaratması kaçınılmaz olur. Bu noktada, oluşan her türlü insan etkileşimini doğrudan bir sosyal grup olarak değerlendirmek doğru olmaz. Bir sosyal grubun varlığı için belirli bir hedefe sahip olması kaçınılmazdır. Çünkü sosyal gruplar, ortak hedefler doğrultusunda hareket etmeli, toplumsal normlara ve bu normlara dayalı değerlere uygun davranışlar ve roller benimsemelidir. Toplumsal yapı, farklı alt kurumların bir araya gelmesiyle oluşur ve bu alt parçalar hem birbirine hem de bütün sisteme karşılıklı bağımlılık içindedir. Parçalar arasında ya da parçalar ile bütün arasındaki işlevsel aksaklıklar, sistemin bütünleşme sürecinde sorunlara yol açabilir (Bayram ve Aydınalp, 2021: 121).

İşlevsel bir perspektiften bakıldığında, toplumların genel olarak bütünleşme yönündeki yönelimi, kişisel sınırların ötesinde bir olgu ortaya çıkarır. Başka bir deyişle, toplumsal bilinç, bireysel bilinçten daha kapsamlı ve etkilidir. Sosyalleşme ve uyum

sağlama süreçleri aracılığıyla birey, kişisel gerçekliğini toplumsal gerçeklikle, özellikle özel yaşam alanı dışında, uyumlu bir şekilde birleştirmeye çalışır. Bu süreç çoğunlukla kendiliğinden ilerlese de, bazı durumlarda toplum birey üzerinde belirli davranışlara uyum sağlama baskısı oluşturabilir. Toplumsal yapıda bireyler, gruplar, kurumlar, sınıflar ve katmanlar genel olarak bütünleşme yönünde hareket ettiğinde, bireyin bu yapıya karşı çıkmak yerine uyum sağlamayı tercih etmesi daha mantıklı ve güvenli bir seçenek olarak ortaya çıkar. İnsanlar çoğu zaman mevcut düzene karşı durmaktan ziyade, onunla uyum içinde hareket etmeyi seçer.

Adaletin gerçekleşmesi için otoritenin doğru kararlar alması, hukukun herkese eşit uygulanması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve liyakate dayalı sosyal hareketlilik olanaklarının açık tutulması gerekir. Ayrıca, alt ve orta sınıfların refahtan yeterli pay alması, özgürlük ile güvenlik ve otorite dengesinin iyi kurulması gibi unsurlar, bütünleşmenin yüzeysel bir uyum veya zorunlu bir durum olmaktan çıkarak daha sağlam ve doğal bir hal almasını sağlar. Bu bağlamda, bütünleşme beklenen değil, aktif olarak oluşturulan bir sosyal uyumdur ve özellikle sınıflar arasındaki keskin ayrımların azalması bu uyum için büyük önem taşır (Bayram ve Aydınalp, 2021: 121-122).

Bunu, müesseseler vasıtasıyla bireylere adapte etmek de olabilir. Sosyalleşme ve uyum süreçlerini tam anlamıyla gerçekleştiremeyen bireyler hem kendileri hem de toplum için çeşitli sorunlar yaratacağından, toplumsal kurumlar tarafından bütünleşmeye teşvik edilirler. Kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu toplumlarda, farklı etnik ve tarihsel geçmişlere sahip olan bireyler ve gruplar, aralarındaki farklar ne kadar büyük olursa olsun; adalet, özgürlük, eşitlik, demokrasi ve karşılıklı dayanışma gibi ortak değerleri benimsemek ve toplumun kurallarına uymak zorundadırlar. Bu da toplumsal bütünleşmeyi toplum için kaçınılmaz kılar. Bu noktada, gelişen 'biz' bilinci, 'diğerini' de doğal olarak kapsayarak, zorunlu bir bütünleşmeyi destekleyecektir.

Kültürün entegrasyonunu temel alan kurumların, uyum içinde kolektif bir bilinçle hareket etmeleri gerekmektedir. Sosyal uyumda, bireylerin yerine getirmeleri gereken roller birbirlerine karşılıklı bağımlıdır. Sosyal bütünleşmeyi sağlamış bir grup, amaçlarını en az çatışmayla gerçekleştirebilen bir topluluktur. Bu, bütünleşmiş ve barışçıl ilişkilerin hâkim olduğu bir sosyal ortamın oluşturulmasına bağlıdır (Bayram, 2022: 162-163). Uyum içinde ve huzurlu ilişkilerin olduğu bir toplum ortamının ortaya çıkması bu duruma dayanır. Bu tür bireyler, sosyal grup içinde iş birliği ve uyum süreçlerine öncelik vererek çevrelerine uyum sağlarlar. Yani, farklılıkların bir bilinçle yönetilmesi gerekir; aksi halde

mevcut farklılıklar, organizma için ayrıştırıcı bir güç haline gelerek, dış tehditler karşısında zayıflık oluşturur (Bayram, 2022: 163). Mecburi (Zorunlu) bütünleşme, bireylerin veya grupların, toplumsal ya da siyasi bir zorunluluk nedeniyle bir arada yaşamak veya bir arada olmak durumunda kalmaları sürecini ifade eder. Bu tür bir bütünleşme, bireylerin veya toplulukların isteği dışında, dışsal bir baskı veya yasal düzenlemeler sonucunda gerçekleşir. Yani, mecburi bütünleşme, bireylerin özgür iradeleriyle değil, toplumsal, ekonomik veya siyasi bir zorunluluk sonucu ortaya çıkar.

Zorunluluk ve Zorlama vardır. Mecburi bütünleşme, bireylerin veya toplulukların, bazı dışsal faktörlerden ötürü, bir arada yaşamayı ya da çalışmayı kabul etmeleri gerektiği bir durumdur. Bu zorunluluk, yasal düzenlemeler, ekonomik gereksinimler veya devlet müdahaleleri gibi çeşitli kaynaklardan gelebilir.

Zorunlu bütünleşme genellikle toplumsal ya da hukuki bir baskı altında gerçekleşir. Örneğin, bazı ülkelerde göçmenlerin entegrasyonu için belirli yasalar çıkarılabilir ve bu yasalar, farklı etnik grupların bir arada yaşamasını zorunlu kılabilir.

Bu tür bir bütünleşmede, bireyler genellikle gönüllü olarak birleşmezler, bu da aralarındaki toplumsal bağların zayıf olmasına yol açabilir. Birlikte yaşamayı kabul etseler de bu durum duygusal bir aidiyet duygusu yaratmayabilir. Mecburi bütünleşme, gönüllü bir süreç olmadığı için, farklı gruplar arasında toplumsal gerilimlere, ayrımcılığa veya uyum sorunlarına yol açabilir. İnsanlar, farklılıklarını kabullenmekte zorlanabilir veya karşılıklı önyargılar gelişebilir.

Zorunlu bir şekilde bir arada yaşamak durumunda kalan gruplar, kimliklerini koruma konusunda zorluklar yaşayabilirler. Özellikle kültürel, dilsel ya da dini farklılıklar, bu grupların kendi kimliklerini nasıl ifade ettikleri konusunda sıkıntılara yol açabilir.

Sonuç olarak, mecburi bütünleşme genellikle gönülsüz bir uyum süreci olarak görülse de Adıyaman'daki Alevi ve Sünnî toplulukları arasında gözlemlenen karşılıklı uyum, bu sürecin barışçıl ve doğal bir sosyal bütünleşmeye dönüşebileceğini göstermektedir. Adıyaman'daki Alevilik, toplumu ayrıştırmak yerine birleştirici bir rol üstlenerek, yerel toplumsal uyumu güçlendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Adıyaman'daki Alevilik, Sünnî toplumsal yaşama uyum sağlamakta; aynı şekilde Sünnî kesim de Alevi yaşam biçimine uyum göstermektedir (K.K. 9). Adıyaman'da yaşanan Alevilik, bütünleştirici bir nitelik taşımakta ve ayrılıkçı değildir (K.K. 15).

SONUÇ

Toplumlar, homojen olmayan yapılarıyla tanınır ve genellikle farklı etnik, dini ve mezhebi gruplardan oluşurlar. Bu çeşitlilik, kültürel açıdan zenginlik ve hoşgörü ile birlikte yaşam duygusunu güçlendirebilirken, aynı zamanda çatışma ve sosyal gerilimleri de beraberinde getirebilir. Birlikte yaşama bilincinin gelişmesinde dini inançlar önemli bir rol oynar. Adıyaman toplumunda bu dinsel farklılık, özellikle Alevi ve Sünnî toplulukları arasında kendini göstermektedir. Yüzyıllar boyunca aynı coğrafyada bir arada yaşayan bu iki grup, bazı farklılıkları da bünyelerinde taşımaktadır.

Sosyal bütünleşme, farklılaşmış toplulukların birbirlerinin kimliklerine saygı duyarak, birbirlerine hoşgörüyle yaklaşmaları ve kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için karşılıklı bir anlayış geliştirmeleri ile sağlanabilir. Bir grup, diğerine kendi inançlarını dayatarak ya da bir yaşam biçimini kabul ettirerek sosyal bütünleşmeyi gerçekleştiremez. Adıyaman'da, Alevi ve Sünnî topluluklarının birbirlerini tanıma ve anlama çabasında oldukları, karşılıklı hoşgörü içinde oldukları ve birbirlerine herhangi bir yaşam tarzı dayatmadıkları gözlemlenmektedir. Ayrıca hem Alevi hem de Sünnî toplumlar, tarihsel olayları günümüze taşımak yerine, bu olayları objektif bir şekilde değerlendirip, geçmişin hatalarından ders çıkararak sosyal bütünleşmeye zarar vermemek gerektiğinin bilincindedirler.

Günümüzde, bazı Alevi aydınları Aleviliği, Sünnilikten tamamen ayrı bir yapı olarak, adeta İslam dini dışında bir inanç olarak ele aldıkları görülse de Alevilik bir din değil, İslam'ın bir yorumu olarak (kendine özgü bir yaşam tarzı) varlığını sürdürmektedir. Araştırmalar, çok sayıda Alevi ve Sünnî yurttaşın Aleviliği, İslam'ın özünden saydığını göstermektedir.

Aynı dine inanan aynı inanca sahip ve bu inancın temel prensiplerini benimseyen topluluklar arasında, farklılıkların ayrılmaya ve çatışmaya dönüşmesi, ne dinin temel inancı olan tevhit anlayışıyla ne de toplum yapımızla uyumludur. Aleviliği incelerken, doğru din anlayışı ve yanlış din anlayışı gibi terimler yerine İslam'ın temel öğelerine odaklanarak ve hoşgörü esaslı bir bakış açısı geliştirerek sosyal bütünleşmeye katkı sağlanabilir. İslam'ın tevhit inancı, bireyler arasında kardeşlik duygusunu pekiştiren ve birlikte yaşamayı mümkün kılan önemli bir değerdir. Bu değerlerin korunması ve güçlendirilmesi toplumun geleceği açısından büyük önem taşır.

Sosyal bütünleşme, farklı toplulukların kendi kimliklerini tanıması ve karşılıklı anlayış içerisinde bir arada yaşamayı öğrenmesiyle mümkün olabilir. Bütünleşme süreci,

asimilasyon değil; aksine, farklılıklara saygı temelinde yürütülmelidir. Bu bağlamda hem devletin hem de yurttaşların önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Alevi, Sünnî ve gayrimüslim toplulukların bir arada, huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için gerekli toplumsal ve hukuksal koşullar sağlanmalı; ayrıca bu alandaki bilimsel araştırmalar desteklenmelidir. Bunun yanı sıra, tüm yurttaşlar; Alevi, Sünnî ve diğer toplulukların varlığını, karşılıklı kimliklere saygı çerçevesinde kabul etmeli ve bireyler, başkalarını kendi önyargılarıyla değil, onların kendi kimlik ve anlayışları doğrultusunda tanımalıdır. Toplumun her bireyi, farklılıkları, inançları ve yaşam tarzları sosyal ve kültürel bir zenginlik olarak görmeli; hoşgörü ve saygı temeline dayalı bir yaşam biçimini benimsemelidir.

Bu çalışmada, Aleviliğin toplum içerisinde farklı biçimlerde algılandığı ve tanımlandığı; Aleviliğe yüklenen anlamın ise kişisel ve toplumsal bağlama göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Aleviliğin tanımında kullanılan ölçütler, kimi zaman birbirine yakın olmakla birlikte, bazı bireyler açısından oldukça farklılık arz edebilmektedir. Bu durum, Aleviliğin hem dini hem de kültürel boyutlarıyla, farklı bireyler ve topluluklar tarafından çeşitli biçimlerde yorumlandığını ortaya koymaktadır.

Alevilik, farklı ideolojiler, siyasi görüşler ve etnik gruplarla kolaylıkla ilişkilendirilebilen bir yapıya sahiptir. Özellikle bazı tanımlamalarda, Aleviliğin İslami boyutu göz ardı edilmekte ya da Aleviliğin İslam'la hiçbir bağı olmadığı öne sürülmektedir. Kimi grup üyeleri Aleviliği Kürtlerin dini pratiği olarak görürken, bazıları ise Türklerin dini geleneği olarak değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, başka bir kesim Aleviliği daha çok insani değerlere dayalı, çevreye zarar vermeden yaşamayı ilke edinen bir hayat tarzı ve felsefi bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle Alevilik, yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda geniş kapsamlı bir kültürel ve felsefi kimlik olarak da ele alınmaktadır. Alevilik, farklı bireyler ve topluluklar tarafından çeşitli açılardan tanımlanmakta; bu tanımlamalar ise çoğunlukla dini, kültürel ve toplumsal unsurların iç içe geçtiği bir yapı sergilemektedir.

Adıyaman'daki Alevi topluluğu, Türkiye'deki diğer Alevi topluluklarından farklı, benzersiz bir kültürel ve dini gelenekler karışımını temsil eder. Tarihi zorluklara rağmen, Alevi toplulukları inanç ve geleneklerini sürdürmeye devam ediyor ve daha geniş anlamda Adıyaman bağlamında sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi yönünde dikkate değer gelişmeler yaşanmaktadır. Adıyaman bölgesinde, Aleviler ve Sünnîler arasındaki iletişim ve etkileşim giderek artmaktadır. Alevilerin Sünnîlerle kirve olmaları, kız alıp vermesi ve

aynı sitede, köyde, aynı mahallede birlikte yaşamaları, Aleviler için sosyal bütünleşme sürecine her geçen gün daha fazla yol açmaktadır.

Adıyaman'daki Alevi-Bektaşî topluluğu, coğrafi koşulların sağladığı imkânların da etkisiyle, sosyolojik açıdan genellikle kapalı bir toplum olarak değerlendirildiğinden, Sünnî çevreler tarafından tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Bu çalışmada öncelikle Aleviliğin kökenine ve inanç sistemine odaklanılmıştır. Alevilikte en önemli ve merkezi ibadeti 'Cem Aynî'dir. Günümüzde Adıyaman merkezinde yaşayan Aleviler, cem ibadetlerini şehir merkezinde deki Yeni Mahalle ve Yunus Emre Mahallesi'nde bulunan cemevlerinde, kırsal bölgelerde ise köy odalarında gerçekleştirmektedirler.

Şehirleşme süreciyle birlikte Aleviler, mensubu oldukları ocaklardan ve dedelerinden tamamen kopmamış olsalar da genel olarak uzaklaşmışlardır. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde cemevlerinin inşa edilmesiyle birlikte, bu mekânları yeniden geleneksel dini otoriteyi temsil eden dedelerin rehberliği ve kontrolü altına alınmaya başlanmıştır. Adıyaman'daki cem evleri, yalnızca ibadet yerleri olarak değil; aynı zamanda taziye evi, düğün salonu, anma törenleri, sosyo kültürel faaliyetlerin yapıldığı ve lokma törenleri gibi çeşitli sosyal etkinlikler için de kullanılmaktadır. Adıyaman Alevilerinin özellikle kış aylarında, perşembe geceleri, cuma gününe bağlanan zaman diliminde 'cem ibadetini' yerine getirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, cem törenlerini yöneten dedenin Adıyaman Alevi toplumu içinde saygınlığı ve önemi oldukça büyüktür.

Çağımızda teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak iletişim ağlarının yaygınlaşması, özellikle internet ve sosyal medyanın kültürel alanı da derinden etkilemektedir. Sosyolojik, ekonomik, teknolojik, küresel düzeydeki değişimler, nüfus hareketleri ve köyden (kırsaldan) şehre (kente) göç gibi faktörler, inançların yapısında, kültürün şekillenmesinde ve dönüşmesinde önemli rol oynamaktadır. Yapılan araştırmamızda, bu değişimlerin Adıyaman'da yaşayan Alevi toplumu üzerinde de belirgin bir şekilde görüldüğü tespit edilmiştir. Bu değişimler, bazı inanç ve kültürel değerlerin kaybolmasına neden olurken, diğerlerinin ise dönüşerek gelişmesini sağlamaktadır. Bu dönem, kuşaklar arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Özellikle belli bir yaş ve üzeri kişilerle yapılan görüşmelerde, bu çatışmalar sıkça dile getirilmiştir. Örneğin, bugün Adıyaman'da düzenlenen bir ceme katıldığınızda, katılımcıların yaş ortalamasının oldukça yüksek olduğu, buna karşılık gençlerin ilgisinin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Alevi kültürünün sürekliliği için genç nesillerin katılımının artırılması gerektiğini göstermektedir.

Adıyaman'daki Aleviler, Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi, Allah'ın mutlak varlığına ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmakta; bu inanç, Alevi toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenmektedir. Ayrıca, Alevi inancının önde gelen önderlerinden Hacı Bektaş Veli'nin de bu görüşleri savunduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Alevilikte Hz. Ali'ye duyulan sevgi, onun veli olarak kabulü ve ona bağlılık önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Alevilerin Hz. Ali'yi algılayış biçimi, çoğunlukla tarihsel ve dini bir figür olmanın ötesinde, mitolojik bir perspektifle şekillenmektedir. Bu durum, Alevilerin Ali'ye yönelik inançlarının, tarihi kişilikten çok sembolik ve mitolojik anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır.

Adıyaman'daki Aleviler, Ehl-i Beyt'e ve On İki İmamlar'a olan bağlılık ve sadakatlerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar'a duyulan kutsiyet inancı, doğrudan Hz. Muhammed'e ve onun soyuna dayanmaktadır. Peygamberin yaşadığı dönemde, On İki İmamların dini önderlik görevine uygun olduğuna inanılır ve bu imamların saf ve temiz oldukları vurgulanır. Ehl-i Beyt'in seçkinliği, Kur'an-ı Kerim, hadisler ve tarihi olaylara dayanan bir anlayışla temellendirilmektedir. Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde Ehl-i Beyt'in dini liderlik pozisyonuna uygun görüldüğü ve Alevilerin Ehl-i Beyt ile On İki İmamların izinden gitmek için çaba gösterdikleri ifade edilmiştir.

Adıyaman'da yaşayan Aleviler, Hz. Ali'nin ilahlaştırılmaya çalışılmasından huzursuz olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, son dönemlerde ortaya çıkan 'Alisiz Alevilik' anlayışına karşı olduklarını belirterek, Hz. Ali'nin olmadığı bir Aleviliğin gerçek Alevilik olmadığını açıkça dile getirmişlerdir.

Alevilikte inanç, bir iç keşif yolculuğu olarak kabul edilir; insanın gerçeği veya bilinmeyeni keşfetme çabasıdır. Bu çerçevede, inançtan vazgeçmek, arayıştan da vazgeçmek demektir. Başka bir deyişle, inanç, sürekli bir sorgulama ve öğrenme süreci olarak görülür ve bu sürecin sonlanması, insanın gerçeği bulma çabasının da sona ermesi anlamına gelir. Toplumlar, kendi öz değerlerinden uzaklaştıkça toplumsal bozulma kaçınılmaz hale gelir. Alevi toplumunun şehirleşme süreciyle birlikte, kırsaldan şehirlere göç ettiklerinde inançsal ve kültürel yapılarında bir bozulma yaşanmış olsa da göç ettikleri yerlere kültürlerini, türkülerini, geleneklerini, göreneklerini ve inançlarını taşıyabilmişlerdir. Bunun nedeni, göç eden ailelerin yaşça büyük üyelerinin, o kültürel ortamda yetişmiş olmalarıdır. Ancak, günümüzde büyükşehirlerde doğup büyüyen Alevi nesli, aile büyüklerinin ve dedelerinin yaşadığı çevreden çok farklı bir ortamda

yetişmektedir. Modern kültürün etkisiyle, bireyler daha bireysel bir şekilde büyüdükçe, anne-baba ve dedelerinin önemseyip dinlediği türküler, deyişler ve gülbanklar onlar için anlamını yitirebilmektedir. Oysaki Alevi inancının temeli bu tür türküler, deyişler ve gülbanklardır. Aleviliğin dini değerleri ve öğretileri bu sözlü kültürle nesilden nesile gelerek günümüze aktarılmıştır. Bugün, Alevi toplumunun inanç ve kültürünü gelecek nesillere aktarabilmesi için atılması gereken en önemli adım, bu türkülerin, deyişlerin ve gülbankların öğretilip dinletilmesidir.

Adıyaman Aleviliği, toplumsal modernleşmeden ve şehirleşme sürecinden olumsuz etkilenmiş olsa da nüfus yoğunluğunun düşük olması nedeniyle dede-talip ilişkisi tamamen kopmamış, sadece zayıflamıştır. Adıyaman Alevileri, az da olsa cem ibadetlerinde, düğünlerde ve cenazelerde bir araya geldiklerinde, dedelerini davet ederek onların öğütlerini dinleyebilmektedirler. Ayrıca, Adıyaman'da Alevilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde, Alevi yurttaşların destekleriyle cemevleri inşa edilmiştir. Adıyaman merkezinde, Yunus Emre Mahallesi ve Yeni Mahalle olmak üzere iki cemevi bulunmaktadır. Günümüzde cemevleri, sosyal bütünleşmeye önemli katkılar sağlamaktadır.

Adıyaman'da var olan Alevilik incelendiğinde, Aleviliğin canlı bir inanç yapısı ve kültürel sistem olduğunu, aynı zamanda toplumda köklü bir tarihi geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Alevilik, yalnızca bir inanç sistemi olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumsal adalet, eşitlik ve insan hakları gibi değerlerin savunucusudur. Bektaşilik gibi tarikatlar, Aleviliğin farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda şekillenmesine katkıda bulunmuş, fakat özdeki temel inançlardan sapmadan aynı ilkeleri benimsemişlerdir. Ayrıca, Aleviliğin tarihsel gelişiminde Hz. Ali, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli gibi şahsiyetlerin katkıları, Aleviliğin hem dini hem de toplumsal öğretilerinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Adıyaman'daki Alevilik, tarihsel birikimi ve toplumsal olarak canlı bir inanç yapısını sürdürürken geçmişte yaşamış önemli alevi dini şahsiyetlerin öğretilerini takip etmekte.

Adıyaman'daki Alevilik, Anadolu Aleviliğinin temel öğreti kaynaklarından beslenir. Bu öğretinin ana amacı, erdemli insan olma yolculuğu ve nefis terbiyesi eğitimi olarak tanımlanabilir. Adıyaman'daki Alevilik, Anadolu Aleviliğinin temel öğreti kaynaklarından beslenmektedir. Bu öğretinin temel amacı, erdemli insan olma yolculuğu ve nefis terbiyesi eğitimi olarak tanımlanabilir. Adıyaman'daki Alevilikte, Anadolu Aleviliğindeki inanç öğretisi, kişinin kendini tanıması, nefsinin aşması, hatalarını kabul

etmesi ve çevresindeki diğer varlıklara sevgi, saygı ve hürmet göstermesiyle başlayan içsel bir nefis terbiyesi eğitimine dayanır. Bu bağlamda, kâmil insanın varlığı, bir toplumu iyileştirme ve ona adalet, sevgi, saygı ile doğruluğu getirme anlamı taşır. Bu Süreç, insanın sadece dışsal varlıkla sınırlı olmadığını, görünmeyen yönlerinin de önemli olduğunu kavramasıyla tamamlanır.

Adıyaman yaşayan Aleviler, Hz. Ali'nin ilahlaştırmaya çalışılmasından huzursuz olduklarını ve bunun tamamen yanlış bir düşünce olduğunu vurgulamışlardır. Onlar, Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğunu, Hz. Ali'nin ise tıpkı diğer insanlar gibi bir insan olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca son zamanlarda gündeme gelen 'Alisiz Alevilik' görüşlerine karşı olduklarını ve bu anlayışın Alevilik ile bağdaşmadığını kesin bir şekilde dile getirmişlerdir.

Alevi topluluklarının sosyal katılımını bütünleşmeye teşvik eden hükümet politikaları ve girişimleri büyük resimde, Adıyaman'daki Alevi toplulukları için sosyal katılımın daha etkin fazla olmasının önünü açabilir. Eşit fırsatlar için yollar açarak ve çeşitliliği sağlayarak, bu çabalar tüm renkleriyle birliğe ışık tutabilir.

Sonuç olarak, Adıyaman'daki Alevilik çalışması, Türk toplumundaki kültürel çeşitliliğin ve dini çoğulculuğun zengin dokusunu yansıtmaktadır. Alevi topluluklarının karşılaştığı tarihi önemi, kültürel uygulamaları ve zorlukları kabul ederek, daha fazla anlayış, kabul ve sosyal uyumu teşvik etmek için çalışabiliriz. Hoşgörü, kapsayıcılık ve karşılıklı saygı ilkelerini benimsemek, her etnik veya dini kökenden bireyin gelişip barış içinde bir arada yaşayabileceği daha uyumlu ve birbirine bağlı bir topluluk için yolu açabilir. Sosyolojik açıdan kısmen kapalı bir toplum yapısına sahip olan ve farklılıkları nedeniyle zaman zaman tepki gören Adıyaman Alevileri, Türk kültüründeki bazı inanç ve gelenekleri sürdürmeye devam etmektedir. Araştırmalarımız sonucunda, Adıyaman Alevilerinin Anadolu Aleviliği içinde önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzün teknoloji çağında, Adıyaman Aleviliğinin geleneksel kültürel öğeleri hızla değişmekte ve kaybolma tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle, toplumla ilgili bilimsel araştırmalara eskisinden çok daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmamızın ana hedeflerinden biri de bu ihtiyacı karşılamak olmuştur. Eğer bu araştırmayla Türk kültürüne, Anadolu Aleviliğine özelde de Adıyaman Aleviliğine bir katkı sağlayabilmişsek, bu bizler için büyük bir mutluluktur.

Bu çalışma, Adıyaman Aleviliğinin tarihsel köklerini, inançsal ve kültürel değerlerini ortaya koyarak, bölgedeki toplumsal yapı içinde Alevi kimliğinin nasıl

şekillendiğini ve değişen koşullara rağmen nasıl varlığını sürdürdüğünü göstermeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Aleviliğin İslam'ın bir yorumu olarak kabul edildiği ve Adıyaman'daki Alevi toplumunun sosyal bütünleşme sürecine aktif katkı sunduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

A) KİTAPLAR

- Afifi, Ebu'l-Ala (1996). *Tasavvuf (İslamda Manevi Hayat)*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Allami, Abul Fazl-ı (1896). *Aın-ı Akbari, C.III, (The Aın-ı Akbari), Trasnlated*. Colonel H.S. Jarrett, Calcuta.
- Arı, Yılmaz (2020). *Adıyaman İlinin İnanç ve Kültür Mozaïği-Adıyaman Alevileri Örneği-Tarihte Adıyaman. Devlet, Toplum ve Kültür*. Ankara: Sonçağ Akademi yayınları.
- Arı, Yılmaz (2020). *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite (Adıyaman Dedeleri Örneği)* Ankara: Berikan yayınları.
- Atalay, Besim (1991) *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Aydın, Mustafa (2001). *İslam'ın Tarih Sosyolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aydınalp, Halil (2020). *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*. Ankara: Eski Yeni Yay.
- Bilgin, Abdulcelil- Aydın, Yusuf (2019). *Alevilikte Dedelik Kurumu ve Ocak Kültü. İslam Düşüncesi Araştırmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Bilgin, Vejdi (2010). *Bizi Kuşatan Toplum (Sosyolojiye Giriş)*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan (1982). *Sosyal Bilimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Birdoğan, Nejat (2013). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Birge, John Kingsley (1991). *Bektaşilik Tarihi*. (Çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van (1999). *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çamuroğlu, Reha (2005). *Değişen Koşullarda Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DABF (Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu) (2008) *Alevi-Bektaşî İnançının Esasları (Danimarka Alevi İnanç Toplumu)*. Danimarka: Kendi Yayını.
- Dalyan, Murat Gökhan (2022). *Adıyaman Alevileri (Tarih ve Kültür)*. Elâzığ: Asos Yayınları.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin (2012). *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu (23-24 Ekim 2010). Dedelik Kurumu Ve Sürek Anlayışı*. Ankara: Cem Vakfı Ankara şubesi.

- Dierl, Anton Jozef (1991). *Anadolu Aleviliği (Çev. Fahrettin Yiğit)*. İstanbul: Ant Yayınları.
- E. Erkal, Mustafa (1991). *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*. İstanbul: Yenilik Basım Evi.
- E. Erkal, Mustafa (2000). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Erdoğan, Kutluay (1993). *Cep Üniversitesi Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları.
- Eröz, Mehmet (1990). *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ertuğrul, Halit (1987). *Bütün Yönleriyle Besni*. İstanbul: Türdav Yayınları.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1987). *Anadolu İnançları Anadolu Mitologisi İnanç-Söylence Bağlantısı*. İstanbul: Geçit Kitabevi Yayınları.
- Fığlalı, Ethem Ruhi (1996). *Türkiye de Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Fichter, Joseph (2001). *Sosyoloji Nedir? Nilgün Çelebi (Çeviri)*. Ankara: Atilla kitabevi Yayıncılık.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1969). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1977). *Tasavvuf ‘tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Gülşan, Hasan (2004). *Anadolu Alevi Müslümanlığı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Günay, Ünver (2012). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: insan yayınları.
- Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları.
- Hançerlioğlu, Orhan (1984). *İslam’ın inançlar sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnan, Abdulkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İşçi, Metin (2016). *Sosyal Yapı Ve Sosyal Değişme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Karakaya, Ayfer- Stump (2015). *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihi Yazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaman, Fikret. (2010). *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Keskin, Yahya Mustafa (2004). *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği (Elâzığ Sünköy Örneği)*. İstanbul: İlahiyat Yayınları.
- Kırkinci, Mehmet (2008). *Alevilik Nedir?* İstanbul: Zafer Yayınları.

- Kongar, Emre (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, Esat (2008). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (2012). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Melikoff, İrene (1993). *Uyur idik uyardılar*. (Çev. T. Alptekin), İstanbul: Cem Yayınları.
- Melikoff, İrene (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Melikoff, İrene (2011). *Kırklar'ın Cemi'nde*. İstanbul: Demos yayınları.
- Menekşe, Ömer (2006). *Ehl-i Beyt Sevgisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Noyan, Bedri (1995). *Bektaşilik Alevilik Nedir?* İstanbul: Ant ve Can Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2011). *Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Ozankaya, Özer (1995). *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Öz, Baki (1996). *Alevilik Nedir?* İstanbul: Der Yayınları.
- Özkırımlı, Atilla (1996). *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Parsons, Talcott (2015). *Toplumsal Eylemin Yapısı (Marshall-Pareto-Durkheim), Âdem Bölükbaşı (çev.)*. 1.Cilt, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Refik, Ahmet (1994). *On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik, (Sad. Mehmet Yaman)*. İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Sami, Şemsettin (1999). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sanay, Eyyüp (1985). *Genel Sosyoloji Dersleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Sezen, Tahir (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sezgin, Abdülkadir (2012). *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Sinanoğlu, A. Faruk (2008). *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Şahin, Adil (2001). *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*. İstanbul: Bilge Yayınevi.
- Şapolyo, Enver Behnan (1964). *Mezhepler Ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye

Yayınları.

Şener, Cemal (2010). *Alevilik Olayı (Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi)*.

İstanbul: Etik Yayınları.

Tanrıverdi, Ali (2017). *Alevi Ocaklarında Dedelerin Anlatımıyla Hızır İnancı: Adıyaman Örneği. 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı -II*. İstanbul: Muş Alpaslan Üniversitesi.

Toprak, Seydi Vakkas (2015). *Besni 1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat*. Adıyaman: Adıyaman üniversitesi yayınları.

Toprak, Seydi Vakkas (2018). *1835 Tarihli Nüfus Sayımına Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hısnımansur (Adıyaman)*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (1995). *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Turan Yayıncılık.

Uhri, Ahmet (2003). *Ateşin Kültür Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1993). *Şiilikte Tasavvuf, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*. İstanbul: 13-15 Şubat 1993 ss. 515-542.

Ülken, Hilmi Ziya (1969). *Ülken Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Ünlüsoy, Kamile (2015). *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII. XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Üzüm, İlyas (1997). *Günümüz Aleviliği*. İstanbul: İsam Yayınları.

Üzüm, İlyas (2017). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: İsam Yayınları.

Wellhausen, Julius (1963). *Arap Devleti ve Sukutu*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Wolfram, Eberhard (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Çev. Nimet Uluğtay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yaman, Ali (1998). *Alevilik Nedir?* İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi, Hilmi Dede Baba Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları.

Yaman, Ali (2004). *Alevilik'te Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.

Yaman, Ali (2010) *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, Alevilikte Dedelik Kurumu (Ocak Sistemi)*. Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Yaman, Ali. (2007). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınevi.

Yaman, Mehmet (2001). *Alevilik İnanç-Edeb-Erkan*. İstanbul: Ufuk Reklamcılık & Matbaacılık.

Yavuz, Cemalettin (2014). *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Düvazımanlar*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Yazıcı, Mehmet (2011). *Alevilik Alevi Değişlerinin ve Gülbanglarının Kavalcık Köyü Örneğinde Sosyolojik Analiz*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Yıldırım, Kadri (2013). *Baba Tâhirê Uryân Hayatı, Görüşleri, Divanı*, İstanbul: Avesta Yayınları
- Yörükân, Yusuf Ziya (2005). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm (haz. Turhan Yörükân)*. Ankara: Ötüken neşriyat.
- Zelyut, Rıza (1992). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Yön Yayınları.

B) TEZLER

- Aras, Bahtiyar Murat (2017) *Pazarcık Türkmen Alevileri*. (Doktora Tezi) Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arı, Yılmaz (2011). *Kâhta Yöresi Alevilerinde Dini ve Sosyal Hayat (Bağlar Mahallesi ve Ortanca Köyü Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Gönül (2006). *Sosyal Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Ziya Gökalp Ve Orhan Türkdoğan'da Dilin Fonksiyonları*. (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, Kayhan (2022). *Sosyal Bütünleşme Bağlamında Şırnak'ta Dini Hayat*. (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulduk, Türker Barış (2011). *Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı*. (Yüksek Lisans Tezi) Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cinsoy, Hacer (2016). *Kur'an 'da Sosyal Bütünleşme*. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalyan, Murat Gökhan (2021) *Alevilerde Geçiş Törenleri: Adıyaman Örneği*. (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Deliömeroğlu, Havva (1998). *Sosyal Bütünleşme Sürecinde Sosyal Normlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Kanber (2022) *Adıyaman Alevi Dedesi Ali Büyükşahin 'den Derlemeler: Dedelik Ekseninde Alevilik Anlatıları*. (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: Alevilik Araştırmaları Enstitüsü.
- Dönmez, Mehmet (2003). *Sosyal Bütünleşme Açısından Alevilik (Malatya Uygulaması)*.

- (Doktora Tezi) Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersöz, Fatma Bervan (2019). *Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur'an'ın İnsanlığa Bakışı*. (Yüksek Lisans Tezi) Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp, İsmet (2019). *Adıyaman'ın Dini Coğrafyası*. (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp, İsmet (2019). *Gökalp Adıyaman'ın Dini Coğrafyası*. (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleş, Mahmut (2018). *Dede Garkın Ocağı (Malatya Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğar, Gülnur (2021). *Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik*. (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, Murat (2012). *Sosyal bütünleşme bağlamında dini ziyaret yerleri (Şanlıurfa Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, İlyas (2020). *Anadolu Aleviliği İle İran Şiasının İnanç Esasları Açısından Mukayesesi (Adıyaman Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsmayılov, Mehman (2008). *Kur'an'da Sosyal Bütünleşme*. (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadoğan, Sabri (2005). *Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi*. (Doktora Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Mustafa (2019). *Adıyaman Ağuiçen Alevilerinde İnançlar Törenler ve Geçiş Önemleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, Filiz (2017). *Alevi-Bektaşî Kültüründe Ocak Sistemi: Seyyid Cemal Sultan Ocağı Örneği*. Enstitüsü. (Yüksek Lisans). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü.
- Rençber, Fevzi (2012). *Adıyaman'da Alevilik*. (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanrıverdi, Ali (2019). *Tanrıverdi Adıyaman Alevi Köylerinde Yaşanan Sosyal Değişim Üzerine Nitel Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Tunç, Muhammet Nuri (2018). *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) İdari, Sosyal Ve İktisadi Tarihi*. (Doktora Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Utku, Ebubekir Oğuz (2016). *Hoca Ahmed Yesevi ve Türklerin Din Anlayışına Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Harun (2003). *Amasya Yöresi Alevileri (Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri)*. (Doktora Tezi) Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zanco, Mukadder (2019). *Antalya Türkmen Alevileri'nde Dini Ve Sosyal Hayat*. (Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C) MAKALELER

- Paslı, Cemil (2014). *Anadolu Aleviliği*. Konya: 2014. ss.73.
https://www.academia.edu/115580291/Anadolu_Alevili%C4%9Fi
- Rençber, Fevzi (2014). *Adıyaman Alevilerinin Coğrafi Dağılımları Ve Demografik Yapısı*. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (Ağustos). ss.7-18.
<https://doi.org/10.18403/emakalat.46961>.
- Uludağ, Süleyman (1993). *Şiilikte Tasavvuf, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*. 13-15 Şubat 1993. ss. 515-542

D) DERGİLER

- Akkaya, Cevdet ve Koçak, Hüseyin. (2021). Alevilik Sünnilik Bağlamında Sosyal Bütünleşme ve Din: Emirdağ Karacalar Köyü Örneği. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*. Sayı:1 ss: 138-153. <https://doi.org/10.52637/kiid.887401>.
- Albayrak, Ali (2015). Alevi-Bektaşî Ritüelleri ve Temel Kurumlarından Hareketle Sosyal Bütünleşme, *Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, Sûfî Araştırmaları*. 2015, cilt: VI, sayı: 12, ss. 21-36.
- Altan, Çetin (2016). Mevlevîlik ve Bektâşîlik'teki Bazı Benzeşmelere Dair. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:78 ss: 15-34.
- Arslanoğlu, İbrahim (2002). Aleviliğin Tarihsel-Sosyal Temelleri. *Türk Kültürü ve Hacı*

- Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2002, Yıl:8 sayı 23, ss:134.
- Aydın, Nurhan (2020). Osmanlıdan Günümüze Aleviliğin Tarihsel Gelişimi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*. Yıl: 18 Sayı :36 ss:113-137.
- Aydoğdu, Yunus ve Tekin, Fatih (2024). Aleviliğin Tarihsel Süreci ve Düşünsel Temelleri. *Sürek Alevilik- Bektaşilik Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, ss: 82-96.
- Balcıoğlu, Rıza (2003). Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, cilt: IX, sayı: 28, ss. 211-214.
- Baş, Eyup (2011). Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 ss. 34
- Bayram, Kayhan- Aydınalp, Halil (2021). Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik, Güvenirlik Çalışması. Şırnak: *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı:27 ss:110-133. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.980081>.
- Bice, Hayati (2016). UNESCO 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi, *İnceleme Araştırma Dizisi*. Yayın No: 33, Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi.
- Bozkuş, Metin (2001). Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dini ve Mezhebi Yapı. Sivas: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/2 ss: 250-251.
- Büyükokutan Töret, Aslı. (2019). “Mansur Baba Soyundan Gelen Bir Şifa Ocağı: Şah Pabucu”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:92 ss: 127-142.
- Coşkun, Ali (2004). Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 13, ss. 111-150.
- Dalkıran, Sayın (2002). Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme, *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler*. Yıl:6 Sayı:10 ss: 95-118
- Dalmış, Emin (2022). Orta Çağ'da Adıyaman Bibliyografyası, Adıyaman: *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 15 Sayı: 40 Nisan ss:408.
- Demir, Ekrem (2004). *Adıyaman Şehrinin Yerleşimi, Nüfusu ve Ekonomik Yapısı*. *Türk Coğrafya Dergisi*. İstanbul, sayı:42 ss.116.
- Demir, Ekrem (2004). Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri. Ankara: *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 24, Sayı 1 ss: 227-247.
- Dönmez, Mehmet. (2018). Alevilikte Model Bir Şahsiyet Olarak Mürşid-i Kâmil Hüseyin Doğan Dede'nin Fert ve Toplum Anlayışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt:6, sayı:15, ss:584-600.
- Göktaş, Serdar (2021). Adıyaman Araştırmaları Cumhuriyet Döneminde Adıyaman Kazası

- (1923-1954) Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, Adıyaman Araştırmaları -1- Eylül ss.225.
- İçli, Ahmet (2013). Türk Kültüründe Ocak Anlayışı ve Ergani Deringöze Köyü'ndeki Bir Ocaklı Aile. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. Yıl:5 sayı:18, ss: 95-101.
- Koçoğlu, Kıyasettin (2012). Mâturîdiyyenin Temel Kaynaklarında Râfıza ve Râfîzî Fırkalar. Erzurum: *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı:38, ss: 215-248.
- Korkmaz, Sıddık (2011). Hacı Bektaş Velî Öğretisinde İtikadi Unsurların Menşei. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı:59 ss: 119-134.
- Küçükaya, M. Askeri (2018). Yeseviyye Tarikatı'nın Temel İlkeleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 23, Sayı: 40, ss:144
- Öncül, Kürşat (2021). Aleviliğin Kökenine İlişkin Yeni Bilgiler ve Geçmiş Teorilerin Revizyonu. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi.cilt:1, sayı:2, 123-133*
- Özbolet, Abdullah (2015). Toplumsal Fonksiyonları Bağlamında Dini Otorite: Tipolojik Bir Deneme, Elâzığ: *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2015, cilt: XX, sayı: 2, ss. 1-23.
- Özel, Ahmet Murat (2024). Memlük Mısır'ında Kalenderiler. *Sufiyye (Araştırma Makaleleri) İstanbul Medeniyet Üniversitesi*. Sayı:16, ss:53-84.
- Özlu, Zeynel (2012). Besni Kazasında Alevi Bektaşî Ocakları İle İlgili Bulgular, Ankara: *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2012, Sayı 63, ss: 249-250.
- Rençber, Fevzi (2010) 40 Soruda Adıyaman'da Geleneksel Alevilik. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2010, Sayı:56, ss:397.
- Rençber, Fevzi (2013) Adıyaman Yöresi Alevi Ocakları. Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2013), Sayı: 35, ss.159-170.
- Rençber, Fevzi (2013). Anadolu Aleviliğinde Görgü Cemi: Adıyaman Örneği. Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2013), Sayı: 34, ss.197-231.
- Sağlık, Hacı (2018). Kalenderî Bir Sûfî Olarak Baba Tâhirê Uryân. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, sayı:2 ss: 708-723.
- Şahin, Haşim (2014). Şahin Selçuklu Ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı:70, ss: 39-53
- Taşkın, Ahmet (2007). Güneydoğu Anadolu Alevileri. 2. Uluslararası Türk Kültür

- Evreninde Alevilik Ve Bektaşilik Bilgi Şöleni 17-18-19 Ekim 07. Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül. Ankara: *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını*, C. 2, ss:1201- 1210.
- Tosun, Necdet (2017). Yesevîlik Araştırmaları için Bazı Mühim Kaynak Eserler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, ss: 83-105
- Üçer, Cenksu (2005). Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Cilt:5 sayı:3 ss: 161-189.
- Üçer, Cenksu (2018). Alevi Nitelemeli Ocak / Gruplara Ait Tekke, Zâviye ve Dergâhlardaki Cami ve Mescidler. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*. Cilt:11 sayı:2 ss:271-307.
- Yıldırım, Ramazan (2009). Tasavvufî Bir Yorum Olarak Alevîlik ve Bektaşilik. *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 13 Sayı: 41 ss:103-104.
- Yılmaz, Hulusi (2011). Geleneksel Cem Uygulamaları ve Cem Uygulamalarının Kentsel Dönüşümde Rol Alan Aktörler: *Dernek ve Vakıflar, Alevilik Araştırmaları Dergisi* Ankara: sayı: 2, ss. 197-212.
- Yılmaz, Hulusi. (2024). Kentleşme Sürecinde Cem İbadeti Uygulamaları. *Muhakeme Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1, ss: 92-105.
- Yılmaz, Hüseyin (2010). Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri. *Cumhuriyet Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XIV, Sayı: 2 ss: 73-101.
- Yılmaz, Orhan. (2014). Alevilikte Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) Ve Şamanizmin Etkileri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. Cilt:1, Sayı:4 ss: 1-13.

E) ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

- Akalın, Şükrü Haluk (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük İstanbul*: Kubbe Altı Yayınları.
- Azamat, Nihat (1988). Kalenderîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, ss:253 İstanbul: TDV Yayınları
- Develioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit. (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul: Aydın Kitabevi

Yayınları

- Eraslan, Kemal (1989). Ahmed Yesevi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.2, ss:159. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fırlı, Ethem Ruhi (1989). Hz. Ali. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.2. ss:374 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fırlı, Ethem Ruhi (1996). Gadir-i Hum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.13. ss:279 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökbek, Ahmet (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- İnançer, Ömer Tuğrul (1994). Bektaşî Musikisi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 2 ss:129-131 İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Kandemir, M. Yaşar (1989). Hz. Ali. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.2, ss:375. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Esat (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). Bektaşîlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.5, ss:373
- Öngören, Reşat (2004). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.29, ss:441-448
- Öngören, Reşat (2011). Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.40, ss:123
- Öz, Mustafa (2022). Kerbela. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.25, ss:271-272.
- Pala, İskender (1994). Bezm-i Cem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.6, ss:104-105 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şahin, Haşim (2007). Ocak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.33, ss:316 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, Haşim (2012). Vefâiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.42, ss:602 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda (2004). Mevleviyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.29, ss:468-475
- Turan, Ahmet- Yıldız, Harun (2008). Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği. *Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 26-27 (Birleşik Sayı), ss.12.
- Uludağ, Süleyman (1994). Dede. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.9, ss:76

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üzüm, İlyas (1998). Kızılbaz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.25, ss:546-547.

Yılmaz, Hasan Kâmil (1993). Cem. *TDVİA*. C.7, ss:278. İstanbul: TDV Yayınları.

F) SÖZLÜ KAYNAKLAR

Sıra No	Adı- Soyadı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
KK 1	M***** T*****	(E)	47	Lisans	Teknisyen
KK 2	Y***** A*****	(E)	34	Lise	Memur
KK 3	S***** C*****	(E)	42	Lisans	Sosyolog
KK 4	S**** Ş****	(K)	34	Ön lisans	Memur
KK 5	R*** Ş****	(E)	45	Lisans	Sosyolog
KK 6	B***** P*****	(E)	43	Lisans	Memur
KK7	Z*** T****	(E)	36	Lisans	Memur
KK 8	M***** G*** B*****	(E)	32	Lisans	Memur
KK 9	F***** D*****	(E)	38	Lisans	Öğretmen
KK 10	Y***** Y*****	(E)	28	Lisans	Memur
KK 11	S***** A*****	(K)	38	Lise	Memur
KK 12	K***** T***** L*****	(E)	36	Yüksek Lisans	Öğretmen
KK 13	H**** D****	(E)	44	Ortaokul	Çiftçi
KK 14	H***** B*****	(K)	28	Lisans	Gıda Teknikeri
KK 15	S**** B*	(K)	40	Lisans	Sağlık Memuru
KK 16	E***** Ç*****	(K)	45	Lisans	Sağlık Memuru
KK 17	O***** C**	(E)	53	Lisans	Memur
KK 18	F*** B*****	(E)	50	Lisans	Öğretmen
KK 19	K***** E*****	(E)	38	Lisans	Sağlık Memuru
KK 20	U*** K*****	(E)	47	Lisans	Sosyal Hizmet Uzmanı

H) İNTERNET KAYNAKLARI

- 1.Kaynak: <http://www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi/> / Erişim Tarihi: 08.10.2024
- 2.Kaynak: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61345/tarihce.html> / Erişim Tarihi: 12.10.2024
- 3.Kaynak: <http://www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi/> / Erişim Tarihi: 25.10.2024
- 4.Kaynak: <http://www.adiyaman.gov.tr/nufus-bilgileri/> / Erişim Tarihi: 09.11.2024
- 5.Kaynak: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61344/cografya.html> / Erişim Tarihi: 17.11.2024
- 6.Kaynak:https://www.medineweb.net/tasavuf_tarikat_tarih/tasavuf/Tasavvuf%20ve%20Tarikatlar/Ezoterizm/1.htm / Erişim Tarihi: 28.11.2024

